

 VI TAR NORGE VIDERE

ARBEIDERPARTIETS PROGRAM 2013 – 2017

Arbeiderpartiets program

vedtatt på landsmøtet i Arbeiderpartiet 21. april 2013

Arbeiderpartiet
Postboks 8743 Yongstorget
0028 Oslo
Tlf. 24 14 40 00
www.arbeiderpartiet.no

Vi tar Norge videre

Arbeiderpartiets program
2013–2017

Arbeiderpartiet.no

Innhold

1) Vi tar Norge videre	6
2) Våre ideer	7
Tillit og samhold	8
3) Trygg økonomisk styring	11
Trygg økonomisk styring	12
Økonomisk usikkerhet i landene rundt oss	12
Et anstendig og produktivt arbeidsliv	13
Likestilling mellom kjønnene	16
Styring for en ny tid	16
Levende demokrati	18
4) Kunnskapssamfunnet	21
Vi bygger framtidens Kunnskaps-Norge	22
Trygg og god start for alle	22
Arbeiderpartiet har ambisjoner på vegne av alle barn	23
Flere skal gjennomføre	25
Flere og enda bedre lærere	26
Høyere utdanning	27
Livslang læring	28
Forskning og utvikling	28
Aktiv næringspolitikk	29
Energilandet Norge	32
Olje og gass	33
Felles klimaforpliktelser for framtida	35
En offensiv nasjonal klimapolitikk	36
Miljø, friluftsliv og naturvern	37
Et bærekraftig landbruk	38
Kysten som drivkraft	40
IKT – tilgjengelighet, kunnskap og verdiskaping	42
5) Velferdssamfunnet	45
Vi må være gode på å dele og på å sikre deltakelse	46
Arbeidslinja	46
Barn og familie	47
Barnevern	48
En trygg og fri ungdomstid	49
Forbruker	50
Tilgjengelighet og deltakelse	50
Pensjon og trygd	51
Aktivt seniorliv	51
Omsorg, trygghet og frihet	51
En mobilisering for folkehelse og forebygging	54
Rekruttering til helse- og omsorgssektoren	56
Den beste behandlingen når du blir syk	56
Rehabilitering	58
Rett hjelp til rett tid – psykisk helse	59
Rus – forebygging og behandling	60
6) Bygge landet videre	61
Binde landet sammen, bygge Norge videre	62
Ny giv i boligbyggingen	63
Et mangfoldig land	64

Svalbard	65
Det gode liv i byen	66
Mer trygghet – mindre kriminalitet	67
Et nært og sterkt politi	67
Samfunnssikkerhet og beredskap	68
Domstol og kriminalomsorg	69
Frivillig fellesskap	70
Kultur – opplevelser og deltakelse	71
Idretts- og aktivitetsglede for alle	72
Tros- og livssynsmangfold	73
Urfolk og nasjonale minoriteter	74
Mangfold og muligheter	74
7) Norge i Verden	77
Verden og vi	78
Verdier og rettigheter	78
Global styring	79
Nordområdene	79
Vårt forhold til Europa	80
Utviklingspolitikk – et spørsmål om å skape og dele	81
Sikkerhet og fred	82
Forsvar	84
Flyktninger og asylpolitikk	85

1) Vi tar Norge videre

Norge er godt land å bo i, og et land med enorme muligheter. Vår oppgave er å styre utviklingen slik at mulighetene gjelder for alle. Slik at rikdommen vi opparbeider oss kommer fellesskapet til gode. Slik at vi bevarer samholdet, tilliten og ønsket om å bidra. Det som gjør det norske samfunnet godt.

Ønsket om frihet og behovet for trygghet ligger til grunn for alt vi gjør. Vi må sikre tryggheten i samfunnet for at enkeltmenneskene skal kunne leve frie og gode liv. Alle har et ansvar for å bidra til fellesskapet. Alle har noe å bidra med.

19. mars 2012 rundet vi fem millioner innbyggere her i landet. Om bare 17 år, i 2029, vil vi være 6 millioner. De neste fire årene vil i stor grad handle om å bygge landet videre, slik at vi kan skape arbeidsplasser og sikre hjem, infrastruktur og gode velferdstjenester til alle disse innbyggerne.

I perioden 2013–2017 vil Arbeiderpartiet særlig prioritere fem store oppgaver:

1. Arbeid til alle

For å sikre arbeid til alle må vi ha en trygg økonomisk styring. Vi skal skape morgendagens arbeidsplasser, gjennom en aktiv næringspolitikk der vi våger å satse på de områdene der Norge har naturlige fortrinn. Vi skal fortsette forenklingen for næringslivet. I en tid med stor internasjonale konkurranse og stadige angrep mot arbeidstakernes rettigheter vil Arbeiderpartiet sloss for å bevare norsk arbeidsliv slik vi kjenner det, og hindre sosial dumping og brutalisering.

2. Kunnskap

Menneskene er vår viktigste ressurs, og derfor må vi satse på kunnskap. Det gjør vi best gjennom en god, offentlig fellesskole. For å fortsette å gjøre skolen bedre vil vi satse på lærerne, blant annet gjennom økt etter- og videreutdanning og mindre byråkrati i skolehverdagen. Vi trenger flere som er gode i realfag, og derfor skal vi gjennomføre et matteløft i skolen. I dag går det ofte for lang tid før de som har behov for ekstra hjelp får det. Derfor gir vi dem et lese-skrive-regne-løfte.

3. Helse

Det viktigste vi kan gjøre i helsepolitikken er å sikre at færre blir syke. Derfor må vi jobbe for en god folkehelse. Gjennom bedre samhandling og økt spesialisering skal sykehusene våre bli enda bedre på å kurere de mest alvorlige lidelsene, og flere skal få hjelp nær der de bor i de tilfellene der det er mulig. Gjennom ny teknologi og nye løsninger kan vi legge til rette for økt frihet og trygghet for de som trenger omsorg og hjelp, og sikre at flere kan få bo hjemme lenger. Det offentlige må arbeide aktivt for å rekruttere nok ansatte til helse og omsorg i årene framover.

4. Alle skal bidra

Alle har noe å bidra med. Derfor ligger arbeidslinja til grunn for vår velferdspolitik. Vi trenger alle. Det samme gjelder for skattesystemet vårt. Vi vil ikke ha nullskatteyttere, men bevare formueskatten og sørge for at de som har mye kan bidra mer til spleiselaget enn de som har mindre. Vi ønsker oss et taktskifte i samarbeidet mellom offentlig og frivillig sektor. Når vi blir flere, trenger vi også flere som kan bidra. Frivillig innsats er en grunnstein i samfunnet vårt.

5. Bygge landet videre

Vi skal bygge landet videre. Vi vil fortsette tidenes samferdselsløft, og sørge for gode veier og pålitelige jernbanesystemer. Alle skal ha muligheten til å ha en god bolig, derfor trenger vi en ny og aktiv boligpolitikk. For å holde tritt med at Norge vokser må vi forenkle planprosesser og ta helhetlige grep. Offentlige tjenester skal bli enklere og mer tilgjengelige.

Vi skal ta Norge videre – sammen med alle de som hver dag gjør en enorm innsats for landet vårt, og alle de som deler vår visjon for morgendagens Norge.

2) Våre ideer

Jeg har ofte vært på reise i mitt arbeid. Mange samtaler med arbeidskolleger i andre land har gjort meg bevisst på kvalitetene i vårt norske samfunn:

Små forskjeller, gode ordninger for å bevare sterke, harmoniske fellesskap og like muligheter til å realisere egne ambisjoner.

Ikke minst er det viktig at vi alle i barndom og tidlig ungdom går på samme skole. Erfaringene fra en felles skoletid skaper tillit, tilhørighet, og grunnlag for harmoniske fellesskap i voksenlivet.

Even, 65 år, Siviløkonom, Asker.

Tillit og samhold

Arbeiderpartiets visjon er en rettferdig verden uten fattigdom og i fred, der menneskene er frie, likestilte og har innflytelse på sine liv. Alle mennesker er unike, uerstattelige og like mye verdt. Hver av oss skal ha muligheten til å leve gode liv, i små og store fellesskap. Vi vil ha et samfunn basert på frihet, solidaritet og like muligheter for alle.

Den norske velferdsmodellen bygger på høy deltakelse i arbeidslivet, et godt samarbeid mellom staten og partene i arbeidslivet, et bredt utbygd velferdssamfunn for alle og et bredt skattegrunnlag. Høy tillit og vilje til samhold er en viktig forklaring på utviklingen av det norske velferdssamfunnets kvaliteter – med små forskjeller i levekår, en universell velferdsstat og høy deltakelse i arbeidslivet og det sivile samfunn. En sterk sosial kapital er et av kjennetegnene ved den norske modellen.

Tillit og samhold mennesker i mellom skaper tilhørighet og gode fellesskap. Tilhørighet og gode fellesskap bidrar i sin tur til tilliten og samholdet i samfunnet.

Svekket tilliten, krever det mye å bygge den opp igjen. Vi må ha en sterk bevissthet om hvordan politiske retningsvalg påvirker tilliten og samholdet. Vi må kjempe mot en politikk som svekker fellesskapet, fører til økte forskjeller og uthuler det offentlige, universelle velferdstilbudet.

Frihet

Sosialdemokratiet er et frihetsprosjekt. Vårt mål er et rettferdig samfunn som sikrer mennesket frihet, arbeid, trygghet, tilhørighet og like muligheter. Frihet forutsetter bestemte grunnleggende rettigheter for alle. Uten stemmerett, ytringsfrihet og rettssikkerhet er det ingen frihet.

Å gi alle like muligheter er en nødvendig forutsetning for frihet for alle. Frihet handler om muligheten til å leve sitt liv slik en vil og realisere sitt potensial. Ulikhet, store forskjeller og urettferdighet gir ufrihet.

Frihet betyr også å slippe andre til, å gi andre frihet. Derfor følges rettigheter av ansvar og plikter. Alle mennesker har et ansvar for seg selv, for andre og for fellesskapet. Gjennom å slippe andre til og ta ansvar for hverandre og for fellesskapet styrkes samholdet og tilliten. Samfunnet blir tryggere. Og trygghet gir frihet.

Politikken må gi mulighet til arbeid og deltakelse for alle og framdrift og motivasjon for de som allerede er med. Hvert enkelt menneske har ansvaret for å forme sitt eget liv. Fellesskapet skal forme et samfunn som gjør dette mulig.

Fellesskap

Sosialdemokratiets historiske prosjekt har vært å skape mest mulig frihet for enkeltmenneskene. Dette oppnås best gjennom fellesskapet. Fellesskapet gir enkeltmennesket mer frihet og større trygghet enn det mennesket alene kan skape. Frihet forutsetter at alle har like muligheter. Det kan vi bare oppnå gjennom sterke fellesskap. Alle gis lik tilgang til grunnleggende velferdstjenester, finansiert av fellesskapet ved at alle betaler skatt etter evne.

Vi lever og utvikles sammen med andre, ikke alene. Summen av vår felles innsats er mer enn hva hver og en av oss bidrar med. Sterke fellesskap har sin egenverdi. Å tilhøre små og store fellesskap bidrar til både trygghet og frihet.

Skape og dele

Arbeid er en viktig kilde til skapende innsats og utfoldelse, til egenutvikling og fellesskap med andre. Gjennom arbeid oppnår vi inntekt og økonomisk trygghet. Den viktigste kilden til verdiskaping i Norge er folks arbeid. Lav arbeidsledighet og trygghet på arbeidsplassen gjør at vi styrker verdiskapingen. En aktiv fagbevegelse som har fått innflytelse og tatt ansvar har spilt en avgjørende rolle for verdiskapingen i Norge. Arbeidere som er trygge på arbeidsplassen og deltar i utviklingen av bedriften, er mer kreative, fleksible og engasjerte. De skaper mer. Kreativiteten og innovasjonen som utløses blant de ansatte når de deltar i utformingen av sin egen arbeidshverdag, er ett av våre viktigste konkurransefortrinn.

Verdier må skapes, og de må deles rettferdig. Det å skape og det å dele er gjensidig forsterkende og innbyrdes avhengig: Vi må skape for å ha noe å dele. Samtidig vil rettferdig fordeling og gode velferdstjenester bidra til økt produktivitet. De mest utbygde velferdssamfunn er derfor også blant de mest produktive. Private næringsaktører skal møte en effektiv offentlig sektor og ha forutsigbare og gode rammebetingelser. Vi ønsker et samspill mellom næringsliv, partene i arbeidslivet og det offentlige for å skape mer.

Det er en egenverdi at vi har bosetting, ulike typer næringsvirksomhet og ulike særtrekk i alle deler av landet. Dette er en del av vår nasjonale identitet. Det er et samfunnsansvar å sikre dette.

Mangfold

Frihet krever toleranse for ulikheter og mangfold. Arbeiderpartiet ser på mangfoldet som en styrke for kreativitet, utveksling av erfaringer og kontakter mot andre land og kulturer. Det er en styrke for oss som enkeltmennesker og for næringslivet. Det er en ressurs for økonomisk verdiskaping og for kulturell utvikling. Lykkes vi med integreringen, står vi sterkere i globaliseringens tidsalder.

Alle skal møtes med forventninger og gis muligheten til å bidra til samfunnet og delta i fellesskapet. Vi må lykkes med integreringen. Det er et ansvar som minoritets- og majoritetsbefolkningen må dele. Ansvar er tuftet på en enighet om alles like plikter og rettigheter. Språket er nøkkelen i integreringspolitikken. For de fleste er utdanning og arbeid inngangen til det norske fellesskapet.

Når samfunnet blir mer mangfoldig, må det være tydelig på sitt fundament. Vårt fundament er bygget på felles verdier som har utviklet seg over lang tid: demokrati, menneskerettigheter, rettstat og likeverd. Innenfor disse rammene kan mangfoldet utvikle seg. Et samfunns kvalitet kan måles på minoritetenes deltakelse i fellesskapet.

Solidaritet

Ingen klarer seg helt alene. Selv de sterkeste kan trenge hjelp. Solidaritet er vilje til samhold og uttrykk for ansvarsfølelse. Det er en forutsetning for frihet.

Et solidarisk samfunn støtter opp om og tar vare på dem som trenger hjelp. Solidaritet vises i måten en løser de store oppgavene på. I et moderne samfunn kommer solidariteten til uttrykk gjennom gode fellesskapsløsninger som sikrer alles trygghet og frihet.

Prioritering av skatteuttak framfor velferd svekker fellesskapsløsningene. Dersom grunnleggende velferdstjenester gjøres avhengig av markedet, kan det svekke oppslutningen om velferdssamfunnet fordi det kan undergrave den felles interessen fellesskapet har i spleiselaget. Vi mener samarbeid er en viktigere forutsetning for utvikling enn konkurranse. Velferden dreier seg grunnleggende sett om menneskelige relasjoner. Vi ønsker ikke å la markedet avgjøre menneskelige relasjoner.

Et aktivt og utviklet sivilt samfunn

Det er en nær sammenheng mellom høy sosial kapital og et aktivt og utviklet sivilt samfunn. Det sivile samfunnet spiller en viktig rolle for å løse de oppgavene det offentlige ikke kan eller bør løse alene. Frivilligheten utvikles i lokalsamfunnet, tett på menneskers liv. Den løser viktige oppgaver i mellomrommet mellom de ulike offentlige og private tilbudene.

Frivillige organisasjoner og sosialt entreprenørskap kan motvirke ensomhet og sosial utestenging på bedre måter enn det offentlige.

Sosialdemokratiet er grenseløst

Arbeiderpartiets grunnleggende verdier om frihet, solidaritet og like muligheter stopper ikke ved landegrensene. Vi ønsker et globalt velferdssamfunn tuftet på aktive stater der alle har sosial sikkerhet, arbeid og mulighet til å forsørge seg og sine egne. Demokratiske rettigheter, organisasjonsfrihet og rettssikkerhet skal gjelde for alle. Sammen med søsterpartier og meningsfeller over hele verden vil vi arbeide for et internasjonalt samfunn som er preget av disse ideene. Vi skal bidra til at Europa går fremst i dette arbeidet.

Arbeiderpartiet ønsker overnasjonale løsninger på overnasjonale utfordringer. Vi vil ha et internasjonalt samfunn som er handlekraftig og internasjonale regler som gjelder for alle land. Når mennesker utsettes for overgrep, er det ikke et indre anliggende for staten. Vi vil bygge videre på folkeretten og ønsker FN i ledelsen av et internasjonalt samarbeid basert på rettsprinsipper og representative, effektive institusjoner. Et slikt system må ha sanksjonsmuligheter, slik at det kan stille makt bak sine krav.

Et samfunn i økologisk balanse

Solidaritet med kommende generasjoner innebærer at vi ikke påfører dem som kommer etter oss sosiale, økonomiske eller miljømessige problemer. Arbeiderpartiet vil ikke gi videre et samfunn som er forgjeldet, urettferdig, forurenset eller fattig på natur. Føre-var-prinsippet er derfor grunnleggende for Arbeiderpartiet.

De menneskeskapte klimaendringene er sammen med fattigdommen vår tids største utfordring. Det er en global utfordring som krever globale løsninger gjennom internasjonale organisasjoner som FN og EU. Norge skal ha en aktiv rolle i dette arbeidet. Samtidig må vi handle nasjonalt og lokalt. Klimautfordringene krever sosialdemokratiske fellesskapsløsninger. De setter vår solidaritet på en stor prøve – verdens fattige land og fattige befolkningsgrupper vil bli hardest rammet.

Et sosialdemokrati for framtida

Det moderne sosialdemokratiet bygger på et solidarisk, demokratisk, humanistisk og samfunnskritisk grunnlag. Det har gitt oss et samfunn preget av sterkt samhold og med høy tillit mellom folk og mellom folk og myndigheter. Tillit og samhold er viktige bærebjelker i en samfunnskontrakt der alle deltar i, bidrar til og nyter godt av fellesskapet, gjør sin plikt og kan kreve sin rett. Klarer vi å bevare styrken i tilliten og samholdet, vil det gi hver og en av oss større trygghet og mer frihet til flere.

Tillit og samhold er viktige kvaliteter for å møte omstilling og utfordrende tider. Derfor er sosialdemokratiske løsninger gode for å løse framtidens utfordringer. Høy sosial kapital, det vil si gjensidig trygghet, er et sentralt element når vi skal forme framtidens Norge.

Vi tar Norge videre

Den moderne historien om Norge er tett knyttet til Arbeiderpartiets historie. Norge er et helt annerledes samfunn enn da arbeiderbevegelsen startet sitt arbeid. Men våre verdier ligger fast. En sterk faglig og politisk bevegelse har sikret demokratiske reformer og mer rettferdig fordeling. Vi har mye å være stolte av i Norge. Men vi er ikke fornøyde. Sosialdemokratiet er alltid et pågående prosjekt.

Arbeid til alle er vår viktigste sak. Gjennom arbeid skaper vi verdier både for den enkelte og for fellesskapet. Det gir individuell frihet. Derfor er det et mål at flere gis mulighet til å bidra. Å legge til rette for deltakelse har bidratt til å løfte stadig flere inn i arbeidslivet.

Arbeiderpartiet er et samfunnskritisk parti. Vårt mål er hele tiden å forbedre samfunnet. Samtidig vil vi bevare og videreutvikle den sterke tilliten og samholdet i det norske samfunnet. Det krever vilje til politisk styring og visshet om at fellesskapet fortsatt er det beste verktøyet for å gi alle mennesker del i en trygg og rettferdig samfunnsutvikling.

3) Trygg økonomisk styring

For å sikre arbeid til alle må vi ha en trygg økonomisk styring. Norge er i en helt annen situasjon enn de fleste land rundt oss. Det er det grunn til å være stolte av. Norge har en åpen økonomi, og vi er sårbare for det som skjer i andre land.

Min generasjon har fått oppleve en sterk vekst i inntekt og levestandard. Vi må sikre at også kommende generasjoner har styrke til å bære både sin egen og vår felles velferd på ryggen. Det er dette som kalles generasjonskontrakten.

Sigbjørn Johnsen, Finansminister

Trygg økonomisk styring

Norge har et fantastisk godt utgangspunkt. Vi har et veldrevet samfunn, med godt utdannede mennesker, gode velferdsordninger, stabile rammebetingelser for næringslivet, og vi er rike på naturressurser. Vår måte å skape, dele og leve på gjør at de fleste av oss har det bra. Vi har mye å være stolte av. Vi har i dag rekordlav arbeidsledighet – både historisk og sammenlignet med andre land. I tillegg har vi rekordhøy sysselsetting.

Trygghet i hverdagen handler om å ha en jobb å gå til, en lønn en kan leve av og tilgang på gode velferdstjenester. Arbeiderpartiet vil føre en økonomisk politikk som sikrer lav arbeidsledighet, høy sysselsetting og som legger til rette for å sikre næringslivets konkurranseevne slik at vi kan opprettholde verdiskapingen også på lang sikt.

Dette programmet inneholder langsiktige mål og konkrete målsetninger for de neste fire årene. Hvor langt vi kommer i å gjennomføre disse målsetningene avhenger både av den økonomiske utviklingen og Stortingets sammensetning etter valget.

Økonomisk usikkerhet i landene rundt oss

De siste årene har vært sterkt preget av økonomiske uroligheter ute i verden. Arbeidsledigheten har bitt seg fast på et svært høyt nivå – spesielt blant unge. Det er fare for økt sosial uro og manglende bærekraft i velferdsordningene i mange land. Den internasjonale økonomiske uroen vil prege Europa i lang tid fremover.

Så langt har Norge klart seg godt, men vi er et lite land med tette økonomiske bånd til verden rundt oss. To tredjedeler av alt vi produserer eksporteres til Europa. EØS-avtalen gjør at norske bedrifter kan konkurrere på lik linje med europeiske bedrifter. Mindre handel internasjonalt rammer norsk næringsliv. En sterk krone kan forsterke problemet, og arbeidsplassene kan settes i fare. Trygg økonomisk styring er avgjørende for å sikre norske arbeidsplasser og et konkurransedyktig næringsliv.

Den internasjonale finanskrisen har bekreftet at markedet ikke kan styre seg selv. Arbeiderpartiet mener det er nødvendig med politisk styring av finansmarkedene gjennom reguleringer som kan forebygge kriser og som kan sikre tillit, demokratisk innsyn og forbrukerinteresser. Norge må støtte aktivt opp om det regelverksarbeidet som skjer internasjonalt.

Ulovlig kapitalflukt er et stort problem for mange land. Åpenhet og innsyn er avgjørende for å begrense ulovlig kapitalflukt, avsløre skatteunndragelse og annen kriminalitet. Norge skal være en pådriver i det pågående internasjonale arbeidet for åpenhet og informasjonsutveksling. Land som legger til rette for ulovlig kapitalflukt, bør møtes med svartelisting og internasjonale sanksjoner.

Våre olje- og gassressurser gir oss eventyrlige inntekter direkte til fellesskapet, og skaper arbeidsplasser og verdier over hele landet. Gjennom Statens Pensjonsfond Utland og Handlingsregelen gjør vi forbigående inntekter til en evigvarende rikdom for oss og kommende generasjoner. Vi som lever i dag, må dekke våre behov uten å ødelegge kommende generasjoners mulighet til å dekke sine. Arbeiderpartiet mener handlingsregelen – og det faktum at vekslende regjeringer over tid har valgt å følge den – er det viktigste bidraget til trygg økonomisk styring i Norge. Petroleumsinntekter er ingen garanti for at det ikke kan gå galt i norsk økonomi. Mange land har erfart at det er krevende å håndtere inntekter fra naturressurser uten å ødelegge økonomien og den langsiktige vekstevnen.

Arbeiderpartiet mener forvaltningen av pensjonsfondet fortsatt skal skje med sikte på å oppnå høyest mulig avkastning innenfor moderat risiko for å trygge folks pensjoner. Arbeiderpartiet vil at Statens Pensjonsfond skal være blant de ledende fondene i verden i arbeidet for menneskerettigheter og bedre klima.

Vi vil videreutvikle investeringsstrategien for Statens pensjonsfond utland med sikte på god avkastning innenfor moderat risiko. Fondet skal samtidig være en ansvarlig investor og bygge på internasjonalt anerkjente prinsipper for ansvarlig investeringsvirksomhet som FNs Global Compact, OECDs

retningslinjer for ansvarlig næringsliv, OECDs retningslinjer for eierstyring og selskapsledelse og Folkeretten. Vi vil sikre tilstrekkelige ressurser til arbeidet med ansvarlige investeringer.

Velferdssamfunnet er et spleiselag. Arbeiderpartiet vil ha et skatte- og avgiftssystem som gir stabile inntekter til fellesskapet, fremmer sysselsetting, rettferdig fordeling og et bedre miljø, og som bidrar til å opprettholde arbeidsplasser og bosetting i distriktene. Vi må ha et skattenivå som gjør det mulig å finansiere gode velferdstjenester, samtidig som det oppfattes som rimelig og rettferdig.

God fordeling handler ikke bare om rettferdighet, men betyr også mye for økonomisk utvikling, vekst og stabilitet. Et velkjent trekk ved den økonomiske utviklingen i de nordiske landene er at man har klart å kombinere økonomisk vekst og et høyt inntektsnivå, med en jevn fordeling av inntektene. Det er en del av kjernen i den norske modellen. God fordeling er viktig for økonomien fordi det gjør at flere tar utdanning, får seg jobb og tjener penger, og dermed bidrar med skatteinntekter og kjøpekraft.

Skattenivået totalt sett er ikke økt i forhold til 2004, men vi har omfordelt ved at de som har store utbytter og store formuer betaler mer, mens de som har lite betaler mindre skatt. Arbeiderpartiet vil jobbe for et fortsatt bredt og rettferdig grunnlag for beskatning. Vi vil ha et skattesystem som er mest mulig rettferdig og forutsigbart, og jevnlig vurdere endringer som bidrar til rettferdig fordeling. Skatte- og avgiftssystemet er også sentrale virkemidler i miljø- og klimapolitikken. Arbeiderpartiet vil sikre nødvendige bevilgninger for å styrke kontrollen med svart økonomi og tung økonomisk kriminalitet.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre markedsadgang gjennom EØS-avtalen og aktivt arbeid opp mot EUs organer og trygge norske bedrifters mulighet til å konkurrere på lik linje i det europeiske markedet.
- Gjennomføre de tiltak som er nødvendige for å sikre et stabilt og fungerende finansmarked.
- Følge handlingsregelen for en forsvarlig bruk av oljepenger.
- Videreutvikle investeringsstrategien for Statens Pensjonsfond Utland med sikte på god avkastning innenfor moderat risiko. Fondet skal være en ansvarlig investor.
- Bruke penger slik at det bidrar til å utjevne svingninger i økonomien.
- Holde de samlede skattene og avgiftene på samme nivå som i dag.
- Opprettholde formueskatten, men fortsette arbeidet med endringer som bidrar til mer rettferdig fordeling og bedre rammebetingelser for norsk næringsliv.
- Ha stabile og konkurransedyktige skattemessige rammevilkår for næringslivet.
- Videreutvikle og styrke bruken av klima- og miljøavgifter.
- Styrke arbeidet for å hindre svart økonomi og skatteunndragelser både nasjonalt og internasjonalt.
- Aktivt arbeide internasjonalt mot skattekonkurranse.
- Videreføre den lokale beskatningsretten.

Et anstendig og produktivt arbeidsliv

Arbeid til alle er jobb nummer 1. Det gir individuell frihet, økonomisk trygghet og mulighet til å bruke personlige evner. Vårt viktigste prosjekt er derfor å sikre eksisterende arbeidsplasser og skape nye. Det må bli lettere å komme inn i arbeidslivet og vanskeligere å støtes ut. Arbeidslivet skal ha plass til alle som kan bidra.

Arbeid er også fellesskap. Deltakelse og tilhørighet styrker tilliten mellom mennesker og mellom mennesker og samfunnet. For å bevare tryggheten trenger vi et anstendig arbeidsliv. Sterke organisasjoner på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden er et godt vern mot useriøsitet og sosial dumping i arbeidslivet. Et organisert arbeidsliv bidrar til økt verdiskaping, produktivitet og innovasjon som gjør det norske arbeidsmarkedet svært konkurransedyktig på tross av høyt kostnadsnivå. Sterke og ansvarlige organisasjoner i arbeidslivet er et viktig grunnlag for høy sysselsetting. Mange land i Europa opplever at færre fagorganiserer seg. Vi ser noe av det samme i Norge. Arbeiderpartiet vil stimulere til at flere organiserer seg gjennom heving av fagforeningsfradraget.

Gode relasjoner mellom arbeidstakere og arbeidsgivere og en sentral rolle for de koordinerende hovedorganisasjonene er et viktig grunnlag for verdiskaping, fordeling av goder og for den sosiale

stabiliteten. Den norske modellen for samarbeid og lønnsdannelse er i dag en integrert del av myndighetenes politikk på brede samfunnsområder, og den bidrar til at partene både sentralt og lokalt finner gode løsninger med et lavt konfliktnivå. Som ledd i å bygge partsamarbeidets infrastruktur er det viktig å videreutvikle institusjoner som arbeidsretten, Kontaktutvalget, Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene, Tariffnemnda og Riksmeklingsinstituttet.

Arbeiderpartiet vil slå ring om arbeidstakernes rettigheter. Vi skal verne om arbeidstakernes helse, trygghet og velferd. Det er grunnleggende i vår samfunnsmodell og bidrar til verdiskaping, vekst og innovasjon.

Arbeiderpartiet vil at det skal være enkelt for arbeidstakere å komme til Norge for å bruke sin kompetanse her. Det må være raskt og enkelt for både arbeidsgiver og arbeidstaker å få nødvendige tillatelser slik at kompetent arbeidskraft kan hentes inn. Etter EU-utvidelsen har antallet arbeidsinnvandrere økt kraftig. Arbeiderpartiet er positive til dette, men det er også utfordringer

Økt arbeidsinnvandring har gitt oss viktig arbeidskraft, men i deler av arbeidslivet har det også ført til problemer med sosial dumping. Stor bevegelse av arbeidskraft over landegrensene sammen med utsetting av arbeidsoppgaver legger økende press på den norske arbeidslivsmodellen. EØS-avtalen er positiv for Norge og har bidratt til å styrke mange arbeidstakeres rettigheter i Europa og i Norge. Arbeiderpartiet vil aktivt utnytte handlingsrommet som ligger i avtalen, for å sikre at Norge fortsatt vil kunne ha en god arbeidslivsregulering. For Arbeiderpartiet er det viktig å sikre lønns- og arbeidsvilkårene for alle arbeidere som jobber i Norge. Vi vil arbeide for at nye EU-regler ikke legger hindringer i veien for tiltak som Norge har innført eller har planer om å innføre, for eksempel gjennom handlingsplanene mot sosial dumping. Det er særlig viktig å sikre lønns- og arbeidstakere som deltar i grenseoverskridende etablering eller tjenesteyting, og beskytte kollektive rettigheter herunder streikeretten.

Hensikten med au pair-ordningen er å tilby kulturutveksling mellom ulike land for unge mennesker. Personer som i realiteten er i et arbeidsforhold som hushjelp, må ha anstendige lønns- og arbeidsvilkår, og skal ikke kunne være i Norge på en oppholdstillatelse som au pair.

Sosial dumping innebærer at utenlandske arbeidstakere utsettes for brudd på helse-, miljø- og sikkerhetsregler eller tilbys lønn som er uakseptabelt lav. Allmenngjøring av tariffavtaler er et viktig verktøy for å bekjempe sosial dumping. Vi vil legge til rette for at allmenngjøring blir enklere å ta i bruk. Solidaransvar som gir oppdragsgiver ansvar for lønnsplikt til underleverandører, innsynsrett for tillitsvalgte og påseplikt for oppdragsgivere, er viktige elementer i ordningen og må beholdes. Det må vurderes om oppdragsgivere som ikke er forbrukere, også skal omfattes av solidaransvar for manglende utbetaling av lønn mv.

Arbeiderpartiet vil fortsatt jobbe for ordninger som sikrer arbeidstakernes trygghet i lønns- og arbeidsforhold. For å rette en særlig innsats mot bransjer som er spesielt utsatt for useriøsitet og sosial dumping, vil Arbeiderpartiet blant annet videreutvikle treparts bransjeprogrammer som virkemiddel.

I avtaleforhold med lange leverandørkjeder øker faren for utnyttning av arbeidstakere og sosial dumping. Erfaringer med å begrense antall ledd i en kontraktkjede må benyttes i flere offentlige etater og kommuner for å bekjempe useriøsitet og sosial dumping.

Antallet alvorlige arbeidsulykker er fortsatt for høyt i norsk arbeidsliv. Arbeidsinnvandrere og ungdom er 50 % mer utsatt for alvorlige ulykker på grunn av språkbarrierer og manglende erfaring enn andre arbeidstakere, og trenger derfor økt oppmerksomhet og innsats.

I takt med samfunnsendringene, endres også arbeidslivet. Ny teknologi og en stadig mer interaktiv hverdag gjør at flere er tilgjengelige for arbeidsgiver tilnærmet døgnet rundt. Flere jobber kveld, natt og i helger. Det er viktig at både lov- og avtaleverk sikrer arbeidstakernes rettigheter. Reglene må være slik at det fortsatt skal være mulig å skille mellom arbeid og fritid. Organiseringen av arbeidslivet endres også. Enkelte konsern organiseres på en måte som gjør at de ansatte ikke har samme beskyttelse i HMS-regelverket og mangler retten til medbestemmelse i bedriften. Arbeiderpartiet vil

jobbe for at det ikke skal være mulig å omgå regelverk som er viktige for å ivareta arbeidstakernes lønns- og arbeidsvilkår. Arbeiderpartiet vil derfor sikre at bedriftsdemokratiet ivaretas også i franchisekjeder.

Ansatte som arbeider ved utsalgssteder, er i dag ikke omfattet av bestemmelsene om natt- og helgearbeid i arbeidsmiljøloven. De har dermed ikke samme lovvern som andre arbeidstakere og svekket innflytelse over egen arbeidstid.

Arbeiderpartiet vil ta initiativ til en gjennomgang av dette med sikte på en helhetlig regulering som sikrer arbeidstakernes behov for vern, medvirkning og grunnleggende bedriftsdemokratiske prinsipper i ulike eierkonstruksjoner. Åpningstidsbestemmelsene gjennomgås parallelt med dette, med sikte på en modernisering. I tråd med den norske modellen gjøres dette i samarbeid med partene i arbeidslivet

Hovedformålet er å sikre den enkelte økonomisk trygghet og gjøre det mulig å kombinere arbeid og pensjon eller arbeid og trygd. Pensjon kan utgjøre en vesentlig kostnadsforskjell når offentlige tjenester konkurransenutsettes. Vi har over en tid sett at pensjonsvilkårene til de ansatte kommer under press ved anbudsutsetting av offentlige tjenester. En slik utvikling kan føre til at det konkurreres på bekostning av de ansattes lønns- og arbeidsvilkår. Arbeiderpartiet vil vurdere hvordan det kan motvirkes at bruk av tilbud i offentlig sektor svekker ansattes pensjonsvilkår.

Nye teknologiske systemer bidrar til mer effektivitet, men kan også brukes til å overvåke ansatte slik at personvernet kommer under press. Arbeiderpartiet vil arbeide for et forsterket regelverk som setter klare grenser for hva som skal være tillatt av overvåking i arbeidslivet.

Arbeiderpartiet vil sammen med arbeidslivets parter arbeide for en heltidskultur i norsk arbeidsliv og for å bekjempe ufrivillig deltid. Ansatte som over tid har jobbet mer enn avtalt arbeidstid, skal ha krav på utvidet stillingsprosent tilsvarende reell arbeidstid.

Fortrinnsretten for deltidsansatte i henhold til arbeidsmiljøloven (§ 14-3) må gjøres reell.

Deltidsansatte som ønsker det og er kvalifiserte, skal kunne få utvidet sin stilling framfor at det ansettes nye. En bedret kommuneøkonomi vil gi mulighet for å øke antallet årsverk i helse- og omsorgsyrene, og dermed også antallet heltidsstillinger.

Inngangen til arbeidsmarkedet må bli enklere og faren for utstøting mindre. Derfor er det viktig med et slagkraftig NAV. Tidlige innsats, skreddersydde opplegg og fokus på den enkeltes kompetanse for framtidig jobb er viktig i møtet mellom NAV og brukerne.

Arbeiderpartiet vil:

- Opprettholde arbeidstakernes rettigheter i sykelønnsordningen.
- Styrke den praktiske oppfølgingen av avtalen om inkluderende arbeidsliv.
- Øke innsatsen mot arbeidsulykker og arbeide etter en nullvisjon for alvorlige ulykker i arbeidslivet slik vi jobber etter nullvisjonen for dødsulykker i trafikken.
- Sørge for at HMS-ansvar blir tydeligere plassert og ivaretatt i lange kontraktskjeder med uoversiktlige ansvarsforhold, herunder se på Byggherreforskriften.
- Stille krav til arbeidsgivere om både tilstrekkelig språkopplæring og tilrettelegging av forståelse av norsk regelverk og arbeidskultur hos arbeidsinnvandrere.
- Styrke arbeidet mot sosial dumping og fremme nye tiltak i en tredje handlingsplan.
- Styrke Arbeidstilsynet og Petroleumsstilsynet gjennom bedre virkemidler og effektiv håndheving av regelverket.
- Sikre kollektiv søksmålsadgang for fagforeninger ved innleie.
- I samarbeid med partene sikre at vi har en velfungerende allmenngjøringsordning som tiltak mot sosial dumping.
- Ha et mer likestilt Norge, og endre arbeidsmiljøloven slik at en lovfester retten til utvidet stilling for deltidsansatte, fortrinnsrett for deltidsansatte og at det innføres drøftingsplikt med tillitsvalgte om bruk av deltidsstillinger.
- Sikre at ansatte som over tid har jobbet mer enn avtalt arbeidstid, har krav på utvidet stilling.

- Sikre at faste og direkte ansettelser fortsatt blir hovedregelen i norsk arbeidsliv, og at bruk av innleie i størst mulig grad begrenses til bruk av reelle vikarer og sesongtopper.
- Sikre etterlevelse av likebehandlingsprinsippet ved bruk av innleie. De som leies inn, skal ha minst like gode lønns- og arbeidsvilkår som om de var ansatt direkte hos innleier.
- At arbeidstakerne og deres organisasjoner skal ha gode muligheter til medvirkning ved fastsetting av ubekvem arbeidstid, for eksempel nattarbeid.
- Sikre arbeidstakernes rettigheter ved virksomhetsoverdragelser, anbudsutsetninger og der virksomheten er organisert som franchiser.
- Vurdere et utvidet HMS-ansvar i konsern og franchiseforhold.
- Gjøre det lettere for utenlandske arbeidstakere å bruke kompetansen sin i det norske arbeidslivet.
- Bruke handlingsrommet i EØS-avtalen aktivt for å ivareta arbeidstakerrettigheter.
- Heve fagforeningsfradraget og videreutvikle trepartssamarbeidet mellom myndighetene, arbeidstakere og arbeidsgiverorganisasjoner.

Likestilling mellom kjønnene

Likestilling betyr at mulighetene og rettighetene du har i samfunnet, ikke avgjøres av kjønn. Arbeiderpartiet er stolt av at Norge er på topp i verden når det gjelder likestilling, og at norske kvinner kan kombinere det å være i jobb med relativt høye fødselstall i europeisk sammenheng. Likevel er det oppgaver som gjenstår for å sikre likestilling.

Kvinnens deltakelse i arbeidslivet er avgjørende for vekstevnen i norsk økonomi. Økt kvinnelig yrkesdeltakelse la grunnlaget for den fantastiske velferdsutviklingen vi har hatt siden slutten av 60-tallet. Norge har i dag høy yrkesdeltakelse blant kvinner. Vel 73 prosent av norske kvinner i alderen 15–64 år var sysselsatte i 2010 – mer enn 16 prosentenheter over gjennomsnittet for OECD.

Fram til i dag har vi nådd mange av de familiepolitiske målene som vi vet bidrar til økt likestilling. Nå må vi ha størst fokus på de store likestillingspolitiske utfordringene som fortsatt finnes i dagens arbeidsliv. Viktige utfordringer framover er å sikre likelønn og legge til rette for at flere kvinner kan jobbe heltid. I tillegg må arbeidet mot vold i nære relasjoner hele tiden ha prioritet.

Likestilling handler om like muligheter for begge kjønn. De største likestillingsutfordringene framover gjelder kvinner, men også menn opplever likestillingsutfordringer, blant annet ved at de i mindre grad enn mødrene har kontakt med barna sine etter et samlivsbrudd, flere gutter enn jenter avslutter videregående opplæring uten å gjennomføre, og menn har kortere levealder og toppet kriminalitetsstatistikken. Vi er ikke i mål med likestillingen før menn og kvinner har samme valgfrihet og samme muligheter.

Arbeiderpartiet vil:

- Samarbeide med partene i arbeidslivet om utviklingsarbeid og tiltak som kan fremme likestilling på arbeidsplassene.
- Øke kunnskapen om årsakene til kvinners sykefravær.
- Arbeide sammen med partene i arbeidslivet for likelønn og for at flere kvinner kan jobbe heltid.
- Sette mål om at 40 % av lederne på de øverste nivåene i staten skal være kvinner.
- At statlig eide selskaper skal ha rekrutteringsstrategier for å øke antallet kvinner i konsernledelsen for å nå et mål om minst 40 % av begge kjønn i ledelsen.
- Målrettet bruke ordningen med tilleggspoeng til utdanninger for det underrepresenterte kjønn, i kombinasjon med andre rekrutteringstiltak, herunder bruk av ordningen på flere studier der det er få gutter.

Styring for en ny tid

Offentlig sektor er til for innbyggerne. Den skal gi oss alle gode tjenester, valgfrihet og medbestemmelse. En sterk og god offentlig sektor er en forutsetning for utjevning og like vilkår for alle. For oss er det viktig å fornye og omstille offentlig virksomhet slik at den blir mer effektiv og bedre for brukerne. De ansatte er vår viktigste ressurs for å få dette til.

Vårt mål er best mulig tjenester til hele folket, uavhengig av hvem du er, din bakgrunn, hvor du bor eller størrelsen på lommeboka. En sterk og moderne offentlig sektor som tilbyr gode, effektive tjenester, er det viktigste virkemiddelet for å nå dette målet. Ressursene fellesskapet bruker på velferd, bør gå til best mulig kvalitet på tjenestene. Kvaliteten påvirkes blant annet av arbeidsvilkårene til de ansatte. Arbeiderpartiet ønsker ikke anbudsprosesser der det konkurreres på ansattes lønns- og arbeidsvilkår. På kjerneområder som helse, skole og eldreomsorg skal det være gode offentlige tilbud som omfatter alle. Hvordan vi organiserer dette tilbudet, avhenger av hva som er best for innbyggerne. Grunnleggende velferdstjenester skal ikke privatiseres eller kommersialiseres.

Ideelle og andre private velferdstilbydere et nyttig supplement til det offentlige tilbudet. Et mangfold av metoder, innovasjon og nyskapning vil kunne bidra til videreutvikling av tjenestetilbudet. Mange ideelle aktører har lang erfaring, høy kompetanse og stort engasjement, og kan både bidra med nye løsninger og være en pådriver for utvikling i det offentlige tilbudet. Sosiale entreprenører kan bringe med seg erfaringer og perspektiver som vil supplere og fornye det offentlige tilbudet.

Norsk forvaltning er velfungerende og rangerer blant de beste i verden. Arbeiderpartiet vil hele tiden bidra til å forbedre og forsterke tjenester som er tilgjengelige for alle. Arbeiderpartiet vil at brukerne og tjenestene skal være i fokus og vil kritisk gå gjennom rapporteringskrav, regler og rutiner som bidrar til unødvendig byråkratisering og detaljstyring som går på kvaliteten løs. Arbeiderpartiet er sterkt opptatt av å redusere omfanget av midlertidige ansettelser og konsulentbruk, da dette kan svekke arbeidstakernes rettigheter, medbestemmelse og det offentliges muligheter for å utvikle god kompetanse hos egne medarbeidere.

Ledere på alle nivåer i forvaltningen må systematisk arbeide med å styrke sine egne og organisasjonens holdninger og kultur knyttet til risikoerkjennelse, gjennomføringsevne, samhandling, IKT-utnyttelse og resultatorientert lederskap. Det er et arbeid som vil ta tid og kreve vilje til endring på alle nivåer. Det skal stilles krav til bedre samhandling, en mer effektiv styring og lederskap som er villig til å lytte og lære av de som står i førstelinjen og kjenner svakheter og styrker.

Arbeiderpartiet vil forbedre og forsterke offentlige tjenester, slik at de er lett tilgjengelig for alle. Gode insentiver er viktig for å sikre at vi bruker fellesskapets ressurser på en effektiv og god måte, der kreativ medvirkning fra de ansatte og kompetent, inkluderende ledelse står sentralt. Tillit mellom initiativrike medarbeidere og ledelse er avgjørende for å bedre forvaltningen og tilbudet til befolkningen. Kontroll- og rapporteringsrutiner må være hensiktsmessige, for å fremme effektivitet og bedre løsninger, unngå misbruk av samfunnets ressurser og bekjempe korrupsjon. Bruk av markedsprinsipper i offentlig sektor skal være begrunnet i at man vil styrke tjenestetilbudet til beste for alle og ikke svekke arbeidstakernes rettigheter.

Arbeiderpartiet vil at folk skal ha en god opplevelse i sitt møte med offentlige tjenester. Vi vil forenkle hverdagen for de som mottar tjenester og for dem som jobber med tjenester i det offentlige. Forvaltningen skal ta i bruk digitale tjenester. Nordmenn er raske til å ta dem i bruk. Da kan ikke offentlig sektor henge etter.

Forvaltningen skal være åpen og tilgjengelig, og den skal kommunisere på en klar og forståelig måte. Digitalisering av offentlig sektor gir bedre, mer samordnede og raskere tjenester. Samtidig frigjøres fellesskapets ressurser slik at mer kan brukes til omsorg og velferd. Ved å tilby selvbetjeningsløsninger kan frigjorte ressurser brukes til å yte bedre personlig oppfølging der det trengs. Tilgjengelighet handler også om at den enkelte av oss kan forstå innholdet i tjenesten vi benytter. Blant annet handler det om at folk flest forstår, rent språklig, hva som står i offentlig informasjon og skjemaer.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for en offentlig sektor som er opptatt av service og individuelt møter hver enkelt innbygger.
- At nettbaserte tjenester skal være hovedregelen for forvaltningens kommunikasjon med innbyggerne.

- Forenkle regelverk som vanlige folk, organisasjoner og næringsdrivende ofte møter, med sikte på å spare den enkelte for unødvendige tidsbruk og utgifter, blant annet gjennom et trepartssamarbeid.
- At det gjennomføres forenklinger av kontroll- og rapporteringsregime i offentlig forvaltning.
- At det brukes en mer overordnet og tydelig målformulering for å redusere detaljstyringen i blant annet oppdragsdokumentene.
- Utvikle en bedre kultur for medarbeiderinvolvering.
- Etablere bedre rutiner for å spre kunnskap om «beste praksis» i alle deler av offentlig sektor.
- Utvikle strategier for kjøp og bruk av konsulenter i offentlig sektor. Ved kjøp og bruk av konsulenttjenester til virksomheter i offentlig sektor, skal det ved inngåelse av større konsulentavtaler i hovedregelen også avtales kompetanseoverføring til den offentlige virksomheten.
- Utnytte offentlige ressurser bedre gjennom samordning av statlige anskaffelser.
- Forenkle anskaffelsesregelverket og ha fleksible regler for anskaffelser av helse- og sosialtjenester.
- At statlig og kommunalt styrte virksomheter ved anskaffelser stiller krav om lærlingplasser der det er aktuelle lærefag.
- Ha en god og løpende dialog med ideell sektor med sikte på å utvikle gode velferdstilbud for framtida.
- At ideelle aktører skal være et supplement til det offentlige tilbud. Disse skal ha forutsigbare rammebetingelser, og kontraktens lengde må sikre brukerne kvalitet og organisasjonene mulighet til å investere.

Levende demokrati

Arbeiderpartiet mener at den enkelte skal bestemme over sin egen hverdag. Det handler om å delta i demokratiet gjennom å stemme ved valg, men også om innflytelse på arbeidsplassen, i nærmiljøet, på skolen og i møte med det offentlige. Valgfrihet og medbestemmelse må være en grunnleggende målsetning. Ansattes mulighet til medbestemmelse må styrkes for at bedriftsdemokrati og lov- og avtalefestet medbestemmelse skal bli reell.

Lav valgdeltakelse er en demokratisk utfordring. Arbeiderpartiet mener det er et viktig politisk mål å øke valgdeltakelsen. Derfor må lokaldemokratiet oppleves som betydningsfullt, og de lokale folkevalgte må ha innflytelse over og ansvar for de spørsmålene som betyr noe i folks hverdag. Det må også være enkelt å få avgi sin stemme ved valg.

Demokratiet ivaretar også mindretallets interesser. Høringsrunder, konsekvensutredninger og andre prosesser sikrer at ulike meninger og interesser kommer fram. Samtidig bidrar det til at beslutninger tar tid. Arbeiderpartiet vil forenkle og forkorte planprosessene samtidig som man ivaretar muligheten for at ulike interesser kommer til orde.

Åpenhet, tilgang til informasjon og ytringsfrihet er sentrale elementer i et demokrati. Profesjonelle medieaktører med integritet, en bredde av verdisyn og kompetente journalister er sentralt for å sikre at mediene klarer å ivareta sitt viktige samfunnsoppdrag.

Medievirkeligheten er i dag i ekstrem utvikling. Internett og den digitale virkeligheten endrer folks medievaner, konkurranseforholdene i markedet og medienes fremgangsmåte for å produsere og distribuere deres produkter. Arbeiderpartiet mener at mediepolitikken må bidra til å sikre mediemangfold og kvalitetsjournalistikk. Med en virkelighet i rask forandring må vi også kontinuerlig vurdere virkemidlene i mediepolitikken og om disse fungerer på riktig måte og sikrer medienes viktige samfunnsrolle og målene for mediepolitikken.

Den digitale revolusjonen gir nye muligheter for rask, billig videreformidling og gjenbruk av tekst og bilder. Det er viktig at det i denne situasjonen lages avtaler og regelverk som sikrer rettigheter til eget åndsverk og anstendige bruksavtaler for journalister og fotografer.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre tiltak som øker innflytelsen til elevene i skolen og til brukerne av offentlige tjenester.
- Gjennomgå valgloven med sikte på å gi partiene lokalt større mulighet til å velge hvor mange de vil forhåndskumulere.
- Oppfordre kommunene til å gjennomføre todagersvalg.
- Legge til rette for utprøving av elektroniske valg.
- Videreføre forsøk med stemmerett for 16-åringer ved kommunevalg.
- Definere tydeligere hva som er overordnede nasjonale interesser, sørge for at statlige aktører koordinerer seg bedre i planprosessene og ha som mål å begrense bruken av innsigelser i lokal og regional planlegging.
- Sikre tilstrekkelig grad av åpenhet, innsyn og at mindretallets rettigheter blir ivaretatt i kommuner som innfører parlamentarisme.
- Fortsette å styrke NRK og TV2 som allmenkringkastere, og beholde lisensfinansieringen. TV2 må forbli lokalisert i Bergen også etter neste konsesjon.
- Videreføre og utvikle pressestøtteordningene.
- Føre en mediepolitikk som sikrer mangfold også på lokalt nivå. Det er også et mål å beholde minst to redaksjonelt uavhengige nyhetsaviser der dette er tilfellet.
- Føre en mediepolitikk som legger til rette for at publikum får tilgang til kvalitetsjournalistikk på de plattformene de ønsker.
- Løpende vurdere om de mediepolitiske virkemidlene er oppdatert i forhold til en bransje i rask omstilling, slik at de bidrar til å sikre fri, demokratisk presse og mediemangfold.
- Ha et lovverk som bidrar til å sikre en bredde i eierskap i mediene.

4) Kunnskapssamfunnet

Som lærar jobbar eg kvar dag med dei som skal forme Noreg i framtida. Eg ser difor kor viktig det er å sikre ei god utdanning av ungene våre, heilt frå barnehagen til etterutdanningsnivå.

Elevane må fullføre og bestå utdanninga si for å få gode moglegheiter i arbeidslivet. Vi må hjelpe elevane til å vel riktig linje for utdanning, og dette må dei få hjelp til tidleg i utdanningsløpet. Ingen trivst så godt på skulen som norske elevar, og dette skal vi ta vare på. Høgt fråver er likevel eit problem i den vidaregåande skulen. Vi må difor stille sterkare krav til at elevane må vere til stades i undervisninga, der den beste læringa foregår: i eit fellesskap.

Kjersti, 30 år, Oslo. Lærer i vidaregåande skole.

Vi bygger framtidens Kunnskaps-Norge

Norges viktigste ressurs er menneskene som bor her. Det er kunnskap, kreativitet og skapertrang som gjør oss i stand til å løse morgendagens oppgaver. Derfor har Arbeiderpartiet store ambisjoner for Kunnskaps-Norge.

Lik rett til utdanning er grunnleggende for å utjevne sosiale forskjeller og gi alle mulighet til å ta i bruk sine evner. Alle våre kunnskapsreformer har handlet om å sikre folk tilgang til god og gratis utdanning med høy kvalitet. Vi har ambisjoner på vegne av alle barn. Hvilken bakgrunn du har skal ikke avgjøre hvilke muligheter du har i livet.

Vi vet ikke alt om framtida, men vi vet at kunnskap og kompetanse blir avgjørende for at Norge skal lykkes også i fortsettelsen. Det vil alltid finnes land som kan tilby varer og tjenester billigere enn Norge. Våre konkurransefortrinn må derfor handle om noe annet. Vi må være best på kunnskap, nyskaping, omstilling og teknologi. Slik kan Norge fortsatt lykkes bedre enn andre land.

Arbeiderpartiet vil ha en kunnskapspolitikk der vi gjør det vi vet virker, og som er basert på ledende nasjonal og internasjonal forskning. Det er et sentralt mål å styrke kvaliteten og øke mangfoldet i hele Kunnskaps-Norge. Vi trenger derfor en mer helhetlig og sammenhengende kunnskapspolitikk der de forskjellige delene av utdanningssystemet er tilpasset hverandre. Da blir det enklere og mer fleksibelt å bygge på og bevege seg mellom ulike utdanninger.

Vi må lykkes med å skape morgendagens arbeidsplasser. Norsk skole skal bruke det beste av ny teknologi for å fremme kunnskap, pedagogikk og tilpasset opplæring. Vi vil sikre bedre erfaringsdeling mellom skoler og utdanningsinstitusjoner og løfte fram «best praksis»-eksempler. Derfor vil vi styrke entreprenørskapskompetansen i hele utdanningsløpet, blant annet gjennom forpliktende samarbeid mellom læresteder og arbeidslivet.

Trygg og god start for alle

Med vår politikk har vi nådd det historiske målet om full barnehagedekning. Vi har innført en makspris som har gjort barnehageplasser betydelig billigere. Et trygt barnehagetilbud betyr at barn kan oppleve lek, sosialisering og mestring med jevnaldrende, samtidig som norske familier har fått økt mulighet til å kombinere arbeid og familie.

Barnehagen skal være et trygt og tilrettelagt tilbud som utvikler barnas iboende nysgjerrighet og utforskertrang. For å kunne følge opp hvert enkelt barn på en god måte, er det viktig at det er nok voksne i barnehagen, og at flest mulig av disse har relevant utdanning. Vi vil legge til rette for at de ansatte i barnehagen kan få økt sin formelle kompetanse og styrke muligheten for at de kan ta førskolelærerutdanning mens de er i arbeid. Vi vil sikre kvaliteten med både flere pedagoger og flere barne- og ungdomsarbeidere i barnehagen. Vi vil også ha mer sosialfaglig kompetanse inn i barnehagen. Gjennom bedre samarbeid mellom barnehage og skole vil vi bidra til at våre yngste får et best mulig grunnlag for videre læring.

Vi vet at forskjeller oppstår tidlig. Derfor er barnehagen viktig for å sørge for å gi tidlig støtte til de som trenger det, og sørge for at alle barn får et godt utgangspunkt. I barnehagen lærer barna at vi er ulike, og hvordan man håndterer ulikhet. Alle barnehager må ha et aktivt antimobbearbeid, og sørge for at barna lærer å omgås voksne og hverandre på en god måte.

Utviklingen av barnehagetilbudet skal fortsette. I årene fram mot 2020 vil Arbeiderpartiet løfte kvaliteten i barnehagene, samtidig som vi gradvis vil sørge for at også de barna som er født etter 1. september får plass i barnehagen fra de er ett år.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre arbeidet for et kvalitetsløft i barnehagen ved å øke kompetansen hos de ansatte og ved å få flere faglærte i barnehagene. Vi vil ha flere pedagoger og fjerne muligheten til varig dispensasjon fra utdanningskravet til styrere og pedagogiske ledere.

- Innen 2020 innføre en bemanningsnorm som sikrer nok voksne i barnehagen. Normen må utformes i tett kontakt med kommunesektoren, og slik at voksentettheten i barnehagen er om lag på dagens nivå.
- Fortsette å bygge ut antallet barnehageplasser slik at retten til barnehageplass for ettåringer gradvis blir utvidet. Det skal i løpet av stortingsperioden innføres krav om minimum to opptak i året til barnehagene.
- Forsvare maksprisordningen og krav til søskenmoderasjon.
- Likebehandle offentlige og private barnehager, og sikre at offentlige tilskudd og foreldrebetaling kommer barna til gode. Når man har oppnådd full likebehandling, bør det også som hovedregel stilles like krav til barnehagene, for eksempel når det gjelder opptakskriterier.
- Tilby gratis halvdagsplass i barnehage i flere områder med levekårsutfordringer og utvide tilbudet til å omfatte flere 3-åringer.
- Utvikle en kvalitetsportal på nett som kan gi foreldre informasjon om kvalitetsarbeidet i barnehagene.
- Sikre barns fysiske og psykososiale miljø i barnehagen.
- At barnehagene har trygge og stimulerende uteområder for lek og sosialisering.
- Gi foreldre økt innflytelse og reell medvirkning i barnehagen.
- Rekruttere flere menn til barnehagene, og sørge for likestillingsarbeid basert på at alle barn skal ha like muligheter, uavhengig av kjønn.
- Avvikle kontantstøtten i neste stortingsperiode. Familier som har søkt om barnehageplass, kan motta kontantstøtte fra foreldrepermisjonen tar slutt til barnehageplass tilbys.

Arbeiderpartiet har ambisjoner på vegne av alle barn

Kunnskap og kvalitet skal være styrende for skolepolitikken. For å nå Arbeiderpartiets mål om like muligheter for alle, er ingenting viktigere enn en god skole som ser og følger opp hver enkelt elev. Gjennom tidlig innsats, tydelige læringsmål og mer tilpasset opplæring, skal fellesskolen bidra til å gi alle barn og unge en mulighet til å lykkes. Det er fortsatt for store sosiale og geografiske forskjeller. Innsatsen må settes inn slik at vi reelt sørger for en felles skole, med like muligheter for alle.

Alle mennesker er unike. Vi har forskjellige talenter og vi lærer på ulike måter. Elevene skal møtes med tydelige forventninger, og skolen må sikre at hver enkelt får noe å strekke seg etter. Derfor vil Arbeiderpartiet utvikle en mer aktiv, variert og tilrettelagt skoledag for læring og mestring. Arbeiderpartiet har et bredt kunnskapssyn, og vil ivareta skolens brede samfunnsmandat.

I fellesskolen møtes barn og unge fra forskjellige samfunnslag. Det sosiale fellesskapet og samarbeidet som oppstår i fellesskolen, bidrar til å forberede elevene på aktiv og demokratisk deltakelse i et stadig mer mangfoldig samfunns- og arbeidsliv. Det er en styrke at norsk skole bidrar til å motvirke skiller og motsetninger i samfunnet. Derfor vil Arbeiderpartiet hindre privatisering av skolen og forsvare, forsterke og fornye fellesskolen. Arbeiderpartiet vil understreke at man i tråd med privatskoleforliket mellom AP, KrF, SV og SP skal kunne ta hensyn til den offentlige skolestrukturen, behovet for skolen og vurdere seriøsiteten til søkeren ved behandling av søknader om etablering av privatskoler.

Internasjonale undersøkelser bekrefter at de norske elevene leser, skriver og regner bedre enn før. Likevel må vi bli bedre for å sørge for at alle elever forlater grunnskolen med gode grunnleggende ferdigheter. Det er avgjørende at elevene opplever trygghet og mestring særlig de første skoleårene. Slik etableres grunnlaget for gode arbeidsvaner, videre utdanning og bevisste valg. Elevene må ha mulighet til å uttrykke seg på forskjellige måter, både teoretisk, praktisk, fysisk og estetisk.

Vi har satset tungt i Norge på investeringer i informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT), men ikke tilsvarende på utvikling og innkjøp av digitale læremidler. Med smarte digitale læremidler blir det mye lettere å tilpasse undervisningen og opplæring til den enkelte elevs faglige mestringsnivå. Undervisning på hver enkelt elevs nivå vil gjøre skolen givende for alle, også for de som enten ligger foran eller bak resten av klassen. Det vil dessuten frigjøre tid til undervisning for lærerne.

Ungdomsskolen

Forskning viser at elevenes motivasjon er lavest på ungdomstrinnet. Innføring av valgfag og mer praktisk skole ønskes velkommen av elever og lærere. Arbeiderpartiet vil fortsette satsingen på ungdomstrinnet, blant annet gjennom mer valgfrihet, økt samarbeid med arbeidslivet og bedre overganger til videregående opplæring. Vi vil gi elevene større mulighet til å fordype seg i fag etter egne interesser og forutsetninger. Vi vil gi ungdomsskoler større mulighet til å utvikle sin egen profil, som temaskoler. I en slik profil kan forskningssentra og sentrale bedrifter i nærmiljøet være samarbeidspartnere som kan bidra med interessante læringsarenaer, spennende utfordringer for elevene og tilføre undervisningen ny kompetanse. Med innfasing av ny teknologi for kunnskap, pedagogisk utvikling og tilpasset opplæring, vil vi modernisere ungdomstrinnet.

Matteløft

For å møte framtidens behov for kompetanse vil vi gjennomføre et eget matteløft. Det vil være et stort behov for ingeniører og andre med realfaglig utdanning i årene som kommer. Grunnlaget for å få flere til å velge disse utdanningene legges gjennom en god matteundervisning. Vi må sørge for flere lærere med høyere kompetanse for å dekke behovet for gode lærekrefter, og utvikle bedre og mer motiverende undervisningsmetoder slik at flere blir engasjert og interessert i matematikk. Vi vil øke timetallet i matematikk i ungdomsskolen, og sørge for at alle fylker legger til rette for at elevene kan spesialisere seg på realfag på høyt nivå.

Digitale ferdigheter

Digitale ferdigheter er en av de fem grunnleggende ferdighetene i Læreplanverket. Digital kompetanse er evnen til å forholde seg til og kunne bruke digitale verktøy og sosiale medier på en trygg, kritisk og kreativ måte. Det handler både om kunnskaper, ferdigheter og holdninger og om å kunne utføre praktiske oppgaver, kommunisere, innhente og behandle informasjon. Arbeiderpartiet vil løfte digital kompetanse ytterligere fram og det må utvikles kompetansemål for digitale ferdigheter i grunnskolen. Lærere og barnehagepersonale må ha den nødvendige kompetansen i bruk av IKT i undervisningen og formidling av digital kompetanse.

Arbeiderpartiet vil:

- At elevene skal møtes med tydelige forventninger. Derfor vil vi utvikle tydeligere, nasjonale læringsmål og legge til rette for at elevene og foreldrene har kunnskap om læreplanmålene.
- Intensivere opplæring i grunnleggende ferdigheter og sikre at elevene lærer seg det de trenger for å lykkes i videre utdanning og samfunnsdeltakelse.
- Sikre tidlig innsats gjennom å etablere et «lese-skrive-regne-løfte» som gjør at elever med grunnleggende ferdigheter mye under forventet nivå, automatisk skal få ekstra intensivopplæring.
- Si nei til kommersielle privatskoler og sørge for forutsigbare rammevilkår for alternative, ideelle skoler.
- Gjennom lovverket sikre 5-dagers skoleuke for alle elever over hele landet.
- Utrede hvordan opprettelse av private skoler påvirker integrering og overveie å innføre krav i læreplan om integrering og tilknytning til nærmiljøet for disse skolene.
- Styrke ledelse og skolefaglig kompetanse på alle nivåer i skolen.
- Følge opp elevenes arbeidsmiljølov, gi statlig støtte til opprustning av skolebygg gjennom rentekompensasjonsordningen og stenge skoler som ikke er i forsvarlig tilstand.
- Innføre daglig fysisk aktivitet.
- Gjennomføre nulltoleranse mot mobbing ved å ansvarliggjøre voksenpersoner, styrke kunnskapen om regelverk og klageadgang blant elever og foreldre, etablere kommunale beredskapsteam og innføre sanksjoner mot skoler som ikke løser mobbesaker.
- Styrke elevrådene og legge til rette for at elevene involveres i alle viktige beslutninger på skolen, samt starte forsøk med elevråd fra 1. klasse.
- Styrke arbeidet med læringsstøttende vurdering og elevenes medvirkning i planlegging, gjennomføring og evaluering av opplæringen.
- Gå gjennom hele kvalitetsutviklingssystemet for å sikre at det bidrar til mer og bedre læring, framfor å fremme en prestasjonskultur basert på konkurranse og rangering av skoler. Nasjonale prøver, elevundersøkelsen, internasjonale undersøkelser, kartleggingsprøver osv. skal være nyttige verktøy som skal fremme læring og benyttes til konkret forbedringsarbeid.

- Modernisere skolen gjennom en nasjonal strategi for IKT i skolen og utvikling av moderne digitale læremidler som et verktøy for tilpasset opplæring og ferdighetstrening.
- At skolene skal ha tilgang til høyhastighetsnett.
- Etablere en helhetlig IKT-arkitektur for skolen.
- Legge til rette for utvikling av smarte digitale læremidler.
- Gi Senter for IKT i utdanningen i oppdrag å anbefale og kvalitetssikre digitale læremidler.
- Innføre en nasjonal kvalitetsvurdering av trykte og digitale læremidler.
- Styrke opplæringen i fremmedspråk og jobbe for at det tilbys flere fremmedspråk i den videregående skolen, som for eksempel kinesisk, russisk og arabisk.
- Gi spesielt motiverte elever mulighet til å følge undervisning på høyere nivå.
- Utvikle leksehjepsordninger som en integrert del av skoledagen, slik at elevene kan gjøre seg ferdige med mesteparten av arbeidsoppgavene før de kommer hjem.
- Gjennomgå spesialundervisningen, redusere dokumentasjonskravene og innføre saksbehandlingsfrister for PP-tjenesten.
- Knytte skole og SFO tettere sammen med kulturskole, idrett og frivillige aktiviteter, slik at elevene opplever et mest mulig helhetlig og variert aktivitetstilbud.
- Styrke hjem/skole-samarbeidet, innføre tilbud om foreldrekurs og etablere mer direkte kontakt mellom kontaktlærer og foresatt både på barne- og ungdomstrinnet.

Ungdomstrinnet

- At flere ungdomsskoler kan utvikle sin egen profil som temaskoler og legge til rette for at elever på ungdomstrinnet kan fordype seg innenfor utvalgte områder.
- Tilrettelegge for at ungdomsskoler har tilbud om elevbedrift og utplassering i arbeidslivet.
- Styrke de praktisk-estetiske fagene og la elevene få utforske kunnskap på nye måter.
- Styrke undervisningsvurderingen og gjennomføre forsøk med alternative eksamensformer.
- Gi flere motiverte elever muligheten til å gjennomføre ungdomstrinnet med raskere progresjon og ta fag på videregående skolenivå.
- Styrke skolerådgivningstjenesten på ungdoms- og videregående trinnet ved hjelp av etterutdanning og bedre samarbeid med høyere utdanningsinstitusjoner og arbeidslivet.
- Prioritere ungdomstrinnet ved innføring av moderne, digitale læremidler.
- Utvikle leksehjepsordninger også på ungdomstrinnet.

Matteløft

- Styrke matematikkundervisningen, sikre at alle elever lærer seg de fire regneartene og legge mer vekt på matematisk forståelse og problemløsning.
- Innføre to nye uketimer i matematikk på ungdomstrinnet.
- Sørge for kompetanseheving og kompetansekrav hos lærerne samt utvikling av bedre undervisningsmetoder for å styrke opplæringen i matematikk.
- At alle fylker legger til rette for at elevene kan spesialisere seg på realfag på høyt nivå.

Digitale ferdigheter

- At Norge skal ha en grunnutdanning som sikrer samfunnet god rekruttering for avansert IKT-kompetanse på lengre sikt.
- Styrke lærerutdanningen med hensyn til bruk av teknologi i opplæringen og sørge for at nye lærere blir i stand til å integrere teknologi i undervisningen.

Flere skal gjennomføre

Retten til videregående opplæring har ført til at Norge har en av verdens mest utdannede befolkninger. Framskrivninger viser at behovet for ufaglært arbeidskraft vil reduseres betraktelig i årene fremover. Derfor er det avgjørende å sikre at flest mulig fullfører og består videregående opplæring. Dette krever innsats gjennom hele skoleløpet.

Arbeiderpartiet vil ha et utdanningssystem som er fleksibelt, og der man kan bygge på sin kompetanse gjennom hele livet. Flere må gjennomføre yrkesfaglig utdanning og oppnå fagbrev for å dekke framtidens kompetansebehov. Da trenger vi flere læreplasser, og å sikre at alle som påbegynner en yrkesfaglig utdanning, får mulighet til å avslutte den også hvis det ikke er mulig å få

læreplass. Vi vil også utvide mulighetene til å gå videre med relevant høyere utdanning for de som har oppnådd fagbrev.

Arbeiderpartiet ønsker å legge til rette for at flere fylker etablerer nye tilbud til elever som velger studiespesialiserende utdanningsprogram, der undervisningen kobles tettere til arbeidslivet. Gjennom å vektlegge entreprenørskap, bruke arbeidsplassen som læringsarena og benytte en prosjektbasert arbeidsform vil dette kunne gi praktiske, varierte og relevante utdanninger knyttet til lokale kompetansemiljø. Folkehøgskoler er for mange et viktig tilskudd til utdanningen.

Arbeiderpartiet vil:

- Tilby intensivopplæring mellom ungdomstrinnet og videregående opplæring for elever med svake grunnleggende ferdigheter.
- Gjennomføre et løft for fag- og yrkesopplæringen.
- Yrkes- og praksisrette opplæringen i fellesfag på de yrkesfaglige studieretningene, uten å redusere kunnskapskravene.
- I samarbeid med de faglige rådene gjøre yrkesfaglige utdanningsprogrammer mer fleksible gjennom vekslingsmodeller som kombinerer praktisk og teoretisk opplæring.
- Stimulere til etablering av flere læreplasser i privat og offentlig sektor, blant annet gjennom etableringstilskudd, økning av lærlingtilskuddet, nasjonal formidlingstjeneste og mer bevisst innkjøpspolitikk. Vi vil prioritere de områdene der det er størst behov for flere plasser.
- Følge opp samfunnskontrakten for flere læreplasser med mål om 20 prosent økning fram mot 2015.
- Gi elever som ikke får ordinær læreplass muligheten til å fullføre sin utdanning gjennom å tilby toårig praksisbasert opplæring i skole med mål om fagbrev.
- Innføre en ordning med at elever med godkjent fagbrev gis muligheter til å gå videre til høyere utdanning, ved at de regnes som generelt studieforberedte. Det skal legges til rette for nødvendige forkurs, etter modell fra Y-veien. Det skal utredes hvordan studiepoeng skal beregnes og opptak til høyere utdanning gjennomføres.
- Gjennomgå utstyrssituasjonen i videregående opplæring og etablere ordninger blant annet i samarbeid med næringslivet, som bidrar til at skolens undervisningsmaterieell følger utviklingen i arbeidslivet.
- Forsvare ordninger med gratis læremidler og sikre at utstyrsstipendet dekker elevenes reelle utgifter til opplæring.
- Innføre krav til nærvær i undervisningen for å kunne få karakter.
- Utvide muligheten til å fullføre videregående opplæring for personer over 21 år.

Flere og enda bedre lærere

Vi må ha gode lærere for å sikre god kvalitet i skolen. Arbeiderpartiet vil derfor bidra til at kommunene kan ansette flere og bedre lærere. Vi vil tilrettelegge for faglig oppdatering i yrkeslivet – og gjennom et statusløft bidra til å rekruttere dyktig og motivert ungdom til læreryrket.

Kommuner og fylkeskommuner har arbeidsgiveransvaret for lærerne. En forutsetning for bedre lærertetthet og mer etter- og videreutdanning er derfor at kommuneøkonomien er god. Det hjelper lite med nasjonale satsinger hvis ikke kommunene og fylkeskommunene har penger til å følge opp. Kommunene må derfor settes i stand til å ivareta sitt arbeidsgiveransvar, og sørge for at lærerne til enhver tid har den riktige kompetansen. Høy lærertetthet er viktigst for de elevene som har størst oppfølgingsbehov. Kommunene må ha handlefrihet til å styre ressursene til de skolene som trenger det mest.

Arbeiderpartiet vil:

- Gi lærere tillit og støtte til å være tydelige ledere og fagpersoner.
- Fortsette å øke antallet lærere i skolen.
- Legge til rette for bedre karriereveier og systematisk kompetanseutvikling, blant annet for å beholde dyktige lærere i skolen.
- Innføre flere femårige lærerutdanninger.
- Gjennomføre forsøk med opptaksintervjuer og skikkethetsvurderinger til lærerutdanningene.

- Stille krav om obligatorisk forkurs for lærerstudenter som har lavere karakter enn fire i norsk og matematikk fra videregående opplæring.
- Innføre mentorordninger som skal sikre bedre oppfølging av nyutdannede lærere.
- Innføre kompetansekrav for lærere i alle basisfag fra og med første årstrinn.
- Øke antallet etter- og videreutdanningsplasser og innføre rett og plikt til regelmessig etter- og videreutdanning for lærere.
- Gjennomføre et særskilt kompetanseløft for ufaglærte som har arbeidet i skolen i minimum 3 år.
- Innføre lærer- og undervisningsevaluering som et ledd i skolens kvalitetsutviklingsarbeid.
- Avbyråkratisere skoledagen og styrke det totale læringsmiljøet gjennom å ansette flere yrkesgrupper som kan samarbeide med lærerne.
- I størst mulig grad begrense lærerløse skoletimer og rekruttere flere fagpersoner, blant annet gjennom lærer 2-ordninger og mer fleksibel PPU-utdanning.
- Etablere hospiteringsordninger der lærere og skoleledere kan få nyttig erfaring og kompetanse fra andre deler av arbeidslivet.
- Innføre flere «Teach first»-prosjekter, der ingeniører, matematikere, forskere og andre med høy kompetanse kan undervise i skolen og bidra til å styrke skolens fagmiljø.
- Bidra til sterkere skolelederkompetanse, og la spesielt motiverte kandidater gjennomføre lederutdanning i kombinasjon med jobb.
- Bruke IKT aktivt for å avbyråkratisere skolen.

Høyere utdanning

Høyere utdanning og forskning er avgjørende for å bygge framtidens Kunnskaps-Norge. Gjennom økt kvalitet og bedre oppfølging vil vi bedre studentenes gjennomføring av studiene. Vi bør ha som mål at norske universiteter og høyskoler har verdensledende utdanning innenfor prioriterte områder. Derfor er det behov for bedre arbeidsdeling og spesialisering innenfor høyere utdanning.

Den rollen universitetene og høyskolene spiller i utvikling og utdanning til profesjonsyrkene er svært viktig. Det samme er den praksisnære forskningen, særlig på sentrale velferdsområder.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre en nasjonal kunnskaps- og strukturreform for å sikre bedre arbeidsdeling, faglig konsentrasjon og samarbeid mellom landets universiteter og høyskoler.
- Gjennomgå hele finansieringsmodellen for UH-sektoren, både basiskomponenten og den resultatbaserte komponenten.
- Etablere flere studieplasser på strategiske fagområder for norsk arbeids- og samfunnsliv.
- Bedre gjennomføringen i høyere utdanning gjennom god undervisning, godt undervisningsmaterieell, kvalitet og oppfølging.
- Bidra til mer internasjonalisering av norske universiteter og høyskoler.
- Bidra til sterkere ledelse innenfor utdanningsinstitusjonene.
- Gjøre universiteter og høyskoler til en mer attraktiv karrierevei, blant annet ved å gjennomgå bruken av midlertidige ansettelser og sikre gode arbeidsvilkår.
- Bidra til at flere norske studenter tar hele utdanningen i utlandet, blant annet gjennom å innføre støtte til førsteåret i flere land, som USA.
- At studenter som tar bachelor- eller masterutdanning, skal ha tilbud om utenlandsopphold som en del av graden dersom de ønsker det.
- Trappe opp studentboligbyggingen med mål om 3000 bygde boliger i året. Arbeiderpartiet vil øke kostnadsrammen for studentboliger og øke tilskuddet til studentboliger til 50 %.
- Øke utdanningsstøtten gjennom Lånekassen og fordele utbetalingene over 11 måneder.
- Sikre studentdemokratiet og støtten til studentsamskipnader og studentorganisasjoner.
- Legge til rette for økt kunnskapsinnvandring gjennom mer effektiv saksbehandling for godkjenning av nøkkelkompetanse.
- Gjøre det lettere å få tilpasset sin utenlandske formalkompetanse til norske krav.

Livslang læring

Vi utdanner i dag mennesker til å løse utfordringer vi fortsatt ikke kjenner. Globaliseringen medfører stadig raskere endringer i arbeidslivet, og framtidig teknologi vil stille strenge krav til omstilling og videreutdanning. Derfor trenger vi å tilegne oss kunnskap hele livet. Arbeiderpartiet vil derfor sørge for å sikre mulighetene til livslang læring og mer kompetanseutvikling i alle deler av arbeids- og samfunnslivet. Med ny kunnskap skal landet bygges videre.

Fagskolene utgjør et viktig utdanningstilbud utformet i tett kontakt med arbeidsgiverne. Omfang og innhold i fagskoletilbudet må dimensjoneres ut fra det reelle behovet, og finansieringsordningen må gjennomgås.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvikle en nasjonal strategi for livslang læring og etablere tilbud om livslang karriereveiledning.
- Invitere partene i arbeidslivet til et trepartssamarbeid for å bidra til at det utvikles flere fleksible etter- og videreutdanningstilbud som gjør det mulig å kombinere arbeid og utdanning.
- Videreutvikle ordningen med kompetansetillitsvalgte til en permanent ordning.
- Forsterke det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket og gjøre det enklere å synliggjøre ulike former for kompetanse.
- Opprette flere relevante videreutdanningsplasser i nært samarbeid mellom høgskoler, studieforbund og lokalt arbeidsliv.
- Utvikle en nasjonal fagskoleplan og legge til rette for at dette tilbudet kan bli mer integrert del av utdanningssystemet.
- Styrke BKA-programmet og andre tilbud om basiskompetanseopplæring i arbeidslivet.
- Stimulere bedriftene til å gjennomføre etter- og videreutdanning av ansatte.
- Styrke skrive- og leseopplæringen for voksne. Innhold og kvalitet i lokale språkopplæringstiltak må sikres.

Forskning og utvikling

Norges viktigste ressurs er vår egen befolkning. Det er menneskers kunnskap, kreativitet og skapertrang som gjør oss i stand til å løse morgendagens oppgaver. Samfunnet drives framover av forskning og utvikling. Ny kunnskap bidrar til bedre liv for enkeltmennesker og nye muligheter for eksisterende og fremtidige bedrifter. Forskning er avgjørende for å løse nye oppgaver, og omfattende teknologi- og kunnskapsutvikling er avgjørende for å sikre bærekraftig utvikling og et samfunn som dekker menneskenes grunnleggende behov. Som et ressursrikt, stabilt land med høyt utdannet befolkning har Norge et ansvar for å bidra til teknologiske gjennombrudd på de områdene der vi har mulighet til det.

Forskningsuniversitetene og høyskolene er de viktigste institusjonene for forskning og høyere utdanning i Norge. Norge skal være en ledende drivkraft i kunnskapsutviklingen, og realisere målet om å ha verdensledende kompetanse innenfor områdene der vi har særlige fortrinn. Tilgang til førsteklases vitenskapelig utstyr er av avgjørende betydning for at Norge også i fremtiden skal være en ledende kunnskapsnasjon.

Norske fagmiljøer og selskaper knyttet til maritim sektor, olje/gass, og fiskeri/havbruk, har gjort Norge til en av verdens fremste kunnskapsnasjoner innen havromsteknologi. Våre fortrinn innen dette området må videreutvikles med framtidsrettet infrastruktur og laboratorier for å sikre framtidig verdiskapning og vekst knyttet til Norges enorme havressurser, men også for å bidra med kunnskaps- og teknologiutvikling for å løse verdens store utfordringer knyttet til mat, klima og energi.

På noen områder forsker vi for å løse bestemte oppgaver, mens vi på andre områder vil forstå verden rundt oss. Til sammen kan dette skape ny innovasjon som bringer samfunnet framover. Derfor vil Arbeiderpartiet både styrke anvendt forskning og grunnforskning, og legge til rette for at forskningsinstitusjonene kan ha tettere samarbeid med ideelle stiftelser og næringsliv, også om finansiering av forskning.

Norge er helt avhengig av å være en del av den internasjonale kunnskapsutviklingen. Vi trenger internasjonalt synlige og sterke kunnskapsinstitusjoner. I et land med mange små bedrifter er det viktig å ha miljøer for anvendt forskning som kan levere forskning av høy kvalitet til alle deler av næringslivet.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre 3 %-målet i forskningspolitikken
- Gjennomføre bedre samordning av sektorforskning på tvers av departementer, direktorater, organisasjoner og næringer.
- Styrke forskningsinstituttene og stimulere til bedre samarbeid, arbeidsdeling, konsentrasjon og internasjonalisering.
- Legge til rette for økt anvendelse av forskningsresultater.
- Legge fram en tiårig langtidsplan for forskning som legger føringer for hvordan vi innretter investeringer i kunnskapsbygg, forskningsinfrastruktur, stipendiatstillinger og studieplasser.
- Innføre en ny gaveforsterkningsordning for forskning som sikrer at offentlige bevilgninger som følger gaven, bidrar til å finansiere vitenskapelig utstyr, infrastruktur eller stipendiatstillinger.
- Satse spesielt på strategiske områder der Norge skal ha forskningsmiljøer i internasjonal toppklasse knyttet til næringsklyngene på disse områdene.
- Bidra aktivt til å sikre fremtidsrettet infrastruktur og laboratorier for avansert, anvendt forskning og utvikling innen havromsteknologi og andre områder der Norge har særskilte fortrinn.
- Styrke og målrette Norges deltakelse i internasjonale forskningsprogrammer.
- Bidra til mer internasjonalisering av norske forskningsinstitutt, universiteter og høyskoler.
- Gjøre forskning til en mer attraktiv karrierevei, også for kvinner.
- Bidra til bedre praktisk tilrettelegging for utenlandske forskere i Norge.
- Innføre utviklingsavtaler med institusjonene i universitets- og høyskolesektoren for å heve kvaliteten på forskningen og oppnå mer samarbeid, arbeidsdeling og konsentrasjon i høyere utdanning.
- Videreføre og styrke satsingen på fremragende forskningsmiljøer gjennom Forskningsrådets sentrale satsinger; Sentre for fremragende forskning (SFF), Sentre for forskningsdrevet innovasjon (SFI), Forskningscentre for miljøvennlig energi (FME) og Norwegian Centres of Expertise (NCE).
- Legge bedre til rette for innovative offentlige anskaffelser.
- Bidra til sterkere koordinering mellom forskningspolitikken og næringspolitikken.
- Øke forskningsinnsatsen innenfor samfunnssikkerhet og beredskap
- Styrke Brukerstyrt innovasjonsarena (BIA) som et ledd i å øke bedriftenes forskningsandel.
- Videreutvikle Skattefunnordningen for å øke næringslivets investeringer i forskning og utvikling
- Legge til rette for økt bruk av OFU- og IFU-kontrakter
- Legge til rette for flere regionale vitensentre og Newtonrom der barn og unge kan oppleve forskning i praksis.

Aktiv næringspolitikk

Arbeid til alle er Arbeiderpartiets viktigste mål. Verdiskaping er grunnlaget for velferd. Derfor vil Arbeiderpartiet føre en aktiv næringspolitikk, som legger til rette for et nyskapende, kunnskapsbasert og miljøvennlig næringsliv. Norsk næringsliv møter økende internasjonal konkurranse. Norge skal ikke møte denne konkurransen med lavere lønn og press på arbeidstakernes rettigheter. Vi må møte konkurransen ved å satse på kunnskap og kompetanse slik at vi kan skape nye og bedre produkter og organisere produksjonen bedre.

Som et lite land med åpen økonomi, kan vi ikke bli best i alt, men satser vi, kan vi bli best på noen områder. Norge må satse strategisk på de områdene hvor vi har spesielle forutsetninger for å lykkes, hvor vi har særskilt kompetanse og hvor vi har sterke næringsklynger å bygge videre på – blant annet for å være ledende på sjømat, maritim virksomhet, petroleum, energi, miljøteknologi og reiseliv.

Vi ser nå en klar tendens til todeling av økonomien, der aktiviteten på norsk sokkel er høy samtidig som tradisjonelle eksportvirksomheter sliter med lav etterspørsel, sterk krone og et høyt kostnadsnivå. Det er også en klar geografisk todeling av norsk næringsliv, hvor det utvikler seg sterk geografisk ubalanse med hensyn til vekstkraften i norsk næringsliv. Arbeiderpartiet er bekymret for at noen

regioner blir hengende etter i utviklingen av et sterkt næringsliv. Aktiv næringspolitikk og en klar vilje til å satse på ulike regioners vekstmuligheter vil være avgjørende, og hvordan vi håndterer disse utfordringene vil få stor betydning for den økonomiske utviklingen framover. Arbeiderpartiet vil ha en egen innlandsstrategi for å møte de utfordringer den næringsmessige og geografiske todelingen av norsk økonomi medfører.

Et framtidsrettet næringsliv legger grunnlaget for morgendagens arbeidsplasser. Vi vil bygge opp under og videreutvikle de sterke nærings- og kompetansemiljøene vi har rundt om i landet. Det er også et mål å trekke til seg flere utenlandske investorer. Vi vil videreutvikle arenaer som næringsklynger, næringshager og inkubatorer for å legge til rette for både nasjonalt og internasjonalt samarbeid i næringslivet.

Den norske befolkningen har et høyt utdanningsnivå. Satsing på utdanning, næringsrettet forskning og kompetanseutvikling er viktig i Arbeiderpartiets næringspolitikk. Arbeidskraften utgjør over 70 prosent av nasjonalformuen. Investeringer i arbeidsstokkens kompetanse gir stor gevinst, både for den enkelte og for samfunnet.

Et høykompetent, organisert og anstendig arbeidsliv er et konkurransefortrinn som gjør at norske arbeidstakere er blant de som skaper mest per arbeidstime i hele verden. Den norske samfunnsmodellen, med sterke og ansvarlige fagforeninger, organiserte arbeidsgivere og en engasjert stat er viktig for norsk vekst. Forhandlingsløsninger, trygghet og små forskjeller gjør Norge til et godt land å drive næringsvirksomhet i. Arbeiderpartiet vil hegne om dette.

Gjennom innovasjon og gründervirksomhet skal mange av framtidens arbeidsplasser skapes. Arbeiderpartiet mener det offentlige må legge til rette for at folk som har gode ideer til nye bedrifter og konsepter, skal få gjort ideene sine til virkelighet.

Arbeiderpartiet vil arbeide aktivt med å forenkle hverdagen for de små og mellomstore bedriftene. Målet er at Norge skal være et av verdens enkleste land å starte og drive egen bedrift i. Vi vil fortsette å sette nye forenklingsmål for å redusere de administrative byrdene for næringslivet, og ha systematisk oppfølging for å oppnå disse målene. En viktig del av forenklingsarbeidet er en fortsatt satsing på elektroniske løsninger, til hjelp for bedrifter og enkeltpersoner.

Arbeiderpartiet vil satse målrettet på det offentlige virkemiddelapparatet, som Innovasjon Norge (IN), Siva og Forskningsrådet, slik at det fungerer helhetlig, er treffsikkert og blir bedre og enklere å bruke enn i dag. Arbeiderpartiet vil fortsette arbeidet med å forenkle søknadsprosedyrer og øke brukervennligheten i det offentlige virkemiddelapparatet. Arbeiderpartiet vil legge til rette for tidlig fase-etablering, med for eksempel stipend, lån, mentorordninger og nettverk.

Et langsiktig og profesjonelt eierskap i næringslivet er viktig. Arbeiderpartiet mener at staten skal være en stor eier i strategisk viktige deler av norsk næringsliv. Som eier skal staten være aktiv, langsiktig, profesjonell og forutsigbar. Arbeiderpartiet vil ha et statlig eierskap for å bidra til å sikre at viktige bedrifter og kompetanse beholdes og videreutvikles i Norge. I strategisk viktige selskaper er det avgjørende at hovedkontor blir værende i Norge. Arbeiderpartiet vil sikre offentlig eierskap til våre felles energiresurser og petroleumsforekomster. Selskaper som har staten som eier, skal være ledende i arbeidet med samfunnsansvar både i Norge og i utlandet.

Arbeiderpartiet mener at statlig kapital både skal være med å legge til rette for innovasjon og nyetableringer. Vi vil løpende vurdere behovet for kapital i de statlige investeringsselskapene Investinor og Argentum. Arbeiderpartiet vil derfor styrke det statlige eierskapet.

Et omfattende statlig eierskap er et viktig bidrag til den gode næringsutviklingen i Norge. Det statlige eierskapet skal forvaltes på en aktiv, dynamisk og profesjonell måte, der langsiktighet, forutsigbarhet og samfunnsansvar er kjennetegn i en strategi for økt verdiskaping, industriell utvikling og trygge arbeidsplasser. Vi vil bidra med kapital til statlig eide selskaper der det er fornuftig for verdiskaping og framtidsrettede arbeidsplasser. I strategisk viktige selskaper er det avgjørende at hovedkontor blir værende i Norge. Arbeiderpartiet vil opprettholde omfanget av statens eierskap om lag på dagens

nivå. Staten må bidra til strategisk eierskap i en framtidsrettet industri. Statlig kapital skal ikke være en redningsplanke for bedrifter som ikke har evnet å omstille seg eller ikke er konkurransedyktige.

Framtidas bedrifter springer ut av det næringslivet vi har i dag. Kompetansen i maritim sektor var en forutsetning for at olje- og gassnæringen lyktes. I dag har eksporten av teknologi, kunnskap og produkter i leverandørindustrien vokst seg større enn markedet i Norge. Ved å satse der vi er gode, legger vi samtidig grunnlaget for knoppskyting og innovasjon i tilliggende næringer. Enkelte tradisjonelle næringer, som mineralnæringen, er i ferd med å finne nye markedsmuligheter. Samtidig må vi også satse på nye områder, som for eksempel nanoteknologi og marin bioprospektering.

Tjenesteytende sektor er en stor og voksende del av økonomien. Arbeiderpartiet vil bidra til at denne sektoren kan styrkes ved innovasjon og kvalitetsutvikling. Handelsnæringen er eksempelvis på vei inn i et innovasjonssprang, der teknologiutvikling vil være avgjørende for bransjens videre utvikling.

Industriproduksjon har vært og er en viktig forutsetning for at Norge kan være ledende innen nyskaping og innovasjon og dermed verdiskaping. Moderne industri har høy verdiskaping. Norge har gode forutsetninger for høgteknologisk industri, med store investeringer, høy kompetanse og aktiv produktutvikling og markedsføring. For Arbeiderpartiet er det et mål at norske råvarer blir videreforedlet i Norge. Vi vil bidra til kunnskapsoppbygging og omstillingsevne. Arbeiderpartiet vil legge til rette for at norsk industrikompetanse i større grad kan benyttes til å teste ut ny teknologi, og mener at mange av de tradisjonelle industristedene vil ha særlige forutsetninger for å utnytte slike muligheter.

Kraftforedlende industri er lokalisert i distrikts-Norge, og er utviklet takket være god tilgang til miljøvennlig energi. Næringen har hele tiden vært god innen omstilling, miljø og teknologiutvikling. Arbeiderpartiet vil videreutvikle virksomhetene som er verdensledende innen kompetanse, arbeidsmiljø, innovasjon, klima og energieffektiv produksjon. CO₂-kompensasjonsordningen skal videreføres.

Norge er verdens femte største skipsfartsnasjon og har en av verdens mest komplette maritime næringsklynger. Arbeiderpartiet vil at Norge skal være verdens ledende nasjon innen maritim kompetanse og nyskaping. Vi vil derfor videreutvikle den maritime næringen slik at den kan levere de mest innovative og miljøvennlige løsningene. Arbeiderpartiet vil at det utvikles utdanningstilbud på høyere nivå både innen tekniske og administrative fag som gir verdensledende maritim kompetanse. Dette forutsetter oppbygging av noen særlig sterke fagmiljø.

Arbeiderpartiet mener at Norge må ta initiativ til en global avtale slik at det ikke lenger gis særskilt skattelette til skipsfart. Inntil det er oppnådd enighet om en slik avtale må norsk skipsfartsnærings ledende posisjon og norske sjøfolks arbeidsplasser sikres gjennom rammevilkår som er likeverdige med konkurrentenes. Arbeiderpartiet vil videreføre og styrke nettolønnsordningen for sjøfolk.

Norge er et land med rike mineralske ressurser, som i for liten grad er kartlagt. Det er store muligheter til økt verdiskaping i mineralnæringen. Målsettingen må være at så mye som mulig av norske mineralressurser videreforedles her i landet.

Reiselivsnæringen er en av verdens raskest voksende næringer, og Norge har de beste naturgitte forutsetningene for å ta sin del av den internasjonale veksten. Arbeiderpartiets visjon er at vi gjennom å tilby verdifulle opplevelser skal skape verdier for de besøkende, bedriften, lokalsamfunnet og fellesskapet. Reiselivsnæringen er en viktig distriktsnæring som har et stort potensial for videre verdiskaping. Næringen må dreies fra kun å produsere tradisjonelle reiselivsprodukter til å samarbeide om å skape helhetlige opplevelsesprodukter som inkluderer kultur, mat, historie, natur og aktiviteter, i tillegg til transport og overnatting.

Arbeiderpartiet vil:

- Føre en aktiv næringspolitikk som tilrettelegger og styrker norsk næringslivs konkurransekraft.
- Satse videre på de områdene der vi har spesielle forutsetninger for å være gode, som petroleum, energi og miljø, reiseliv, marin- og maritimsektor, blant annet gjennom satsing på forskning og utvikling.

- Etablere en strategi for landbasert industri.
- Si nei til salg av strategisk viktige eierinteresser i foretak som Statoil og til delprivatisering eller salg av Statkraft og Statnett.
- Videreføre ordningen med CO₂-kompensasjon for industriens kraftpriser.
- At bedrifter som har staten som eier, skal ta samfunnsansvar både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt.
- Sørge for tilgang til kapital gjennom bevilgninger til såkornkapital og etableringsstipend til gründere.
- Vurdere om staten i enkelte tilfeller kan bidra med langsiktig eierkapital
- At virkemiddelapparatet skal treffe bedriftenes behov, og ha et spesielt fokus på små og mellomstore bedrifter.
- Forenkle næringslivets krav til rapportering gjennom et kontinuerlig forenklingsarbeid.
- Forenkle og stimulere småbedrifters mulighet til å delta i anbudsprosesser ved å utarbeide flere standardkontrakter.
- Arbeide for at flere kvinner etablerer og videreutvikler bedrifter gjennom oppfølging av handlingsplan for mer entreprenørskap blant kvinner.
- Legge til rette for forskning og innovasjon i store sysselsettende næringer som transport, varehandel, bygg og anlegg.
- At virkemiddelapparatet skal bidra aktivt til investeringer i nye reiselivsattraksjoner og utvikle nye reisemål.
- Videreutvikle reiselivsnæringen med fokus på kvalitet og markedsføringen av Norge i utlandet.
- Stimulere til næringsvirksomhet i skjæringspunktet mellom kultur og næring.
- Videreutvikle den maritime næringen med fokus på forskning og innovasjon rettet mot utvikling av mer miljøvennlige løsninger.
- Sikre en konkurransedyktig nettolønnsordning ved å heve taket i ordningen og lovfeste dagens ordning.
- Legge til rette for framtidig verdiskaping gjennom økt utvikling og bruk av norsk miljøteknologi.
- Utvikle en framtidsrettet mineralnæring med satsing på kartlegging og kompetanseoppbygging.
- Sikre et regelverk for alkoholreklame som likebehandler like aktører. Det bør åpnes for såkalt generisk omtale og bilder av alkoholholdige produkter på produsenters og leverandørers nettsider, med informasjon om ulike produkttypers karakteristika og hva slags drikk som passer til hvilke typer mat.
- Opprettholde et helhetlig aktør- og medienøytralt forbud mot alkoholreklame. Innenfor denne rammen utrede muligheten for å åpne også for nøktern produktinformasjon direkte fra produsenter til forbrukere, på informasjonsplattformer som forbrukerne aktivt må oppsøke.

Energilandet Norge

Norge er en energinasjon. Naturressursene vi besitter har gitt oss en unik mulighet, og vi har forvaltet dem på en slik måte at fellesskapet har fått inntekter fra dem, og fortsatt i stor grad har eierskap til disse ressursene. Vi har en høyere andel fornybar energi enn de fleste land i verden, og vår produksjon av olje og gass skjer med de strengeste HMS- og miljøkravene i verden. Vi ønsker å bruke vår kompetanse på energi til å utvikle morgendagens arbeidsplasser.

Energi er både en innsatsfaktor i næringsvirksomhet og en viktig næring i seg selv. Energipolitikken skal bidra til å legge til rette for økt verdiskaping i energiproduksjon og i kraftforedlende industri.

Energi og næringsutvikling henger nært sammen. Arbeiderpartiet vil fortsette å jobbe for å sikre forsyningssikkerheten i Norge, gjennom satsing på produksjon av ny fornybar energi og utbygging av kraftnett – både i Norge og mellom Norge og utlandet. Arbeiderpartiet vil sikre raskere saksbehandlingstid i nett og produksjonssaker. Det offentlige eierskapet til vannkraftressursene må sikres.

Vilkårsrevisjonene av gamle vannkraftkonsesjoner må gjøres slik at den samlede miljøbelastningen fra norsk kraftproduksjon blir mindre. Lokalmiljøenes interesser må ivaretas like godt som i dag også i de nye vannkraftkonsesjonene. Arbeiderpartiet er åpent for en skånsom oppgradering og utbygging

av vannkraft der dette ikke fører til store naturinngrep og tap av naturmangfold i tråd med gjeldende regelverk.

Norge er en storprodusent av fornybar energi. Samtidig kan vi ha et stort potensial for å øke produksjonen ytterligere. Vi vil øke satsingen på nye fornybare energikilder og styrke forskningsinnsatsen på ny fornybar energi. Vi skal benytte den unike kompetansen vi har på energi for å skape framtidens løsninger.

Energisparing er både god klimapolitikk, god energipolitikk og god næringspolitikk. Arbeiderpartiet vil blant annet følge opp klimameldingen slik at bygningskravene i teknisk forskrift blir passivhusnivå i 2015 og nesten nullenerginivå i 2020. Arbeiderpartiet ønsker å legge til rette for plusshus. Arbeiderpartiet vil fortsette å bruke Enova som redskap for økt energieffektivitet.

Arbeiderpartiet vil:

- Ivareta hjemfallsinstituttet og fortsatt sikre et sterkt offentlig eierskap til vannkraftressursene, ved at de eies av det offentlige med minimum 2/3 og at det kun er selskaper med minimum 2/3 offentlig eierskap som kan få nye konsesjoner.
- Ytterligere øke saksbehandlingsskapasiteten og saksbehandlingstakten i NVE og OED.
- Se nett og produksjon i sammenheng i konsesjonssaker, og sørge for at søknader om nett og produksjonsprosjekter i det samme området behandles i sammenheng.
- Arbeide for en så lik kraftpris som mulig over hele landet gitt energiloven, produksjon og nettutvikling.
- Fortsette å ruste opp kraftnettet i Norge.
- Sikre en fornuftig kostnadsfordeling for investeringer i nettet, og vurdere om det finnes en hensiktsmessig fremgangsmåte for innføring av anleggsbidrag i masket nett.
- Bygge samfunnsøkonomisk lønnsomme overføringslinjer mellom Norge og utlandet.
- Bruke mulighetene som overskuddskraft gir for å bidra til å balansere produksjon av vindkraft og andre variable energikilder i Europa.
- At den norske vannkrafttradisjonen videreføres ved at lokalsamfunn som stiller sine naturressurser til disposisjon for vannkraftproduksjonen, får en del av skatteinntektene. Inngrep i naturmiljøet skal gjøres med forståelse og aksept fra berørte lokalsamfunn og slik at deler av inntektene tilfaller lokalsamfunnene også med endret teknologi for utnyttning av vannkraft.
- Sørge for både hensyn til miljø og kraftproduksjon i revideringen av tidligere gitte vannkraftkonsesjoner.
- Forske mer på utvikling av fornybar energi.
- Støtte større demonstrasjonsprosjekter innen ny fornybar energi, innenfor rammen av det nye klima- og teknologifondet.
- Tilby støtteordninger for å stimulere til effektiv utnyttelse av energi i offentlige og private bygg og husholdninger.
- Fortsette styrkingen av Enova som redskap i arbeidet for energieffektivisering og energiomlegging.
- Fortsette arbeidet for økt energieffektivisering i industrien.
- Ha som mål å øke bruken av kraft fra land på norsk sokkel, der det er økonomisk forsvarlig og det er tilstrekkelig elektrisk kraft tilgjengelig.
- Fortsatt satse på fangst og lagring av CO₂. Alle gitte konsesjoner for gasskraft står ved lag. Nye konsesjoner skal basere seg på CO₂-rensing.

Olje og gass

Arbeiderpartiets petroleumpolitikk bygger på at olje- og gassressursene tilhører fellesskapet, og at grunnrenten (den ekstra lønnsomheten i næringen) skal føres tilbake til fellesskapet. Arbeiderpartiet vil at den norske petroleumsvirksomheten skal baseres på det til enhver tid beste av kunnskaper, erfaringer og teknologi, og på verdens strengeste miljøkrav.

Forvaltningen av havområdene skal skje ut fra en helhetlig og økosystembasert tilnærming. Hensynet til fiskeriinteressene skal tillegges stor vekt.

Arbeiderpartiet vil legge til rette for fortsatt høy aktivitet og verdiskaping fra petroleumsvirksomheten gjennom økt utvinning fra produserende felt og ved at nye og gamle funn blir satt i produksjon. Gjennom lisenstildelinger i nummererte runder og årlige tildelinger i modne områder (TFO) vil vi stimulere letevirksomheten. Sammen med åpning av nye områder fra petroleumsvirksomhet vil disse strategiene dempe fallet i olje- og gassproduksjonen og sikre at kompetansen ivaretas og at vi får langsiktig verdiskaping og inntekter fra våre petroleumssressurser.

Arbeiderpartiet vil legge til rette for utvikling av petroleumsvirksomheten i nord og åpne for letevirksomhet i de områdene nær den nye grensen til Russland som tidligere var omstridt, dersom konsekvensutredningen for området gir grunnlag for det.

Arbeiderpartiet går inn for at det gjennomføres en konsekvensutredning av petroleumssaktivitet i uåpnede deler av Nordland 6 og i feltene Nordland 7 og Troms 2.

Et ja til konsekvensutredning innebærer ikke at områdene åpnes for slik virksomhet. Spørsmålet om en eventuell åpning av områdene skal behandles av landsmøtet i 2015. Miljømessige hensyn skal vektlegges i en vurdering av en eventuell åpning av områdene.

Etter hvert som næringen utvikles inn i nye områder må disse områdene også trekkes inn i leverandørvirksomheten slik at næringen gir nye lokale ringvirkninger når den beveger seg nordover. Like mye som ringvirkninger handler om hva vi krever av oljeselskapene, så handler det også om hvordan vi setter en region i stand til å skape og nyttiggjøre seg ringvirkninger når industrien kommer.

Arbeiderpartiet vil satse på kompetanseutvikling i de nye aktivitetssområdene og sette i verk tiltak for å øke tilgangen på personell. Vi vil arbeide for at industrien utvikler kontraktsformer som legger til rette for at lokale tilbydere stiller sterkere i konkurransen om oppdrag.

Norsk leverandørindustri har gjennom førti år bygget seg opp til å bli konkurransedyktig og internasjonalt førende innenfor offshore olje- og gassvirksomhet. Denne utviklingen har blitt stimulert av politisk vedtatte ordninger som for eksempel krav om nasjonalt innhold i de første årene og støtte til FoU. Arbeiderpartiet vil fortsatt arbeide for FoU-ordninger og andre næringspolitiske virkemidler som bidrar til fortsatt teknologiforsprang og konkurransedyktighet for hele denne næringen.

Gjennom oppgraderinger og nybygg vil Arbeiderpartiet legge til rette en tidsmessig fysisk infrastruktur som er nødvendig for utvikling av petroleumsvirksomheten i nord. Samtidig vil Arbeiderpartiet bidra til at industrien på lønnsom måte utvikler den produksjonsrelaterte infrastrukturen som transportør og LNG-anlegg på en slik måte at den også bygger opp under hensynet til de lokale ringvirkningene.

Innenfor gjeldende miljø- og klimapolitikk og innenfor rammen av bedriftsøkonomisk lønnsomhet, vil Arbeiderpartiet legge til rette for økt verdiskaping ved at gass i større grad også tas i bruk innenlands – også i sammenheng med annen næringsvirksomhet. Bruk av gass i Norge skal skje innenfor våre internasjonale klimaforpliktelser.

Arbeiderpartiet vil intensivere arbeidet med utvikling av miljøteknologi i petroleumsvirksomheten og sørge for at den kompetansen som utvikles i petroleumssektoren, også kommer til nytte i utviklingen innen andre næringer. Med vår maritime bakgrunn har Norge store muligheter innenfor utvikling av teknologi på offshore vindkraft, og det skal vi satse på.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge til rette for at nye og gamle funn blir satt i produksjon og for økt utvinning fra produserende felt, der dette er lønnsomt for samfunnet.
- Gjennom lisenstildelinger stimulere til letevirksomhet i både modne områder og i lovende nye områder.
- Åpne nye områder for petroleumsvirksomhet.
- Sikre at det blir tatt nødvendige hensyn til miljø og fiskerivirksomhet i petroleumsvirksomheten.
- At det legges til rette for at gass fra norsk sokkel i større grad blir tatt i bruk for industriell verdiskaping.

- Arbeide for å styrke Petoro.
- Legge til rette for lokale og regionale ringvirkninger når petroleumsvirksomheten utvikles i nord blant annet gjennom oppbygging av kompetanse lokalt og ved å utvikle kontraktsformer som gjør at lokale tilbydere stiller sterkere i konkurransen om oppdrag.
- Arbeide for FoU-ordninger og andre næringspolitiske virkemidler som bidrar til fortsatt teknologiforsprang og konkurransedyktighet for den petroleumsrettede leverandørindustrien.
- Fremme ytterligere internasjonalisering og eksport fra den petroleumsrettede leverandørindustrien.

Felles klimaforpliktelser for framtida

Til grunn for Arbeiderpartiets klimapolitikk ligger de målene vi har forpliktet oss til i klimameldingen og klimaforliket mellom partiene på Stortinget. Arbeiderpartiets mål i klimapolitikken er at de globale utslippene reduseres slik at temperaturøkningen på jorda ikke overstiger 2 grader C. Ifølge FNs klimapanel vil en temperaturøkning utover dette gi store og irreversible negative konsekvenser, også i Norge.

Klimaproblemet er sammen med bekjempelse av sult og fattigdom, blant de aller største utfordringene verden står overfor. Arbeiderpartiet bygger sin politikk på at alle skal ha like rettigheter og muligheter – både nasjonalt og globalt. Dette prinsippet må også ligge til grunn for klimapolitikken. Arbeiderpartiet har derfor et langsiktig mål om at hvert menneske på jorden tildeles samme rett til å slippe ut CO₂. Klimaproblemet kan bare løses gjennom bredt og langsiktig internasjonalt samarbeid. Samtidig bestemmes det meste av den konkrete klimapolitikken nasjonalt.

Den viktigste forutsetningen for å løse klimaproblemene er et sterkt internasjonalt avtaleverk, som omfatter flest mulig land og bidrar til en rettferdig fordeling av byrdene og utslippsreduksjonene. Arbeiderpartiet vil arbeide for at de FN-ledede klimaforhandlingene gir en bred klimaavtale som sikrer en utvikling i tråd med togradersmålet. En slik utvikling krever at verdens samlede utslipp av klimagasser reduseres med 50–85 prosent fram mot 2050. Dette vil bare være mulig hvis utslippene reduseres både i industrilandene, framvoksende økonomier og utviklingsland.

På klimamøtet i Durban i 2011 ble det besluttet å arbeide for å framforhandle en bred internasjonal klimaavtale innen utgangen av 2015. Arbeiderpartiet mener at Norge må bidra aktivt og konstruktivt i dette forhandlingsløpet med sikte på å oppnå enighet om en mest mulig omfattende og forpliktende avtale.

En ny bred klimaavtale vil ikke tre i kraft før i 2020. På klimamøtet i Doha i 2012 ble det oppnådd enighet om å forlenge Kyoto-avtalen fram til 2020. Den andre forpliktelsesperioden i Kyoto-avtalen omfatter imidlertid bare om lag (10 prosent) av verdens utslipp av klimagasser. Samtidig øker de globale utslippene sterkt. Globale og omfattende klimatiltak dette tiåret er derfor avgjørende skal verden nå sine klimamål.

I tråd med klimaforliket er den norske klimapolitikken innrettet mot følgende overordnede mål:

- I Kyoto-protokollens første forpliktelsesperiode har Norge overoppfyllt Kyoto-forpliktelsen med 10 prosentpoeng.
- Norge skal fram til 2020 påta seg en forpliktelse om å kutte de globale utslippene av klimagasser tilsvarende 30 prosent av Norges utslipp i 1990.
- Norge skal være karbonnøytralt i 2050.
- Som en del av en global og ambisiøs klimaavtale der også andre industriland tar på seg store forpliktelser, skal Norge ha et forpliktende mål om karbonnøytralitet senest i 2030. Det innebærer at Norge skal sørge for utslippsreduksjoner tilsvarende norske utslipp i 2030.

Videre følger det av regjeringens politiske plattform, Soria Moria II, at regjeringen vil skjerpe Norges klimamål slik at de tilsvarer kutt i utslippene på 40 prosent innen 2020 i forhold til 1990-nivå, dersom det kan bidra til enighet om en ambisiøs klimaavtale der de store utslippslandene påtar seg konkrete utslippsforpliktelser.

Arbeiderpartiet vil at Norge skal øke oppmerksomheten mot de såkalte kortlivede klimadrivere, som svart karbon og metan. Reduksjon av slike utslipp vil ha en raskere positiv klimaeffekt. Samtidig har disse klimadrivere en spesiell stor effekt på ismelting. Norge må utnytte sin posisjon i det arktiske samarbeidet for å fremme tiltak mot kortlivede klimadrivere.

Norge har de siste årene vært et foregangsland i bekjempelsen av økte klimagassutslipp fra avskoging og skogferringelse. Denne innsatsen har bidratt til at flere utviklingsland nå begrenser avskogingen. Norge bidrar dermed til å utløse store og raske reduksjoner i utslippene. Arbeiderpartiet vil vurdere å forsterke denne innsatsen om det viser seg at dette også framover vil være et positivt virkemiddel.

En viktig del av det internasjonale klimaarbeidet blir å legge til rette for at privat næringsliv investerer i fornybar energi i fattige land og framvoksende økonomier. Om lag 1,3 milliarder mennesker har i dag ikke tilgang til elektrisitet og om lag 2,6 milliarder mennesker har ikke tilgang til matlaging under rene forhold. Investeringer i fornybar energi og infrastruktur bidrar til reduserte utslipp, til en klimavennlig økonomisk utvikling og til fattigdomsreduksjon.

Klimaproblemet er langt på vei et resultat av de uregulerte markedskreftene og av at klimafiendtlig atferd har en for lav eller ingen kostnad for dem som forårsaker den. Samtidig kan markedskreftene utnyttes for å drive fram klimavennlig teknologiutvikling og klimavennlig økonomisk vekst. Den viktigste forutsetningen for en klimavennlig økonomisk utvikling er at det skal koste å slippe ut CO₂. Subsidiert av fossil energi er i dag utbredt. For å bidra til at en større andel av verdens energiproduksjon kommer fra fornybare kilder, vil Arbeiderpartiet arbeide for at fossile subsidier avvikles og for at det etableres flere og bedre systemer for å prise utslipp av klimagasser. Karbonprising gjør investeringer i fornybar energi, energieffektivisering og teknologiutvikling mer lønnsomt. Prising av utslipp fra for eksempel internasjonal flytrafikk og skipstrafikk bidrar til å redusere utslippene og kan gi midler til klimatiltak.

Arbeiderpartiet vil arbeide for omfattende og robuste internasjonale mekanismer for finansiering av klimatiltak i fattige land. Den internasjonale klimainnsatsen de neste årene må trappes opp og samordnes sterkere gjennom felles internasjonalt regelverk og felles kanaler, slik som det Grønne klimafondet. I fraværet av en bred avtale må vi styrke arbeidet for å redusere de norske utslippene samtidig som vi også styrker innsatsen for utslippsreduksjoner og en klimavennlig økonomisk utvikling i andre land.

En offensiv nasjonal klimapolitikk

Norge er omfattet av det europeiske kvotesystemet. De samlede utslippene i kvotesystemet kan bare reduseres gjennom å redusere den samlede kvotemengden. Arbeiderpartiet vil arbeide for at EUs kvotesystem blir et mest mulig effektivt virkemiddel, blant annet ved at taket for de totale utslippene reduseres.

Klimapolitikken må innrettes slik at den gir størst mulig utslippsreduksjon for innsatsen og gir utslippsreduksjoner både i Norge og i utlandet. Norge har lenge ført en aktiv nasjonal klimapolitikk. I tillegg til at om lag 80 prosent av norske utslipp har en pris fordi de er underlagt kvoteplikt eller CO₂-avgift, bruker Norge aktivt reguleringer og yter økonomisk støtte til fornybar energi og klimavennlig teknologiutvikling.

Denne politikken har gitt gode resultater. Dette kommer til uttrykk blant annet ved at utslipp per produsert enhet (karbonintensitet) i norsk økonomi har falt med om lag 36 prosent de siste 20 årene når oljesektoren er inkludert. I fastlandsøkonomien er utslippsintensiteten nesten halvert i samme tidsrom. CO₂-utslippene fra nye personbiler har falt med over 25 prosent de siste årene. Norge har den høyeste andelen elbiler og hybridbiler i verden. I årene framover må likevel den nasjonale

klimapolitikken skjerpes ytterligere. Arbeiderpartiets mål med den nasjonale klimapolitikken er en langsiktig omstilling av Norge til et lavutslippssamfunn.

Arbeiderpartiet vil at petroleumssektoren fortsatt skal være pålagt sterke økonomiske virkemidler gjennom både avgift og kvoter. Den nasjonale klimapolitikken kan og må utformes slik at den også blir god næringspolitikk. Virkemidlene bør bidra til å videreutvikle og omstille norsk næringsliv i klimavennlig retning. Teknologiutvikling står her helt sentralt.

Det tar tid å utvikle og realisere nye, klimavennlige løsninger. Den viktigste driveren for teknologiutvikling i næringslivet er å prise utslipp av klimagasser. Arbeiderpartiet vil i tillegg fortsette den nasjonale satsingen på klimateknologi, gjennom blant andre Enova og fondet for klima, fornybar energi og energiomlegging.

Norge er blant de land i verden med høyest andel ren fornybar energi. Det gjør at også vår kraftkrevende industri er blant dem i verden med minst klimakonsekvenser. Det vil bidra negativt om norsk kraftkrevende industri flytter til land med større innslag av fossil energi.

Arbeiderpartiets mål er at veksten i persontransporten i storbyområdene skal tas med kollektivtransport, sykkel og gange. Det krever en samordnet areal- og transportplanlegging og at kollektivtransport og sykkeltiltak gis økt prioritet i og rundt de største byene. Samtidig må mer gods over på sjø og bane. Jernbanens rolle i transportsystemet må styrkes, særlig rundt de største byene. Arbeiderpartiet vil fortsatt føre en politikk som bidrar til at det fases inn ny og miljøvennlig kjøretøyteknologi og drivstoff.

Arbeiderpartiet vil:

- Være en pådriver i arbeidet for en omfattende og forpliktende internasjonal klimaavtale i 2015.
- Styrke våre internasjonale forpliktelser ytterligere dersom det kan bidra til enighet om en ambisiøs klimaavtale der de store utslippslandene påtar seg konkrete utslippsforpliktelser.
- Arbeide for å avvikle subsidier av fossil energi og for at en større del av de globale utslippene blir underlagt en pris og blir inkludert i et karbonmarked.
- Arbeide for omfattende og robuste mekanismer for finansiering av klimatiltak i fattige land gjennom felles internasjonalt regelverk og felles kanaler, slik som det Grønne klimafondet.
- Arbeide for at utslipp av klimagasser fra avskogning og skogferringelse i utviklingsland, samt internasjonal skipsfart og luftfart inkluderes i et framtidig globalt klimaregime.
- Videreutvikle klima- og skoginitiativet og vurdere å øke den norske innsatsen om den positive utviklingen fortsetter.
- Styrke det internasjonale arbeidet mot kortlivede klimadrivere.
- Satse på utvikling av fornybar energi i utviklingsland.
- Satse på teknologiutvikling innen fangst og lagring av CO₂ og videreføre at alle nye gasskraftkonsesjoner skal være basert på fangst og lagring av CO₂.
- Styrke klimaforskningen og trappe opp innsatsen for at industrien kan utvikle og ta i bruk ny klimavennlig teknologi.
- Ha som mål at veksten i persontransporten i storbyområdene skal tas med kollektivtransport, sykkel og gange. Det krever en samordnet areal- og transportplanlegging og at kollektivtransport og sykkeltiltak gis økt prioritet i og rundt de største byene.
- Fortsette å bruke endringer i bilavgiftene for å redusere utslippene fra transportsektoren.
- Videreføre satsingen på Transnova.
- Styrke arbeidet for skredvarsling og -sikring og legge vekt på at statlige og kommunale planprosesser i større grad tar hensyn til mulige virkninger av klimaendringer.

Miljø, friluftsliv og naturvern

Arbeiderpartiet vil at Norge skal være et foregangsland i miljøpolitikken. Vi er kjent for vår vakre natur og vårt gode miljø, og det må vi ta vare på. Friluftsliv har stor egenverdi for den enkelte, og gir god folkehelse. Vi må derfor legge til rette for at flest mulig kan nyte naturen vår, enten det er på tur i fjellet, på sjøen, eller i grøntområder i byene. For å løse miljøproblemene trenger vi omfattende internasjonalt samarbeid, og nasjonal og lokal miljøetsatsing. Både næringsliv, organisasjoner og hver enkelt må ta sitt ansvar.

Vi vil forvalte natur på en måte som gir både nålevende og framtidige generasjoner mulighet til naturopplevelser. Bevaring av økologisk mangfold er ikke bare et nasjonalt anliggende, men et område der Norge har klare internasjonale forpliktelser.

Arbeiderpartiet vil ha levedyktige rovdyrstammer i Norge, og vil ha en målrettet rovdyrforvaltning slik at konfliktnivået blir redusert. Den todelte målsetningen er utgangspunktet for vår rovdyrpolitikk, vi skal føre en politikk som muliggjør både levedyktige rovdyrstammer og landbruk. Rovviltforliket fra 2011 skal følges opp.

Nasjonalparkene er en viktig del av vår natur- og kulturarv, og det er viktig at skjøtselen av nasjonalparkene styrkes. Det bør legges til rette for større verdiskaping i tilknytning til nasjonalparkene, for eksempel gjennom turisme. For Arbeiderpartiet er det viktig med lokalt engasjement og eierskap i vernesaker. Vi vil aktivt ta vare på truede arter og ivareta artsmangfold, naturtyper og kulturlandskap. Vi vil legge større vekt på fleksible virkemidler, aktiv skjøtsel og frivillig skogvern framfor områdevern. Når nasjonalparkplanen er ferdigstilt, skal eventuelle nye store verneområder som hovedregel basere seg på lokale initiativ.

Det er viktig å sikre tilstrekkelig miljøkompetanse i norske kommuner for at kommunene skal kunne ta sitt ansvar på miljøområdet, og for at naturvern og miljøforpliktelser finner best mulig lokaltilpassede løsninger.

Det klassiske naturvernet handler om å bevare naturområder for framtidige generasjoner, hindre miljøødeleggelse og miljøkriminalitet og sikre tilgjengelighet til friluftsanser for alle. Tilgang til områder for friluftsliv og lavterskel fysisk aktivitet er en viktig sak i hele landet, enten det er på fjellet eller ved havet.

Vi har lagt fram ny friluftslivlov som styrker allemannsretten. Samhandlingsreformen retter fokus mot folkehelse i den nye lovgivningen. Alle kommuner må nå lage en folkehelseplan. Arbeiderpartiet mener at friluftslivsorganisasjonene kan spille en viktig rolle i kommunenes forebyggende helsearbeid.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre allmenn tilgang til fjell, fjord og sjø og videreføre oppkjøpsordningen for strandeieendom.
- Tilrettelegge for at alle skal få gleden av naturopplevelser.
- Stanse tapet av artsmangfold.
- Intensivere bekjempelsen av fremmede arter.
- Følge opp rovviltforliket og videreføre den todelte målsetningen i rovviltpolitikken.
- Styrke lokal forvaltning og verdiskapingsprogrammer i verneområder.
- Utrede skadeeffektene ved bruk av bly utenfor våtmarksområder og skytebaner, og på det grunnlaget ta stilling til en åpning for bruk av blyhagl utenfor våtområder og skytebaner.

Et bærekraftig landbruk

De overordnede målene for landbrukspolitikken er matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og et bærekraftig landbruk.

Landbrukets oppgave er å produsere trygg og variert mat av god kvalitet. Befolkningsvekst og klimaendringer gjør dette til en viktig oppgave nasjonalt og internasjonalt. Arbeiderpartiet vil, innenfor de gitte handelspolitiske rammene, legge til rette for økt produksjon av jordbruksvarer som det er naturgitt grunnlag for og som markedet etterspør, slik at selvforsyningsgraden kan opprettholdes på om lag dagens nivå. Befolkningen øker, og SSB anslår at det innen 2030 vil være 20 % flere mennesker i Norge. Etterspørselen fra en økende befolkning vil gi grunnlag for økt produksjon av jordbruksvarer. Landbruksnæringen har selv ansvaret for å ivareta forholdet mellom produksjon og etterspørsel. Jordbruksproduksjonen skal skje på en miljømessig bærekraftig måte.

Landbrukspolitikken må ha en slik innretning at det kan produseres mat over hele landet, og herunder må fjord- og fjellandbruket og det arktiske landbruket få større oppmerksomhet. Ved siden av å utnytte naturressurser til matproduksjon gir distriktslandbruket sysselsetting og bosetting, samt grunnlag

for annen næringsvirksomhet. Dette vil også i større grad sikre at eierskap til landbrukseiendom og naturressurser holdes på lokale hender.

Næringsens samlede lønnsomhet må bedres i årene som kommer. Bønder er selvstendige næringsdrivende med ansvar for egen inntekt. Gjennom landbrukspolitikken må rammevilkårene utformes slik at yrkesutøverne i landbruket sikres en inntektsutvikling og sosiale vilkår på linje med andre grupper. Arbeiderpartiet vil derfor videreutvikle inntekts- og velferdspolitikken i landbruket med utgangspunkt i den landbrukspolitikken som er ført siden 2005. Kapitaltilgangen i landbruket må styrkes for å kunne gjøre nødvendige investeringer i driftsbygninger og driftsmidler i årene framover.

Det er avgjørende at markedsordningene for landbruket videreføres, og at samvirkets rolle som markedsregulator sikres. Et sterkt importvern for landbruksprodukter må søkes opprettholdt. Ved en eventuell ny WTO-avtale vil vi bruke alle de virkemidlene avtalen gir til å sikre norsk landbruksproduksjon og norsk næringsmiddelindustri. Ved en slik avtale må det gis kompensasjon for tap av inntekt.

For å få ungdom til å satse på landbruket, må de ha muligheter til å utvikle bred kompetanse, og velferdsordningene må styrkes, i tillegg til økonomiske virkemidler. Det er behov for å vurdere om aktuelle lovverk og praksis er tilpasset dagens situasjon i næring og samfunn. Dette gjelder jordlov, konsesjonslov, odelslov og problemstillinger rundt leiejord. Tilpasningene må legge til rette for at interesserte ungdommer/personer kan få plass i næringen.

Skogbruket og hele skognæringen konkurrerer internasjonalt. Skog er vårt «grønne gull», og en miljøvennlig energikilde for framtida. Skog dekker om lag 40 % av vårt land og utgjør en viktig del av vårt landskap. Utvikling av politikk og virkemidler rettet mot skogbruket må ha som overordnet mål å øke verdiskapingen i skogbruket og fremme videreutvikling av en mer robust trebasert industri. Samtidig vil vi ivareta skogens viktige betydning som rekreasjonsområde for befolkningen og dens rolle når det gjelder biologisk mangfold og klima.

Skog er en fremtidsnæring. Den er en viktig råstoffkilde til bioenergi og vil kunne spille en viktig rolle i overgangen til lavutslippssamfunnet. Trefiber kan erstatte en rekke oljebaserte produkter og har en bred anvendelsesmulighet.

Vi må på alle nivåer sikre en helhetlig og aktiv skogforvaltning som underbygger at skog er en viktig fornybar ressurs som skal utnyttes gjennom aktiv bruk og økt avvirking.

Arbeiderpartiet mener skognæringen må bli et nasjonalt strategisk satsingsområde for utvikling av helhetlige verdi- og næringskjeder i Norge. Alle tilgjengelige virkemidler må tas i bruk for å bidra til en sterk og konkurransedyktig skog- og treforedlingsindustri.

Staten må bidra til utviklingen av et strategisk eierskap i en framtidsrettet norsk skogindustri, ved at mandatet til Investinor utvides slik at det kan investeres i lønnsom og framtidsrettet skog- og treforedlingsindustri. Investinor sikres tilstrekkelig investeringskapital, og midlene øremerkes en egen ramme til investeringer i skogindustrien. Investeringene skal være i tråd med normale krav til avkastning og innenfor statsstøttereguleringen.

Jordbruket i Norge har svært forskjellige rammevilkår knyttet til vår geografi og vårt klima, dette må det tas hensyn til.

Arbeiderpartiet vil utvikle reindriftspolitikken basert på en tredelt målsetting om økologisk, økonomisk og kulturell bærekraft, der den økonomiske bærekraften er særlig viktig. Vi vil arbeide for sterkere fokus på næringen som produsenter av eksklusive mat- og kulturopplevelser. Reinskjøtt er en arktisk delikatess som har et markedspotensial som må utnyttes i større grad enn i dag.

Reindriften må sikres nødvendige arealer og reintallet må tilpasses beitegrunnet.

Reindriftsloven må evalueres spesielt med sikte på i større grad å verne om små aktører i prosesser der det totale reintallet skal ned. De næringspolitiske aspektene i de reindriftspolitiske virkemidlene må forsterkes.

Landbrukspolitikken må gi bidrag til å finne en balanse mellom bruk og vern av naturressursene. Dette gjelder rovviltforvaltning, båndlegging av areal og praktisering av inngrepsfrie soner i skogbruket.

Arbeiderpartiet vil ha levedyktige beitenæringer og rovdyrstammer i Norge og utøve en aktiv og målrettet rovdyrforvaltning i tråd med vedtatt bestandsmål, slik at konfliktnivået i landbruket blir redusert, blant annet ved at lokal kunnskap vektlegges i forvaltningen. Arbeiderpartiet mener at utmarksressursen må kunne utnyttes til beite og at dette hensyntas i rovdyrforvaltningen. Vi vil ha gode erstatningsordninger.

Med landets begrensede areal for matproduksjon, der dyrket og dyrkbart areal utgjør 3 % av landets totale areal, er det nødvendig med et sterkt jordvern.

Arbeiderpartiet går inn for en styrt avvikling av pelsdyrnæringen. Omstillingsmidler for etablering av ny landbruksvirksomhet basert på gårdsbrukets ressurser blir stilt til rådighet i avviklingsperioden.

Næringsmiddelindustrien er svært viktig for Norge, med om lag 42 000 sysselsatte rundt om i hele landet. Norsk landbruk og næringsmiddelindustri er gjensidig avhengige av hverandre. Vi vil ha et aktivt landbruk over hele landet som leverer råvarer av høy kvalitet til næringsmiddelindustrien. Det er viktig å styrke og videreutvikle norsk næringsmiddelindustri også i framtida.

Arbeiderpartiet vil:

- Opprettholde et variert landbruk over hele landet, basert på lokale ressurser, med jordbruk, skogbruk, beitebruk, kulturlandskap og reindrift.
- Opprettholde selvforsyningsgraden på om lag dagens nivå, gjennom å videreføre den norske modellen med et sterkt importvern.
- Opprettholde samvirkebaserte markedsregulatorer og avtakere av norske råvarer fra hele landet.
- Opprettholde dagens geografiske produksjonsfordeling.
- Gi rammevilkår som sikrer et landbruk over hele landet med en variert bruksstruktur.
- Sikre utøverne i landbruket en inntektsutvikling og sosiale vilkår på linje med andre grupper.
- Styrke kapitaltilgang og virkemidler gjennom Innovasjon Norge.
- Forsterke fokus på rekruttering, likestilling og kompetanse, innovasjon og forskning i alle ledd i verdikjeden.
- Videreutvikle verdiskapingsprogrammene for mat, trevirke, reindrift og bioenergi.
- Stimulere til økt bruk av tre i nybygg.
- Sørgje for at alle tilgjengelige virkemidler tas i bruk for å bidra til en sterk og konkurransedyktig skog- og treforedlingsindustri.
- Kreve at håndtering av dyr skjer med omsorg og respekt for dyrets egenart. Dyr har egenverdi og Mattilsynet må styrkes for å prioritere tilsyn med dyrevelferden.
- Sikre at dyr har akseptable transportforhold til slakteri.
- Videreutvikle og styrke norsk næringsmiddelindustri, og legge til rette for fortsatt tilgang på råvarer fra norsk landbruk.
- Foreta en gjennomgang av regelverket for samdrift.
- Tilskudd til grøfting skal være et element i framtidige jordbruksavtaler.
- Utøve en aktiv og målrettet rovdyrforvaltning, slik at konfliktnivået i landbruket blir redusert.

Kysten som drivkraft

Vår langstrakte kyst gir oss en unik nærhet til havet og ressursene der, og det har preget menneskene og virksomheten her i landet i uminnelige tider. Samtidig er situasjonen forskjellig i de ulike delene av landet. De små kystkommunene i vårt nordligste fylke har mistet om lag halvparten av folketallet siden slutten av 60-tallet, mens mange kystkommuner på Vestlandet har hatt eventyrlig vekst etter hvert som olje- og gassvirksomheten er bygd ut. Arbeiderpartiet vil fortsette å satse på de naturgitte fortrinnene som den lange kystlinja gir oss.

Norges havareal er syv ganger så stort som fastlandsarealet. Å være en havnasjon gir både muligheter og ansvar. Mulighetene er å kunne utnytte de rike ressursene havet gir oss. Ansvarer er å forvalte havområdene på en bærekraftig måte slik at også våre etterkommere får nyte godt av verdiene havet gir oss. Havet er sårbart for klimaendringer. Vi vet fortsatt ikke nok om hvordan økt havtemperatur vil påvirke livet i havet. Kunnskap om klimaendringer er viktig for å kunne forvalte havressursene våre, og for å kunne tilrettelegge for eventuelle endringer i næringsvirksomheten langs kysten.

Arbeiderpartiet vil gjøre Norge til verdens fremste sjømatnasjon. Det betyr at vi må ligge i kunnskapsfronten både når det gjelder havmiljø, bærekraftig ressursforvaltning, havbruk, fangst, produksjon, produktutvikling og markedsarbeid. Fiskeressursene, andre villlevende marine ressurser og det tilhørende genetiske materialet er fellesskapets eiendom.

For å oppfylle målet om å være verdens fremste sjømatnasjon må forskning, teknologiutvikling og innovasjon i enda sterkere grad implementeres i sjømatsektoren. Det er et fortrinn for Norge at vi har sterke marine og maritime klynger. Arbeiderpartiet vil legge til rette for at våre marine og maritime klynger og kunnskapsmiljøer kan utveksle erfaringer og kunnskap slik at disse næringene i større grad kan trekke på felleserfaringer for fremtidig vekst og utvikling. Arbeiderpartiet vil ha en variert flåte og rettferdig fordeling av fiskeressursene som bidrar til sysselsetting og bosetting langs kysten. Arbeiderpartiet er opptatt av at flåten er lønnsom nok til å tiltrekke seg både arbeidskraft og kapital. Verdiskapingen fra våre felles fiskeressurser skal i størst mulig grad komme de fiskeriavhengige kystsamfunnene til gode. Fiskerimyndighetene skal løpende vurdere behovet for å tildele nye fiskerettigheter for å sikre rekrutteringen av unge fiskere, eller for å ivareta særskilte nærings- eller distriktspolitiske hensyn.

Det må ikke innføres ordninger som gir en enkelt utøver en fast varig andel av den nasjonale fangstkvoten. Nasjonale myndigheter skal årlig kunne avsette inntil 10 prosent av den nasjonale kvoten til landing og bearbeiding i spesielt utsatte distrikter for å sikre sysselsettingen i industrien. Fiskeråstoffet som fanges utenfor kysten, skal som hovedregel foredles ved anlegg på land. Fiskeressursene må forvaltes med sikte på høyest mulig langsiktig ressursuttak innenfor bærekraftige rammer, og med sikte på et mest mulig stabilt uttak fra år til år.

Arbeiderpartiet mener at norsk sjømatnæring skal videreutvikles gjennom en strategisk satsing som bygger på vårt fortrinn ved tilgang på ferskt råstoff av høy kvalitet. Arbeiderpartiet ønsker å legge til rette for at mest mulig fisk kan bearbeides i Norge. Foredlingsindustrien må sikres stabil tilgang på råstoff hele året.

Å sikre rekruttering av unge mennesker som har utdanning innen relevante fag og sørge for etter- og videreutdanningstilbud for de som allerede jobber i næringen, vil være viktig for næringens utviklingsmuligheter i framtida. Arbeiderpartiet vil derfor ha et utdanningsløft for sjømatnæringen.

Norge har en lang kystlinje med kaldt vann og god plass. Dette gir oss gode naturgitte forhold for havbruk. I de 40 årene havbruksnæringen har eksistert i Norge har den utviklet seg til en stor næring som produserer sunn og god sjømat og skaper viktige arbeidsplasser og verdier for Norge.

Arbeiderpartiet ser på økt havbruksproduksjon som et viktig bidrag til framtidens sjømatnæring, og ønsker å legge til rette for økt vekst i næringen innenfor miljømessig bærekraftige rammer. Samtidig er vi opptatt av at utfordringene som næringen i dag har, i hovedsak lakselus og rømming, må løses. Arbeiderpartiet vil også legge til rette for økt videreføring.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre bærekraftig forvaltning av fiskeressursene, styrke ressurskontrollen vesentlig og bekjempe ulovlig fiske.
- Bevare deltakerloven og råfiskloven.
- Stimulere til økt leveranse av fersk fisk gjennom kvotebonus og ferskfiskstrategi.
- Legge til rette for en variert, lønnsom flåte som bidrar til å sikre sysselsetting langs kysten.
- Sikre at fartøy som har fått tillatelse til å fiske mot plikt til å levere i bestemte regioner, overholder vilkårene.

- Stå fast ved at det ikke tillates å installere fabrikklegg i fartøy som ikke allerede har slikt anlegg og gjøre regelverket for produksjon om bord mest mulig likt regelverket for produksjon på land.
- Utvikle gode samhandlingsarenaer mellom maritime og marine næringer og forsterke innsatsen på forskning, teknologiutvikling og innovasjon i fiskeri og havbrukssektoren.
- Fremme vekst i havbruksnæringen innen miljømessig bærekraftige rammer.
- Bidra til at lokalsamfunn får tilbake for å stille sine arealer til disposisjon for havbruksnæringen ved at en andel av vederlaget fra nye konsesjoner skal tilfalle kommunene.
- Gi sjømatnæringen et utdanningsløft.
- Legge til rette for en industriell utvikling blant annet ved å sikre forutsigbar tilgang til råstoff gjennom året for foredlingsbedrifter og industri.

IKT – tilgjengelighet, kunnskap og verdiskaping

Internett og bruk av IKT gjør at vi står midt oppe i en teknologisk og sosial endring som er den største siden industrialiseringen. IKT utgjør en stadig større del av hverdagen vår. Arbeiderpartiet vil sikre at alle i samfunnet har nødvendig digital kompetanse slik at det ikke oppstår nye sosiale skiller mellom de som har og de som ikke har slik kompetanse.

Digitale løsninger utvikles raskt, de er ofte billigere enn tradisjonelle løsninger, og på områder som helse, utdanning, media og i offentlige sektor blir nye løsninger nå etablert. Arbeiderpartiet vil utnytte mulighetene dette gir til å skape bedre tjeneste, verdiskaping og mer kunnskap i befolkningen.

Tilgang til gode og stabile internettløsninger er en viktig del av vår infrastruktur. Det er viktig for den enkeltes deltakelse i samfunnet og for næringslivet. I dag har over 96 % av befolkningen i Norge tilgang på internett hjemme, og sammenliknet med andre land er det mange som deltar i det digitale fellesskapet. Det er viktig etter hvert som IKT ikke lenger bare er en støttefunksjon, men en kjernefunksjon. For næringslivet er dette et konkurransefortrinn som Arbeiderpartiet må bidra til å utvikle videre. Både for enkeltpersoner, bedrifter og offentlig virksomhet er tilgang til internett blitt en nødvendighet på linje med annen infrastruktur.

Sikkerhet og robusthet i nettet er viktig for befolkningens trygghet og tillit til å bruke nettjenester. Nettet må være åpent tilgjengelig for alle og den enkelte må selv kunne bestemme hvilket innhold som skal mottas. Arbeiderpartiet vil legge til rette for at Norge skal ha et bredbåndstilbud i verdensklasse.

Arbeiderpartiet vil satse på nye næringer. IKT og internett bidrar til verdiskaping på mange områder. Det gir mulighet til at hver enkelt bedrift kan drives mer effektivt, og gir tilgang til et globalt marked. IKT gir norske virksomheter et konkurransefortrinn når de skal inn i utenlandske markeder. Kunnskap, ideer og tjenester formidles raskere og til flere. Samtidig som IKT-bransjen bidrar til utvikling i mange næringer, skaper den også produkter på egenhånd. Bedrifter som utnytter mulighetene og skaper produkter som svarer til kundenes forventninger, er framtidens bedrifter. Norske bedrifter leverer produkter i verdensklasse basert på IKT-løsninger.

IKT-markedene er i kontinuerlig utvikling. Arbeiderpartiet vil sørge for at det offentlige er en tilrettelegger for næringen, samtidig som det offentlige bør være forsiktig med å gripe inn i markeder på en måte som kan hemme innovasjon. Utvikling av APP-er er blitt en ny næring, og mange produkter utvikles basert på offentlige registre som gjøres tilgjengelig som datasett. Norge er et lite marked, og det er derfor viktig at vi baserer oss på internasjonale standarder for å gi norske aktører tilgang til eksportmarkeder.

Det lagres store mengder data i verden i dag, og disse krever lagringsplass. Arbeiderpartiet vil satse på grønne datasentre som bruker mindre energi og ressurser enn andre datasentre fordi man oppnår synergier knyttet til strømforsyning, bredbåndstilgang, kjøling og mer effektiv utnyttelse av overskuddsvarmen fra maskinene. Norsk klima kombinert med god tilgang på elektrisk kraft og velutviklede personvernlover gjør at Norge er godt egnet for at slik virksomhet etableres her.

Arbeiderpartiet vil styrke Norges konkurransekraft gjennom utdanning, kompetanse og forskning innen IKT. Derfor må vi ha tilstrekkelig kompetanse også på høyt utdanningsnivå. Det er viktig at

den forskningen som utføres, både på grunnleggende nivå og på høyere nivå, har relevans for næringslivet.

Arbeiderpartiet vil:

- At nettnøytralitet som prinsipp fastholdes.
- Sørge for at vi har et åpent og ikke-diskriminerende internett.
- Bruke offentlige virkemidler for å sikre tilgang der markedsbaserte løsninger ikke etableres.
- At innbyggerne skal tilbys sikre og robuste faste og mobile bredbåndsnett av god kvalitet.
- At datasett som er samlet inn av det offentlige, må gjøres tilgjengelig slik at det kan utvikles nye produkter basert på slike rådata.
- At Norge skal være aktive aktører i det internasjonale standardiseringsarbeidet og aktivt støtte åpne standarder.
- At Norge skal være ett av de fremste markedene for IKT-baserte tjenester.
- Bidra til at IKT-sektoren fortsatt kan være en viktig vekstnæring i Norge.
- Bruke Norges konkurransefortrinn aktivt for å etablere grønne datasentre.
- At befolkningen skal ha digital kompetanse og bruke digitale tjenester på en trygg og sikker måte.
- Sette fokus på personvern og høy sikkerhet slik at befolkningen har tillit til og tar i bruk digitale tjenester.
- Sikre at voksne som står utenfor arbeidslivet skal få styrket sin grunnleggende digitale kompetanse.
- Ha forskningsmiljøer innen IKT som holder høyt internasjonalt nivå.
- Styrke samarbeidet og dialogen mellom utdanningsinstitusjonene og næringslivet.

5) Velferdssamfunnet

Jeg har jobbet frivillig helt siden jeg ble pensjonist og hatt tillitsverv både i kommune og organisasjonsliv i snart 20 år. For eldre mennesker er det tre ting som er vesentlig. Det ene er pleie og omsorg, det andre er skikkelig ernæring, og det tredje er sosialt samvær. Kommunene må bruke mer penger på en god og verdig omsorg. Jeg ser hvor viktig frivilligheten er for mange eldre, både for en bedre omsorg og for et aktivt liv. Det er også viktig med gode kulturelle tilbud, som kan gi de eldre en rikere hverdag.

Torleif, 82 år, Oslo. Pensjonist.

Vi må være gode på å dele og på å sikre deltakelse

Fellesskap gir trygghet og styrke. Små forskjeller gir samhold og tillit. Det gjør Norge bedre. Hvert enkelt menneske har ansvar for å forme sitt eget liv, men i fellesskapet former vi et samfunn som gjør dette mulig. Denne gjensidige forpliktelsen danner grunnlaget for felles velferd, og for at alle, uavhengig av bakgrunn, skal ha like muligheter til å utvikle seg og leve gode liv.

Fellesskapet bygger på plikter og rettigheter som omfatter alle. Arbeid er utgangspunktet for velferden – og er en del av velferden. Arbeid er et gode – og det skaper goder. Et samfunn med like muligheter er et samfunn der flere kan lykkes. At flere lykkes er bedre for alle. Sosial trygghet og verdiskaping er forutsetninger for fortsatt framgang for landet vårt. Trygge mennesker skaper mer, fordi de våger mer.

Ved å forebygge mer blir det mindre å reparere. Det vil gi mange enkeltmennesker et bedre liv. Det vil gjøre samfunnet vårt sterkere. Arbeiderpartiet vil videreutvikle gode, moderne og effektive velferdstjenester til å bli enda bedre. Den norske velferdsstaten skal ikke være minimumsvelferd, men en trygghet som er der den dagen du blir syk, trenger hjelp eller faller utenfor.

Arbeidslinja

Vårt mål er at alle skal kunne stå på egne ben. Hver enkelt skal ha mulighet til å kjenne gleden over å være selvstendig, utvikle seg og være en del av et fellesskap i lokalsamfunnet eller på arbeidsplassen. Arbeiderpartiet tror på folks kraft og vilje til å ta ansvar. Vårt utgangspunkt er at alle mennesker er ulike, men alle har noe å bidra med i samfunnet som er verdifullt og nyttig. Derfor skal alle bidra.

Tre prinsipper skal være en rød tråd i vår politikk for å sikre økt deltakelse:

Vi vil stille krav. Alle kan bidra. Alle har evner, ferdigheter og muligheter som er verdifulle. Men ikke alle har fått tatt dem i bruk, fordi de ikke har blitt utfordret eller møtt med anerkjennelse eller forventninger. Vi vil stille krav om deltakelse og øke bruken av aktivitetsplikt ved offentlig bistand.

Vi vil stille opp. Enkelte kan trenge rehabilitering, kvalifisering og tilrettelegging. Dette må skreddersys. Arbeidsgivere kan trenge veiledning om hvordan de kan tilrettelegge for arbeidstakere som trenger det, for eksempel for uføre og andre med nedsatt funksjonsevne. Vi vil ha et serviceinnstilt NAV, som skal støtte og veilede når det er behov for det. De som ikke kan arbeide, skal være trygge på at de får den støtten de trenger og sikres tilgang til arenaer som gir fellesskap.

Vi vil forene alle gode krefter. Frivillige krefter spiller en særlig viktig rolle som supplement til det offentlige velferds- og tjenestetilbudet. Organisasjoner, ideelle virksomheter og sosiale entreprenører når ut til målgrupper som tradisjonelt ikke oppsøker NAV eller offentlig hjelp, eller som kan oppleve terskelen inn som for høy. Vi vil legge til rette for alle gode krefters bidrag.

Våre velferdsordninger skal gi trygghet, og unngå misbruk. Det krever at det samarbeides mellom ulike etater og at man har et regelverk og IKT-systemer som legger til rette for trygg informasjonsutveksling, innenfor rammen av grunnleggende personvern.

Vi vil ha velferdsordninger som sikrer velferd. Personer som opparbeider seg trygderettigheter i Norge, kan ha rett til å ta disse med seg om de drar til andre land. Dagens flyttestrømmer gjør det nødvendig å se nærmere på om regelverket er i takt med den nye virkeligheten. I videreutviklingen av velferdssamfunnet legger vi mer vekt på tjenester enn kontantoverføringer. Vi ønsker å knytte plikter til ytelsene.

Sosial trygghet er en viktig forutsetning for alles deltakelse. Da trengs gode offentlige velferdstjenester. Arbeid til alle er det viktigste virkemiddel mot fattigdom. Svak økonomi svekker også muligheten til å delta på fellesarenaer som koster penger, for eksempel kultur- og idrettsaktiviteter. Det kan gå særlig utover barn. Arbeiderpartiet vil prioritere en økonomisk politikk som sikrer små forskjeller og tiltak som motvirker sosial skjevfordeling, særlig blant barn og unge.

Arbeiderpartiet vil:

- At graderte ytelser og mulighet til å være delvis i arbeid ved sykdom eller uførhet skal være et aktivt virkemiddel for helse og deltakelse.
- At krav om aktiv arbeidssøking, kvalifisering eller rehabilitering skal brukes aktivt ved sosialhjelp, slik at en raskest mulig skal kunne stå på egne ben.
- At behandling for fysiske eller psykiske helseplager skal kombineres med deltakelse i arbeid eller arbeidsrettet trening, såfremt det er forsvarlig.
- At personer med rusproblemer skal få tett oppfølging i form av en kombinasjon av hjelp til å mestre rusproblemene og arbeidstrening. Oppfølgingen skal tilbys i form av et individuelt program etter modell av kvalifiseringsprogrammet.
- Gi unge under 25 år som blir arbeidsledige, målrettede tiltak for å føre dem tilbake i arbeid eller utdanning eller tilby dem en skreddersydd aktivitetsplan med arbeidsrettede tiltak.
- Sikre flere tilknytning til arbeidet gjennom tidsbegrensede og langsiktige lønnstilskudd.
- Utvikle flere traineeprogrammer, nye utprøvningsjobber og opplæringsstillinger, med vekt på grupper som i dag står utenfor arbeidslivet, særlig personer med psykiske lidelser og personer med nedsatt funksjonsevne.
- Styrke mangfoldet blant de som arbeider i offentlige virksomheter, blant annet når det gjelder minoritetsbakgrunn og nedsatt funksjonsevne. Offentlige virksomheter skal være i front på å beholde dyktige seniorer i jobb.
- Involvere sivilsamfunnet i arbeidet med å få flere i arbeidslivet. Initiativ i regi av ideelle aktører vil kunne nå ut til målgrupper som tradisjonelt ikke oppsøker NAV eller offentlige tjenester.
- Sikre dem som har behov for attføring god individuell oppfølging. Attføringsbedriftene skaper viktige attføringstilbud og skal garanteres forutsigbare rammevilkår.
- Styrke innsatsen mot trygdemisbruk gjennom samling av offentlig informasjon som informasjon om arbeidsforhold, skatteinnbetalinger, informasjon fra folkeregisteret og trygdeutbetalinger.
- Iverksette tydelige sanksjoner, inkludert tap av rettighet for en periode, ved misbruk av sykepengeordningen.
- At norske utenriksstasjoner i samarbeid med skattemyndighetene og NAV bidrar til å oppdage og stoppe misbruk av trygdemidler.
- Vri innsatsen fra kontantoverføringer til tjenester der det er mulig, samt i større grad knytte plikter til kontantoverføringer, slik at de ikke kan eksporteres.
- Utrede kjøpekraftsjustering av eksporterbare ytelser fra folketrygden, med unntak av uføretrygd og alderspensjon.
- Vurdere medlemskapsbestemmelsene i Folketrygden for å forhindre misbruk av folketrygdytelsene.
- Knytte krav om boplikt for kontantstøtten.
- At offentlige ytelser og barnebidrag holdes tilbake fra bortføreren ved internasjonal barnebortføring.
- Styrke fylkesmannens tilsyn med de sosiale tjenestene slik at det sikres forsvarlig underhold og likeverdige tjenester over hele landet.
- Øke de boligsosiale tilskuddene og sikre at en større andel av disse nyttes i ikke-belastede boområder.
- Styrke rådgivning om gjeld og økonomi ved NAV-kontoret og sørge for at dette inngår som en del av oppfølgingen i individuell plan.
- At det etableres ordninger som sikrer at barn i familier som lever på sosialstønad skal få muligheter til å delta i fritidsaktiviteter.

Barn og familie

Familien er det nærmeste fellesskapet i samfunnet. Arbeiderpartiet vil ha en politikk som legger til rette for at man kan kombinere et godt familieliv med arbeidslivet. Familiene skal være en god ramme for barn å vokse opp i. Familier som av ulike årsaker opplever vanskeligheter, skal få den hjelpen de trenger.

Det skal være enkelt å kombinere barn og karriere. Fedre og mødre er likeverdige omsorgspersoner for sine barn. Arbeiderpartiet har vært pådrivere for å innføre og utvide tiden man kan motta

foreldrepenger og fedrekvoten. Dette har hatt betydning for begge foreldres mulighet til å ha omsorg for sine barn. Arbeiderpartiet vil gjøre det enklere for studenter å bli foreldre.

De fleste ønsker å få barn, men mange opplever at det er vanskelig å få barna de så gjerne ønsker seg. Arbeiderpartiet mener det er et stort gode for samfunnet og den enkelte at det blir født barn, og ønsker å legge best mulig til rette for dette. Derfor vil vi utvide antallet forsøk med assistert befruktning i det offentlige helsevesenet og støtte bedre opp om dem som vil adoptere.

Nye fremskritt innenfor teknologi og legevitenskap gir oss stadig flere muligheter til å realisere ønsket om å få barn. Arbeiderpartiet erkjenner at dette også reiser en rekke krevende etiske spørsmål. Arbeiderpartiet ønsker ikke en kommersialisering av dette feltet, og vi vil si nei til en utvikling der foreldre kan velge egenskaper til sine barn.

Familiebegrepet er ikke statisk, og barn vokser opp i ulike familiekonstellasjoner. Stebarnsadoptsjoner i homofile familier skal gjennomføres raskere og enklere.

Arbeiderpartiet vil ikke åpne for surrogati i norsk lov. Samtidig er det flere barn født i utlandet som opplever manglende rettigheter når de kommer til Norge. I slike saker vil Arbeiderpartiet sette barnas beste først.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre 12 måneders studiestøtte for studenter med barn og økt forsørgerstipend for de med lavest inntekt.
- Jobbe aktivt mot alle forslag om innskrenkninger i kvinners rettigheter til selvbestemt abort.
- Gi mer medisinsk hjelp inkludert flere forsøk ved assistert befruktning.
- Legge til rette for kortere ventetid i adopsjonsprosessen gjennom å bistå og oppmuntre adopsjonsforeningene til å samarbeide med flere land.
- Påvirke samarbeidsland til å godta homofile adopsjonsforeldre.
- Sørge for tilgjengelig kompetanse for å gi veiledning og bistand til adoptivforeldre som opplever særskilte utfordringer.
- Gjøre det mulig å stå i kø for assistert befruktning og adopsjon samtidig, men slik at man ikke kommer i en situasjon der man får barn på begge måter samtidig.
- Åpne for eggdonasjon.
- Erstatte overgangsstøtten for eneforsørgere med aktivitetsrettede tiltak og barnehageplass etter at barnet er fylt ett år.
- Arbeide for at barn ved samlivsbrudd får opprettholdt god kontakt med begge foreldre.
- Styrke familievernkontorene slik at meklingsordningen ved samlivsbrudd kan bli bedre og bidra til å dempe konfliktnivået.
- Se på om det bør begrenses hvor ofte barnefordelingssaker kan føres for retten og vurdere om retten til fri rettshjelp fungerer etter hensikten for å dempe antallet konfliktsaker.

Barnevern

Barnevernet i Norge skal sikre rett hjelp til rett tid. Der det er behov for hjelp skal barnevernet komme inn så tidlig som mulig. Barnevernet må ha tett kontakt med helsestasjon, barnehage, skole og andre instanser som jobber med barn, for å fange opp utfordringer tidlig, og gi barna som har behov for det, en best mulig oppfølging. Det er barnets beste som skal styre innsatsen. Tiltak som settes inn, i hjemmet eller utenfor, må være faglig begrunnet, og barnevernet må regelmessig vurdere om de tiltakene som er iverksatt, fungerer hensiktsmessig. For å sikre god hjelp, må barnets stemme høres før beslutninger tas. Arbeiderpartiet vil ha et kunnskapsbasert barnevern. Barnevernet må ha kompetanse til å hjelpe barn i flerkulturelle familier.

Arbeiderpartiet ønsker ikke et markedsstyrt barnevern. Vi vil ikke konkurranseutsette offentlige institusjoner i barnevernet. Vi vil prioritere ideelle organisasjoner framfor kommersielle ved offentlig kjøp av barnevernstjenester. Ved slike anskaffelser skal kvalitet prioriteres som det viktigste kriteriet. Ideelle organisasjoner som leverer velferdstjenester til det offentlige, skal få langsiktige rammer for samarbeidet.

Arbeiderpartiet vil:

- At barnets beste skal ha forrang for det biologiske prinsippet.
- Innføre en overordnet bestemmelse i barnevernloven som styrker barns medvirkning i alle saker som angår dem.
- Gjennomgå bestemmelser om taushetsplikt for å sikre at disse ikke hindrer at informasjon som er til barnets beste, blir formidlet videre til rett instans.
- Heve den flerkulturelle kompetansen i barnevernet, slik at omsorgssvikt i familier med innvandrerbakgrunn lettere kan identifiseres.
- Stimulere til flere fosterhjemstilbud, også blant familier med flerkulturell bakgrunn.
- At institusjon bare unntaksvis bør være en varig løsning for barnet. I de tilfeller de likevel må tas i bruk, bør institusjonene være differensiert. Institusjonsbehovet skal være tilpasset den enkeltes behov.
- Sikre at barn og ungdom som er barnevernets ansvar, har samme rett og plikt til utdanning som andre barn. Dersom de ikke følger vanlig skoleundervisning, skal det foreligge et vedtak og det skal gis tilrettelagt undervisning.
- Styrke ettervernet for barn som har vært under barnevernets omsorg.
- At barnevernet nyttiggjør seg erfaringene, kompetansen og kapasiteten til tidligere barnevernsbarn, sosiale entreprenører og ideelle organisasjoner.
- At kompetanse og bemanning i det kommunale barnevernet fortsatt skalprioriteres, og at alle kommuner skal sikre et faglig miljø rundt barnevernsansvarlig.
- Sikre at meldeplikten for skoler, barnehager og helsepersonell har ved mistanke om alvorlig omsorgssvikt eller overgrep mot barn, overholdes.

En trygg og fri ungdomstid

I ungdomsårene gjør man en rekke valg som er viktige for hvordan ens egen framtid skal bli. Derfor mener Arbeiderpartiet at en god ungdomspolitik må sørge for at ungdom føler seg trygge nok til å gjøre gode valg. Trygge nok til å tørre å velge utradisjonelt. Trygge nok til å stå imot press fra andre. Trygge nok til å være fri. Å være fri er å kunne velge det som passer for akkurat deg, uavhengig av hvor du bor, hvilken økonomisk eller kulturell bakgrunn du har, og uavhengig av hvilket kjønn, hvilken religion og legning du har.

For å sikre frihet og trygghet må ungdom først og fremst sikres medbestemmelse i saker som angår dem selv. Arbeiderpartiet mener også at ungdom må ha gode muligheter for innflytelse og medvirkning i skolehverdagen og i lokalsamfunnet. For å komme godt i gang med voksentilværelsen må vi unngå at unge starter sin arbeidskarriere med ledighet. Ungdomsgarantien må derfor videreutvikles. I dag har ungdom store utfordringer med å komme seg inn på boligmarkedet. En offensiv boligpolitikk må være særlig rettet mot at unge kan få skaffe seg en bolig.

Ungdomstiden er også en sårbar tid. Lett tilgang til en helsetjeneste som er imøtekommende og kan veilede og hjelpe på en god måte i spørsmål om identitet og seksualitet, og med god kompetanse på psykisk helse er nødvendig. Arbeidet for å hindre at unge blir utsatt for mobbing og vold må bli enda bedre for å sikre trygghet i ungdomsårene. Lærere og helse- og omsorgsarbeidere bør få økt kompetanse om lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LHBT) og de utfordringene LHBT-ungdom generelt, og særlig i innvandremiljøer, møter. Fylkeskommunene må inngå avtaler med kommunene som sikrer at de videregående skolene har en god og tilgjengelig skolehelsetjeneste.

For å forebygge psykiske lidelser relatert til kropp, er det viktig å jobbe for at ungdom i en sårbar fase ikke eksponeres for urealistiske kroppsidealer. Arbeiderpartiet vil derfor vurdere strengere reguleringer og retningslinjer for markedsføring av produkter som retter seg spesielt mot unge og som fremstiller og fremmer usunne kroppsidealer.

Arbeiderpartiet vil:

- Ha et løft for landets helsestasjoner for ungdom slik at det blir et likeverdig og reelt tilbud over hele landet.
- Gi alle elever fra 8. trinn til VG3 bedre tilgang til helsesøster og sørge for å rekruttere flere menn til yrket.

- Øke de statlige midlene til helsetjenestene hos studentsamskipnadene.
- At arbeidet for å fremme god psykisk helse skal gis støtte og oppmerksomhet.
- Utrede en ny varig ordning for bruk av gradert sykestipend for elever og studenter.
- Utvide forsøksordningen med gratis prevensjon ved å inkludere flere områder og årskull.
- Ha bedre seksualundervisning og legge til rette for flere informasjonsprosjekter om seksualitet.
- Etablere en ressurside om voldtekter i nære relasjoner og kjærestevold.
- At kunnskap om seksuelle overgrep og voldtekt skal være del av seksualundervisningen i skolen.
- At alle kommuner har egnede, rimelige, øvings- og fritidslokaler tilgjengelig.
- Utvide ordningen med kulturkort for ungdom.
- At alle kommuner tilbyr kulturkort for ungdom til en rimelig pris.
- Oppmuntre kommunene til å ha «hjem for en 50-lapp»-ordninger.
- Oppfordre fylkeskommunene til å ha barne- og ungdomsbilletter på kollektivtransport opp til 18 år.
- At alle lærlinger skal omfattes av elev- og studentrabatt.

Forbruker

Forbrukerne skal sikres muligheten til å ta informerte valg. Gjennom bruk av teknologi kan stadig mer informasjon gjøres tilgjengelig, og digitale verktøy gir nye muligheter til å sortere informasjonen. Forbrukerne skal sikres mot skadelige kjemikalier og miljøgifter. Egen bolig er den største investeringen forbrukere gjør. Arbeiderpartiet mener norske boligkjøpere må sikres bedre mot feil og mangler ved boligen.

Arbeiderpartiet vil:

- At åpent tilgjengelig pris- og vareinformasjon også gjøres tilgjengelig elektronisk.
- Gjennomføre en handlingsplan for en giftfri forbrukerhverdag.
- Styrke forbrukernes krav på informasjon ved boligkjøp, og sikre kjøper bedre mot feil og mangler ved boligen.
- Innføre strengere krav til markedsføring av forbrukslån.

Tilgjengelighet og deltakelse

Økt fysisk og praktisk tilgjengelighet er ikke bare viktig for personer med permanent nedsatt funksjonsevne: Mange opplever nedsatt førlighet/bevegelsesevne eller sansetap i deler av livet. For å få alle med må vi bygge ned barrierene for deltakelse. Ofte er hindrene som gjør deltakelse vanskelig, skapt av mennesker. Produkter, bygg og uteområder bør så langt det er mulig utformes slik at de kan brukes av alle, uten spesielle tilpasninger eller hjelpemidler. Universell utforming innarbeides i alle relevante lovverk.

Muligheter for aktiv deltakelse handler også om tilgang til varer, tjenester og informasjon. Allmenn informasjon må være tilgjengelig for alle. Det betyr for eksempel at informasjon må være tilgjengelig på lydfil, i tillegg til å foreligge i elektronisk form.

Arbeiderpartiet vil:

- Fjerne barrierer og sørge for universell utforming og tilgjengelighet slik at alle kan delta i samfunnet.
- Bidra til heving av kompetanse på universell utforming hos dem som står for offentlig planlegging, utbygging og innkjøp.
- At nye holdeplasser som bygges og transportmateriell som anskaffes, er universelt tilgjengelige.
- Sikre at digitale løsninger utformes universelt.
- At hjelpemiddelsentralens tilbud skal være tilgjengelig over hele landet. Alle skal sikres tilgang til nødvendige hjelpemidler.
- Sikre at alle elever og studenter med dokumentert behov for tilrettelegging ved eksamen skal få det.
- Styrke ordningen med funksjonsassistanse i skole og arbeidsliv.
- Sikre gode transportordninger mellom skole, arbeidsplass og hjem for dem som ikke kan bruke offentlig transport eller kjøre selv.
- Utvikle tilbudet med brukerstyrt personlig assistanse (BPA).

- Sikre at personer med funksjonsnedsettelse kan få tilbud om mestringskurs.
- Styrke tolketjenestene.
- At skolebygg skal prioriteres i arbeidet med universell utforming.

Pensjon og trygd

Folketrygden er fellesskapets trygghet for den enkelte til inntekt i alderdommen, ved uførhet eller når en forsørger faller bort. Pensjonsforliket om alderspensjon og om ny uføretrygd sikrer et forutsigbart og stabilt pensjonssystem for framtida. Hovedformålene er å sikre den enkelte økonomisk trygghet og gjøre det mulig å kombinere arbeid og pensjon, eller arbeid og trygd.

Oppdeling og ulikheter i tjenstepensjonsordninger hindrer omstillinger og flyt i arbeidslivet. Vi har i de seinere år sett en utvikling i privat sektor der gode ytelsesordninger er blitt erstattet av innskuddsordninger. Disse er både billigere og mer forutsigbare for bedriften, men gir jevnt over dårligere ytelser for de ansatte. For å sikre alle ansatte i privat sektor opptjening av alderspensjon i tillegg til ytelsene fra folketrygden, ble lov om obligatorisk tjenstepensjon (OTP) innført i 2006. Dette har likevel ikke sikret et akseptabelt pensjonsnivå for alle arbeidstakere. For å skape grunnlag for et bredt, kollektivt pensjonssystem også i privat sektor, og som er tilpasset den nye folketrygden, går Arbeiderpartiet inn for å forberede et lovverk som kan muliggjøre slike avtalefestede ordninger. Slike ordninger vil også gjøre det lettere å skifte arbeidsgiver i privat sektor uten å tape pensjon.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre gode offentlige ytelser for personer som ikke kan delta i arbeidslivet.
- Gjennomføre pensjonsreformen og innføre ny uføretrygd fra 2015.
- Sikre en fortsatt god pensjon og at den kan kombineres med å være i arbeid.
- Sikre rammebetingelsene for AFP i privat sektor.
- Vurdere aldersgrenser i sammenheng med arbeidslivets utvikling og tilpasse disse til pensjonsreformarbeidet.
- Stimulere til at flere eldre står i arbeid også etter fylte 70 år.

Aktivt seniorliv

Seniorene utgjør en stor og voksende del av befolkningen. De fleste er aktive og har gode muligheter for utfoldelse og livskvalitet. Flere seniorer bør trekkes inn i organisasjonslivet og det frivillige samfunn. Sosialt samvær og fellesaktiviteter kan også utsette utvikling av alderdomssykdommer. Det er derfor viktig forebygging å sørge for gode møteplasser for eldre, gjennom eldresentre og aktivitetssentre.

Arbeiderpartiet vil:

- Stimulere koblingen mellom frivillige organisasjoner, kultur- og seniortiltak, samt kontakt med nærmiljøet, slik at vi kan legge til rette for en aktiv og deltakende alderdom.
- Trekke inn frivillige organisasjoner, bibliotek og eldresentra i arbeid for å gi eldre muligheten til å lære bruk av IKT.
- Gjøre aktiv bruk av eldrerådene.
- Utvikle tilbudene med senioropplæring som positive møteplasser med faglig innhold for pensjonister i ulike deler av landet.
- At nye pensjonister blir tilbudt en oversikt over frivillige tilbud i kommunen og oppfordres til å delta aktivt i nærmiljøet.

Omsorg, trygghet og frihet

Rekruttering av et tilstrekkelig antall kvalifiserte ansatte i pleie og omsorgstjenestene er en av de største utfordringene for å sikre gode velferdstjenester også i årene som kommer.

De som er pleie- og omsorgstrengende, har krav på et tilbud bygget på god kunnskap og kompetanse hos de ansatte og mulighet til å leve et innholdsrikt liv selv om de trenger hjelp i hverdagen. Da er det viktig med fortsatt styrket kommuneøkonomi og at omsorgstilbudet er tilpasset den enkeltes behov.

Omsorgsplan 2020

Arbeiderpartiet mener at framtidens helse- og omsorgstjenester må preges av tilstrekkelig personale, høy kompetanse og nytenking og utvikling. Vi må tenke nytt og fremtidsrettet rundt fag og metoder, organisering, teknologi og samarbeid med frivillige og pårørende.

Eldre er den største brukergruppen av helse- og omsorgstjenester i kommunene. Antallet eldre begynner å øke fra 2020. Vi har benyttet perioden fra 2005 til å rehabilitere og bygge heldøgns omsorgsplasser, til å styrke kompetansen blant personalet og til å øke antall årsverk i sektoren. I tiden fram mot 2020 må vi videreføre og forsterke denne innsatsen. Samtidig må vi bruke denne perioden til å forberede den endrede demografien og utvikle nye og fremtidsrettede helse- og omsorgstjenester for eldre så vel som for andre som har behov for gode tjenester i kommunene.

Alle som trenger en institusjonsplass eller en bolig med heldøgns omsorg, skal ha det. Kommunene må ha nok institusjonsplasser til de som trenger det, og slik at beboere med langtidsplass på institusjon får enerom dersom de ønsker det.

Arbeiderpartiet vil avløse omsorgsplan 2015 med en ny og forsterket Omsorgsplan 2020.

Arbeiderpartiet vil i perioden 2015 til 2020:

- Sette kommunene i stand til å øke med ytterligere 10 000 nye årsverk i helse og omsorgssektoren fram mot 2020, samtidig som det planlegges for en ytterligere vekst fra 2020.
- Ha som mål å øke andelen ansatte med formell kompetanse i helse- og omsorgssektoren slik at $\frac{3}{4}$ besitter slik kompetanse.
- Øke antallet helsefagarbeidere, sykepleiere, ergoterapeuter og fysioterapeuter i sektoren.
- At kommunene skal lage utviklingsplaner som viser behovet for rehabilitering og bygging av heldøgns bo- og omsorgsplasser. Staten skal videreføre en statlig tilskuddsordning for å støtte en slik utvikling.

Kvalitet og innhold

Svært mange av de som i dag bor på sykehjem, lider av demens. Plassene som bygges og pusses opp, må derfor tilpasses behovene til demente, og sykehjemmene må sikre at beboerne opplever trygghet og omsorg. De som lider av demens, skal oppleve mening og innhold i hverdagen selv om de er syke. Livsgledesertifisering er et middel til å løfte kvaliteten i sykehjem og i heldøgns bo- og omsorg. Slike konsept bør videreutvikles og spres. Kultur er et viktig bidrag til å gi gode opplevelser for beboerne.

Dagaktivitetstilbudene må bygges videre ut. Hjemmeboende med demens skal sikres et dagaktivitetstilbud, og målet er at alle kommuner skal ha et slikt tilbud. Arbeiderpartiet vil fortsette å gi tilskudd til opprettelse av plasser, og har som mål å lovfeste plikten til å tilby dagaktivitetstilbud når tilbudet er bygget videre ut. Både de ansatte og de pårørende må få økt kompetanse om demenslidelser. Gjennom pårørendeskolen skal pårørende få støtte, veiledning og kunnskap.

Innovasjon i omsorgen

Framtidens kompetanseløft må rettes mot de kompetansebehov en ny og fremtidsrettet helse- og omsorgstjeneste vil ha.

Alle skal kunne leve i trygghet og frihet i sitt eget hjem, også de som har behov for hjelp til å klare seg i hverdagen. Flere offentlige oppgaver vil i tiden framover løses annerledes og smartere enn før. Innovasjon i omsorgen og bruk av velferdsteknologi vil kunne bidra til at flere får hjelp, men også at hjelpen blir bedre. Ved riktig bruk kan dette gi mer nærhet mellom mennesker, mer trygghet i hverdagen og muligheter for et mer sosialt og aktivt liv. Da vil den enkelte også kunne bo hjemme

lenger. For ansatte i helse- og omsorgssektoren kan ny teknologi føre til tidsbesparelser og at arbeidet blir mindre fysisk belastende.

Vi vil ha en omsorgstjeneste som sikrer eldre et verdig liv, respekt, valgmuligheter og privatliv.

Ved å satse på forebygging vil flere utsette eller unngå å få alvorlige sykdommer, og de som trenger hjelp vil få bedre oppfølging. Hjemmetjenesten må videreutvikles, og personer som får helsehjelp og praktisk bistand i hjemmet, må kunne forvente koordinering, faste avtaler og færrest mulig personer å forholde seg til.

Ny teknologi kan bidra til å utvikle trygghetsboliger og dermed gjøre det mulig for flere å bo hjemme lenger. Kombinert med døgnåpen resepsjonstjeneste og fellesrom for sosialt samvær, kan det bidra til en god og trygg alderdom for mange.

Samhandlingsreformen innebærer at mennesker skal slippe å ligge på sykehus når de ikke trenger det. Det er bra for den enkelte, og det er bra for samfunnet. Kommunene har fått et tydelig forebyggingsansvar og kan gjennom gode forebyggende tiltak hindre sykehusinnleggelse. Framtidens eldreomsorg må bygge videre på ideene og prinsippene i samhandlingsreformen.

Behovene i livets slutfase må ivaretas. Det bør legges bedre til rette for de som ønsker å dø hjemme. I livets slutfase er det ekstra viktig at pårørende får tilstrekkelig informasjon til å kunne ta nødvendige beslutninger. Dette må også ses i sammenheng med retten til omsorgspermisjon ved omsorgsansvar for nære pårørende.

Arbeiderpartiet vil:

- Sette kommunene i stand til å øke med ytterligere 10 000 nye årsverk i helse og omsorgssektoren fram mot 2020, samtidig som det planlegges for en ytterligere vekst fra 2020.
- Ha som mål å øke andelen ansatte med formell kompetanse i helse- og omsorgssektoren slik at $\frac{3}{4}$ besitter slik kompetanse.
- Øke antallet helsefagarbeidere, sykepleiere, ergoterapeuter og fysioterapeuter i sektoren.
- At kommunene skal lage utviklingsplaner som viser behovet for rehabilitering og bygging av heldøgns bo- og omsorgsplasser. Staten skal videreføre en statlig tilskuddsordning for å støtte en slik utvikling og vil vurdere virkemiddelbruken for å sikre at kommunene får et godt nok tilbud i forhold til befolkningens behov.
- Sørge for at de som ikke kan klare seg med oppfølging fra helse- og omsorgspersonell hjemme, får tilgang til bolig med heldøgns omsorg eller sykehjemsplass.
- Lovfeste en kommunal plikt til å ha dagtilbud til personer med demens.
- Fortsette arbeidet med å utvikle kvalitet og innhold i sykehjem og utvikle en nasjonal sertifisering for sykehjem og heldøgns omsorgsplasser.
- Utvikle bedre samarbeid med pårørende og åpne sykehjem og omsorgsboliger mot nærmiljøet.
- Styrke forskningen på Alzheimer, demens og andre nevrologiske sykdommer, for å legge bedre til rette for tidlig innsats og forebygging og utvikle tilrettelagte og tilpassede tjenester.
- Lage en handlingsplan for moderne pårørendepolitikk, som sikrer at pårørende makter å stå i krevende omsorgsoppgaver.
- Sikre de som mottar hjemmetjenester en fast kontaktperson, innflytelse over hvem som kommer hjem til seg og medbestemmelse over hva som skal utføres.
- Sikre eldre som kommer på institusjon større valgfrihet og innflytelse over hverdagslivet.
- At eldre skal få tilbud om veiledning i hverdagsmestring og -rehabilitering og forebyggende hjemmebesøk for å sikre økt egenmestring, aktivitet og trivsel, blant annet gjennom forsøk med oppsøkende team med fagpersoner.
- Utvikle nye faglige tilnæringer og arbeidsmetoder i omsorgstjenestene.
- Øke helse og omsorgsforskningen.
- Stimulere til økt innovasjon i helse- og omsorg og utarbeide nasjonale og lokale planer for innovasjon og bruk av velferdsteknologi i kommunene.
- Ta utgangspunkt i brukernes behov og ta i bruk de ansattes kompetanse når det legges til rette for nytenkning og utvikling av velferdsteknologi.
- Utvikle modeller for utvikling og innføring av velferdsteknologi.

- Fjerne hindre for bruk av velferdsteknologi i lovverk med nødvendig respekt for personvern og personlig integritet.
- Mobilisere mellommenneskelig omsorg ved å samarbeide med frivillig sektor, støtte og ta vare på den ressursen pårørende representerer.
- Lage en frivillighetsstrategi for å sikre at frivillige og nærmiljø ivaretas som ressurs.
- Gi tilskudd til bygging av trygghetsboliger, som møter behovet for tilrettelagte boliger med blant annet resepsjonstjenester hele døgnet, felles kantine/arealer for sosiale begivenheter.
- Øke fokuset på god og riktig ernæring til pleietrengende.
- Forsterke omsorgstjenestenes regionale forsknings- og utviklingsstruktur.
- Styrke forskningen på nasjonalt nivå.
- Styrke innsatsen for forsknings-, innovasjons- og utviklingsarbeid i kommunene.
- Satse mer på utvikling og bruk av velferdsteknologi, og særlig sørge for at GPS blir et offentlig godkjent hjelpemiddel.
- Styrke arbeidet med å øke kapasiteten og kompetansen til lindrende behandling og omsorg ved livets slutt, også der denne tiden tilbringes i hjemmet.
- Sikre god oppfølging i livets slutfase for beboere på institusjon og for de som ønsker å dø hjemme.

En mobilisering for folkehelse og forebygging

God fysisk og psykisk helse er avgjørende for den enkeltes livskvalitet og for samfunnets evne til å skape og dele. Folkehelsearbeid har stått sentralt for Arbeiderpartiet i hele vår historie. Arbeiderbevegelsen har gått i bresjen for bedre arbeidsmiljø, høyere boligstandard og forsvarlige sanitærforhold. Økt levealder, mindre helseforskjeller og et bedre liv for den enkelte i forrige århundre kom i stor grad som et resultat av bedre folkehelse. For Arbeiderpartiet er solid folkehelsearbeid fundamentet i helsepolitikken. Vi må nå igjen ha en bred mobilisering for folkehelse.

Alle har ansvar for egen helse. Men fellesskapet har også ansvar for alles helse. Norge er et land med små økonomiske forskjeller. Likevel finner vi de tydeligste sosiale forskjellene innen helse. God fordelingspolitikk er god folkehelsepolitikk.

Vi står overfor en økning av ikke-smittsomme livsstilssykdommer som Verdens helseorganisasjon kaller en epidemi; hjertelidelser, diabetes, kreft, lungesykdommer og psykiske lidelser. 80 prosent av alle dødsfall i Norge skyldes nå disse ikke-smittsomme sykdommene, og det er klare sosiale forskjeller.

Vi har kunnskap og virkemidler til å møte disse nye folkehelseutfordringene. Det er godt dokumentert at forebygging, og spesielt samfunnsrettede tiltak, er det som gir mest helse igjen for pengene og størst velferdsgevinst. Skal vi lykkes med å forebygge og slå tilbake denne epidemien av livsstilssykdommer, trengs en mobilisering for folkehelse. Det handler om forebygging av fysiske og psykiske plager, om menneskers mulighet til å leve fullverdige liv, og om å ta i bruk tilgjengelige menneskelige og økonomiske ressurser.

Fysisk aktivitet er en kilde til helse og livskvalitet, og er nødvendig for normal vekst og utvikling hos barn og unge. Fysisk aktivitet som helsefremmende faktor er en «ferskvare» som må vedlikeholdes gjennom daglig bevegelse og aktiv bruk av kroppen. Vi mennesker kan trene gjennom hele livet. Samtidig vet vi at for lite fysisk aktivitet er en risikofaktor for utvikling av en rekke helseplager og sykdommer som blant annet overvekt og fedme, type 2-diabetes, hjerte- og karsykdommer, flere kreftformer og muskel- og skjelettsykdommer.

Som en konsekvens av økt levealder og nye livstilsutfordringer vet vi at mange flere mennesker kommer til å leve med sykdom. For å sikre trygghet og frihet for den enkelte, mener Arbeiderpartiet at dette gjør det enda viktigere å prioritere grunnleggende og langsiktig folkehelsearbeid og helseforebygging. Dette må også tilrettelegges best mulig for at den enkelte kan klare å ta ansvar for å forebygge dårlig helse og gi seg selv god egenomsorg.

Arbeiderpartiets helsepolitikk er forankret i en solid satsing på tidlig innsats og det viktige folkehelsearbeidet som gjøres i alle samfunnssektorer. Alle skal ha likeverdig tilgang til nødvendige helsetjenester av høy kvalitet uavhengig av bosted eller personlig økonomi.

Folkehelseiltak på mange områder har sikret flertallet av befolkningen god tannhelse og dermed relativt lave utgifter til videre forebygging og behandling. God tannhelse henger nøye sammen med resten av folkehelsen, og det må derfor legges til rette for god kontakt mellom tannlegene og resten av helsetjenesten.

Arbeiderpartiet vil sikre alle mot de store utgiftene. Arbeiderpartiet vil innføre et egenbetalingsstak for nødvendig tannbehandling og 75 % dekning av overskytende utgifter.

Arbeiderpartiet vil fortsette arbeidet for at alle skal være sikret en god tannhelse. God forebygging og tilgang på tannhelsetjenester over hele landet er viktig. Jevnlige tannhelsekontroller er et effektivt forebyggende tiltak. For å legge et godt grunnlag er det viktig å stimulere til at ungdom går til tannlegen. Arbeiderpartiet vil derfor utvide rabattordningen for ungdom til flere årskull. Arbeiderpartiet vil innføre skjermingsordninger på tannhelseutgifter til personer med svak økonomi og dårlig tannhelse. Vi vil vurdere om stønad eller egenandelstak treffer behovet best. Tannstatus og behov for behandling skal defineres ut fra klart definerte kriterier fastsatt av myndighetene. Arbeiderpartiet vil fortsette å forbedre ordningene for refusjon gjennom folketrygden til spesielle diagnoser.

Arbeiderpartiet vil øke honorartakstene for grupper med sjeldne medisinske tilstander, også etter fylte 20 år, for personer med diabetes og personer med kreftdiagnoser/kreftbehandling som påvirker tannstatus.

Arbeiderpartiet vil gå fra refusjonstakst til honorartakst for personer med munntørrhet og vil sikre at disse får behandling tidligere enn i dag.

Vold i nære relasjoner er et folkehelseproblem med store personlige så vel som samfunnsmessige omkostninger. Helsetjenestene må bli bedre på å forebygge og avdekke vold og overgrep. Helsetjenestens kompetanse på oppfølging av ofrene for vold i nære relasjoner må bedres.

Arbeiderpartiet vil:

- Følge opp og styrke folkehelsefokuset i samhandlingsreformen og oppfølgingen av ny lov om folkehelse.
- Styrke det lokale arbeidet for bedre folkehelse, blant annet ved å legge til rette for tilgang til folkehelserådgivere i kommunene og for at forebyggende helsearbeid får en naturlig plass i kommuneplanene.
- Styrke tilskuddsordningen til frisklivssentraler og lærings- og mestringssentre,
- Legge til rette for en nasjonal satsing på sykling og annen fysisk aktivitet gjennom å anlegge stier, turveier, gang- og sykkelveier, og gjennom aktivitetskampanjer overfor ulike målgrupper.
- At kronikere lærer å mestre og forebygge videreutvikling av sykdommen. Øke kunnskapsspredning om vanlige lidelser ved hjelp av likemannsarbeid, sammen med brukerorganisasjoner.
- Oppmuntre kommunene til å inngå rammeavtaler med ideelle aktører om forebyggende helsearbeid.
- Styrke skolehelsetjenesten slik at den rustes for forebyggende arbeid, særlig for bedre psykisk helse og mot fedme.
- Sikre bedre forebygging og folkehelse gjennom en satsing på flere helsesøstre.
- Tilrettelegge for at både daglig fysisk aktivitet og sunn mat skal bidra til å sikre godt læringsmiljø i skolen.
- Gi tilbud om tidlig ultralyd også i den offentlige helsetjenesten.
- Utvide jordmødres rett til å skrive ut resept på prevensjon.
- Gjennomgå forbedringer i omsorgslønsordningen for å få mer forutsigbarhet i tildeling og utmåling av ytelser.

- Opprettholde vinmonopolordningen og sikre ordningens legitimitet ved å endre loven slik at vinmonopolet kan holde åpent på julaften, nyttårsaften, påskeaften og pinseaften, samt på valgdagen.
- At alle transpersoner og personer som opplever kjønnsidentitetsutfordringer, skal få et likeverdig tilbud om behandling. Transpersoner bør få anledning til å endre sitt juridiske kjønn uten krav til sterilisering.
- Videreutvikle forebyggende arbeid for god folketannhelse.

Rekruttering til helse- og omsorgssektoren

I årene som kommer vil behovet for helse- og omsorgstjenester øke, og det vil være et stort behov for arbeidskraft til denne sektoren. Kompetansebehovet vil også endre seg. Rekrutteringen til helse- og omsorgssektoren må derfor være bredere enn i dag, og det offentlige må ha stort fokus på å legge til rette for og motivere flere til å gå inn i disse yrkene.

Gode arbeidsforhold, arbeidsplasser basert på hele stillinger og bedre kjønnsbalanse vil kunne ha en rekrutterende effekt. Det samme har opplevelsen av helse- og omsorgssektoren som en karrierevei med muligheter for utvikling og nye utfordringer.

Flere heltidsstillinger i helse- og omsorgssektoren gir større forutsigbarhet og kvalitet for brukerne og gjør arbeidshverdagen mer forutsigbar for de ansatte. Det langsiktige målet er at heltidsstillinger skal være hovedregelen i helsesektoren.

Arbeiderpartiet vil:

- Lære av arbeidet som er gjort for å inkludere kvinner i tradisjonelt mannsdominerte utdanninger og yrker, og iverksette endringer som må til for å rekruttere bredere.
- Gi kjønnspoeng til gutter som velger tradisjonelt kvinnedominerte utdanninger innen helse- og omsorg.
- Ha flere menn i omsorgsyrkene, og etablere et landsomfattende prosjekt for å rekruttere flere menn.
- Arbeide systematisk og kunnskapsbasert mot frafall fra helse- og omsorgsutdanningene.
- Gi opplæring innen bruk av velferdsteknologi i helse- og omsorgsutdanningene. Legge grunnlaget for innovasjon innen velferdsteknologi gjennom utdanningsløpene og i yrkeslivet.
- Satse på etter- og videreutdanningstilbudet for ansatte i pleie- og omsorgssektoren.
- Sammen med partene arbeide for en heltidskultur i omsorgssektoren. Det langsiktige målet er at hovedregelen i helsesektoren skal være heltidsstillinger.

Den beste behandlingen når du blir syk

Arbeiderpartiet vil at det offentlige skal ha ansvaret for finansiering og prioritering av helse- og omsorgstjenestene. Da sikrer vi rettferdig tilgang til tilbud og tjenester og riktig bruk av fellesskapets ressurser. Vi ønsker ikke privatisering og kommersialisering av helse- og omsorgstjenester som bygger ned det offentlige tilbudet.

Arbeiderpartiets mål er at dersom du blir syk i Norge, skal du kunne være trygg på at et av verdens beste helsetjeneste står klar til å hjelpe deg. Norsk helsetjeneste skal fortsatt være et offentlig ansvar, og egenbetalinger ved helsetjenester skal være lave slik at ingen blir utestengt på grunn av økonomi. Organiseringen av tjenestene skal være slik at kvaliteten blir best mulig.

Vårt mål er at behandlingen skal gi best mulig resultat, og at den kan gis på en måte som tar hensyn til pasientens ønsker og livssituasjon. Gjennom endringene som har skjedd de siste årene, har vi konsentrert avanserte behandlinger på færre sykehus. Dette har gitt økt overlevelse for eksempel av hjerteinfarkt, trafikkskader og kreft. Denne utviklingen må fortsette. De fleste mindre kompliserte behandlinger kan imidlertid gis i mindre enheter. Det betyr at vi må jobbe for at flest mulig kan få hjelp hjemme eller nær der de bor når det er mulig uten å forringe kvaliteten.

Norsk helsetjeneste er ikke gode nok til å involvere pasientene. Vi mener at pasientene må få bedre informasjon og større innflytelse over egen behandling. Servicenivået kan økes ytterligere ved å øke telefontilgjengelighet, redusere ventetider og systematisk etterspørre pasientenes egne tilbakemeldinger.

Fastlegen, legevakten og det akuttmedisinske tilbudet i Norge er stort sett av høy kvalitet. Denne kjeden av tilgjengelig kompetent helsehjelp som ikke krever henvisning, er en viktig bærebjelke i helsetjenesten. Kompetansen og tilgjengeligheten bidrar til en trygg helsetjeneste når vi trenger den. En velfungerende fastlegeordning avlaster legevakten. Funksjonelle legevakter avlaster akuttmedisinen. Disse tjenestene må videreutvikles og samarbeidet og informasjonen mellom dem må styrkes. En god kommuneøkonomi og gode kommunale løsninger i omsorgen er viktige forutsetninger i arbeidet med samhandlingsreformen. Arbeiderpartiet mener at det må være god politisk styring for å oppnå de beste resultatene innen helsetjeneste og sykehus. Derfor vil Arbeiderpartiet at staten skal eie sykehusene, og at dette skal kombineres med regional og lokal medvirkning. Den lokale tilhørigheten for de regionale helseforetakene kan ytterligere bedres blant annet gjennom styrket dialog mellom helseregionene og lokale myndigheter. Arbeiderpartiet vil videreutvikle den norske sykehusmodellen og beholde det regionale nivået. Vi vil sikre det offentlige eierskapet og en tydelig politisk styring og prioritering. Innenfor disse rammene vil Arbeiderpartiet vurdere justeringer av dagens modell.

Når omstillingene og samordningen i Oslo-området og ved Oslo Universitetssykehus er gjennomført, vil vi vurdere organiseringen av Helse Sør-Øst-området, herunder muligheten for å dele opp regionen, for å styrke den regionale forankringen i sykehusmodellen.

Hovedlinjene i helsepolitikken bør forankres i Stortinget gjennom de årlige budsjettdokumentene, den nasjonal helse- og omsorgsplanen og stortingsmeldinger om aktuelle temaer.

Ventetidene for sykehusbehandling skal reduseres både gjennom kapasitetsøkning, bedre organisering, bedre samhandling med kommunene og bedre forebygging. Selv om vi oppnår mest gjennom forebygging, så vil det bli nødvendig å øke bevilgningene til sykehusene også i årene fremover for å sørge for at vi kan benytte teknologisk utvikling til det beste for pasientene og være rustet for endret alderssammensetning i befolkningen.

Den teknologiske utviklingen og utviklingen av stadig nye legemidler gir oss stadig nye muligheter til å kurere sykdom. Samtidig bringer den oss opp i vanskelige diskusjoner om prioriteringer og ressursbruk på nye og usikre behandlingsformer. Vi ønsker at det skal være faglige vurderinger som ligger til grunn for valg av metoder og legemidler, slik at vi kan hjelpe flest mulig med de ressursene som er til rådighet.

Arbeiderpartiet vil:

- At sykehus, kommunehelsetjeneste og fastleger skal samarbeide organisatorisk og faglig slik at innbyggerne får best og raskest mulig behandling.
- Øke pasientsikkerheten gjennom åpenhet og læring i både sykehus og kommunehelsetjeneste.
- Sikre samhandling og informasjonsflyt i alle deler av helsetjenesten for helhetlige og koordinerte pasientforløp, også elektronisk.
- At poliklinisk spesialisthelsetjeneste skal være tilgjengelig for innbyggerne med kortest mulig ventetid og reisevei. Sykehusene skal organisere dette i egen aktivitet og gjennom avtaler med private og avtalespesialister.
- At alle som trenger det, kan få time eller hjemmebesøk av sin fastlege med kortest mulig ventetid.
- Styrke helseberedskapen.
- Måle og følge opp kvalitet i større grad enn i dag. Rapportering skal forenkles og automatiseres for å øke tiden ansatte har sammen med pasientene.
- At alle skal ha tilgang til konkrete mål på kvalitet, samt pasienters og ansattes erfaringer fra de ulike sykehusene.
- At alle skal ha tilgang til egen pasientjournal på nett, og at det skal arbeides mot målet «én innbygger – én journal».
- Forenkle og forsterke pasientrettighetene slik at alle som henvises til sykehus med behov for helsehjelp, gis en forpliktende frist for behandling og automatisk oppfølging.

- At alle pasienter i løpet av ti virkedager etter henvisning skal få en dato for møte på sykehuset.
- At finansieringsordningen for sykehusene vektlegger kvalitet.
- Øke fleksibiliteten til de offentlige sykehusene når det gjelder å ansette flere spesialister og øke antallet behandlinger innenfor sine økonomiske rammer.
- Endre lovverket slik at journalopplysninger følger pasienten og ikke den enkelte virksomheten.
- Sørge for fortsatt statlig eierskap med lokal og regional medvirkning til styring av sykehusstilbudet.
- Bidra til nye sykehusinvesteringer gjennom forutsigbar sykehusøkonomi og statlige lån.
- Øke bruken av kvalitetsregistre. Disse skal basere seg på automatisk innhenting av informasjon.
- Styrke forskning, innovasjon og bruk av ny teknologi.
- Fremme kunnskapsbaserte beslutninger ved prioriteringer og vurderinger av nye legemidler og behandlingsmetoder.
- Oppmuntre samspill og samarbeid med ideelle og private aktører for å bidra til en god helhet i helsetjenesten. Det er viktig med forutsigbare avtaler for ideell sektor.

Rehabilitering

En av bærebjelkene i en god helsetjeneste er habilitering og rehabilitering. Gode habiliterings- og rehabiliteringstjenester er for mange en forutsetning for deltakelse i samfunnet, og er en viktig del av samhandlingsreformen. Vi vil ha en sterkere prioritering av rehabilitering i sykehus og i kommunene.

Målsettingen for disse tjenestene er å gi bistand slik at personer skal oppnå best mulig mestringsevne, selvstendighet og inkludering i samfunnet. Ved å gjøre brukerne mest mulig selvhjulpne så tidlig som mulig, økes livskvaliteten, og en kan i en del tilfeller unngå innleggelse på sykehus/institusjon.

Rehabilitering skjer i hele behandlingsskjeden, men rehabilitering i hjemmet har den senere tiden fått økt oppmerksomhet. Vi vil utvikle nye samarbeidsarenaer hvor kommuner og sykehus går sammen om å skape gode rehabiliteringstilbud, på ulike områder av helse- og omsorgstjenesten. Gode rehabiliteringstjenester forutsetter ledelsesforankring og samarbeid på tvers av profesjoner. I mange kommuner utvikles det nå nye tjenester og måter å jobbe på. Dette er en ønsket utvikling Arbeiderpartiet støtter og vil bidra til å videreføre.

De som koordinerer rehabilitering i de regionale helseforetakene, skal gis en sterkere rolle i samordning og utvikling innen rehabilitering. Fritt rehabiliteringsvalg bør innføres i spesialisthelsetjenesten. Arbeiderpartiet vil ha et rehabiliteringsforum der kommunesektoren, sykehusregionene, rehabiliteringsinstitusjonene og brukerorganisasjonene drøfter utvikling på fagområdet og utvikler et nasjonalt knutepunkt for rehabilitering.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre tidligst mulig rehabiliteringsinnsats.
- Ha en rehabiliteringstjeneste som sikrer større tværfaglighet, bedre ledelsesforankring og større fokus på hjemmerehabilitering.
- Bedre kompetansen på feltet og bidra til å styrke ergoterapi, sykepleie og fysioterapi i kommunene.
- At kommuner skal prøve ut modeller for tidlig innsats og hverdagsrehabilitering.
- Videreutvikle feltet i et samarbeid med ideelle organisasjoner som jobber på feltet.
- Sette brukerne i sentrum, og at det skal utvikles gode konkrete individuelle planer for rehabilitering som sikrer et smidig samarbeid mellom profesjoner og ulike nivåer.
- Utvide retten til fritt sykehusvalg til også å omfatte private opptrenings- og rehabiliteringsinstitusjoner som har avtale med regionale helseforetak.
- Styrke samhandling og koordinering rundt den enkelte bruker gjennom økt satsing på individuell plan.
- Gjennomgå politikken og virkemidlene i arbeidsrettet rehabilitering i lys av erfaringene fra arbeidet for inkluderende arbeidsliv med sikte på bedre og mer tilpassede tjenester.
- Sikre kommunene bedre faglig støtte på rehabiliteringsområdet.
- Bidra til å utvikle og styrke rehabiliteringstilbud basert på likemannserfaringer.
- Kartlegge alle brukergruppers behov for spesialisert rehabilitering med sikte på å bedre de ulike brukergruppens tilbud.

- Gjennomføre en faglig og økonomisk tilrettelegging for utvikling av opptreningsinstitusjonene til moderne rehabiliteringssentre.
- Sikre at funksjonshemmedes organisasjoner deltar i utvikling og drift av offentlige og private rehabiliteringstilbud.
- Styrke utdanning av helsepersonell i rehabilitering.
- Styrke tilskuddsordningen til frisklivssentraler og lærings- og mestringssentre.

Rett hjelp til rett tid – psykisk helse

Mange mennesker vil gjennom livet oppleve å bli psykisk syke. Åpenhet om psykisk helse og sykdom er ett av de viktigste bidragene vi som samfunn kan gi de som rammes. Mange psykiske lidelser kan forebygges, andre kan med tidlig behandling få rask helbredelse. Omfanget av psykiske lidelser i befolkningen gjør at man kan si at dette er et betydelig folkehelseproblem. Økt kunnskap om psykisk helse hos eldre er viktig for å kunne stille riktig diagnose og tilby riktig hjelp.

Grunnlaget for god psykisk helse legges tidlig. Et samfunn preget av gode felleskapsløsninger og inkludering av alle lager rammer for gode liv og kan forebygge fremtidige psykiske lidelser. Tidlig innsats og deltakelse i arbeidsliv, samt arbeidsrettede tiltak, kan føre til kortere sykdomsforløp. Forebygging av psykiske problemer skjer på gode fellesarenaer og gjennom gode helsetjenester som fanger opp de som faller utenfor. Nye måter å jobbe på står sentralt, så som gruppetilnærming, rask hjelp for de med lettere psykiske lidelser og flere faste psykologer i kommunene.

Gjennom barnehagereformen har vi sikret at de aller fleste barn går i barnehage. Det har positive effekter for psykisk helse. Barnehager av høy kvalitet er det viktigste instrumentet samfunnet har for å fremme barns psykiske helse. Arbeiderpartiet vil vurdere bedre regulering av det fysiske og psykososiale miljøet i barnehagen.

For å sikre kontinuitet i behandlingen av unge foreslår Arbeiderpartiet at pasienter innen Barne- og Ungdomspsykiatri (BUP) så langt det er mulig får beholde sin faste behandler i opp til fem år etter fylte 18 år.

Arbeiderpartiet vil ha flere faste psykologer i kommunene. Psykologene må jobbe forebyggende, tverrfaglig, individ- så vel som grupperettet og med tidlig intervensjon for barn, unge og voksne.

Psykisk helse omfattes av samhandlingsreformen. Det betyr fokus på forebygging, godt samarbeid mellom kommuner og sykehus og en fortsatt omstilling fra langvarige institusjonsopphold til lokalt tilpassede tiltak supplert med behandling i spesialisthelsetjenesten der det er nødvendig. Arbeiderpartiets mål er at de økonomiske virkemidlene for psykisk helsevern i samhandlingsreformen skal på plass så raskt det er praktisk mulig.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre tidlig intervensjon ved angst og depresjon gjennom blant annet gode faglige lavterskeltilbud.
- Løfte satsingen overfor personer med psykiske lidelser, gjennom større bruk av lavterskeltilbud, kortere ventetid og tettere oppfølging av pasientene over tid.
- At forskningen i større grad enn i dag fokuserer på årsaksforholdet ved psykisk sykdom.
- Bedre akuttberedskapen til mennesker i psykisk krise.
- Bedre psykisk helsehjelp til barn og unge.
- Styrke skolehelsetjenestens forebyggende arbeid for bedre psykisk helse.
- Stille krav om arbeidsrettet rehabilitering og en meningsfull hverdag i dagtilbudet for psykisk syke.
- At personer som både har en psykisk lidelse og et rusproblem, møtes og behandles med utgangspunkt i begge sykdomstilstander.
- At det innen psykisk helsevern, både på DPS og i avtalepraksis, bør være mulig å bytte behandler/behandlingsmetode.
- Øke befolkningens kunnskaper om psykisk helse, samt sikre kunnskap om psykisk helse blant helsepersonell. Helsestasjoner og skolehelsetjeneste skal prioriteres i kunnskapsløftet.
- Sikre at barnehagene forebygger både fysiske og psykiske helseproblemer.
- Legge til rette for mer forskning for bedre å kunne forebygge at folk tar sitt eget liv.

Rus – forebygging og behandling

Arbeiderpartiet vil ha en ruspolitikk som forebygger rusmisbruk og som gir god hjelp og behandling til de som utvikler en avhengighet. Derfor vil Arbeiderpartiet føre en politikk som begrenser tilgangen til rusmidler, og der gode nasjonale løsninger som vinmonopol, en god skjenkepolitikk og en klar avgrensning mot legalisering av narkotika er viktige bærebjelker. Vi vil bekjempe rusavhengighet uten å bekjempe den rusavhengige. Arbeiderpartiet er opptatt av at mennesker med rusproblemer møtes med likeverd og respekt. Hjelp skal tilbys uten at det stilles krav om rusfrihet, samtidig som rusfrihet må være et mål for de fleste. Barn av rusavhengige må få trygge oppvekstvilkår, og pårørende må vies større oppmerksomhet. Tilbudet om hjelp og eventuell behandling til pårørende som har behov for det, må styrkes.

Langt de fleste skadene som følger av rus, skyldes bruk av alkohol. Arbeiderpartiet vil ha økt fokus på de negative sidene ved alkoholbruk, ikke minst de negative konsekvensene som rammer pårørende og øvrig tredjepart.

Arbeiderpartiet vil ha større åpenhet om alkoholmisbruk og fjerne eventuelle stigma som fører til at mennesker som trenger det, er for flau til å be om hjelp.

Rusbehandling er en del av samhandlingsreformen, og Arbeiderpartiet vil bruke samarbeidsavtalene mellom kommuner og helseforetak aktivt, slik at den rusavhengiges behandlingsforløp er planlagt og iverksatt i samarbeid mellom helseforetak og kommune. Dette vil ikke minst ha betydning for ettervernet. Arbeiderpartiets mål er at de økonomiske virkemidlene for rusomsorg i samhandlingsreformen skal på plass så raskt det er praktisk mulig.

Arbeiderpartiet vil ha et kunnskapsbasert rusfelt, der en endrer det som ikke virker og styrker det som virker.

Arbeiderpartiet vil:

- Jobbe for at kommunene har rusfrie fritidstilbud/fritidsklubber til ungdom.
- Jobbe for at tjenestene til rusavhengige blir mer tilgjengelige og utadrettet og dermed tilpasses denne gruppens behov.
- Bygge ut lavterskeltilbud for rusmiddelmissbrukere, der brukere både får helse- og sosialfaglig oppfølging.
- Sikre personer med rusproblemer tett og individuell oppfølging før, under og etter behandling i spesialisthelsetjenesten.
- Redusere ventetid til avrusning, behandling og oppfølgingstjenester og sikre kontinuitet i behandlingsforløpet.
- Sikre sammenhengende tjenester i tråd med samhandlingsreformen. Sikre at behandlingsforløp i spesialisthelsetjenesten utvikles i et forpliktende samarbeid med kommunen. Sikre godt utbygd oppfølging etter behandling.
- At det utvikles rusakutter i de største byene.
- Følge opp tiltakene fra rusmeldingen når det gjelder doping.
- Sikre tannbehandling til tidligere rusmiddelmissbrukere.
- Sikre at brukerens individuelle plan er konkret og gis et reelt innhold, og at det skaffes koordinator til brukere med behov for sammensatte tjenester.
- Styrke samarbeidet med de ideelle aktørene på rusomsorgsfeltet, og med organisasjonene for brukere og pårørende.
- Styrke forskningen på rusavhengighet og effekt av behandling.
- Ha en nullvisjon for overdoser og oppsøkende overdoseteam i alle store byer.
- Ha et prøveprosjekt med Naloxone (nesespray, motgift) i de store byene.
- Styrke tilbudene til de mest hjelpetrengende og sikre at brukere med både psykiske lidelser og rusavhengighet blir fulgt tett opp over tid.
- Styrke rehabiliteringssiden av legemiddelassistert behandling.
- Sikre gode rutiner og kompetanse i hele hjelpeapparatet slik at personer med rusproblemer og deres pårørende lettere fanges opp.

6) Bygge landet videre

Kysten har vært Norges livsnerve gjennom mange år. Den er kilde til verdiskapning og bosetting langs hele kysten. Vi må videreutvikle den kunnskapen vi har opparbeidet oss om kysten gjennom århundrer og sørge for fortsatt innovasjon og nyskaping.

Menneskene som arbeider i maritim næring skaper verdiene. Kompetansen til norske sjøfolk, fiskere og havforskere er i verdensklasse. Skal vi fortsatt være verdensledende i fremtiden må ungdommen vises mulighetene som ligger i næringen.

Solveig, 37, Haugesund. Daglig leder innen maritim sektor

Binde landet sammen, bygge Norge videre

Arbeiderpartiet vil ha gode kommunikasjoner og transportmuligheter over hele landet. Veger, jernbane, havner og lufthavner bidrar til å binde landet sammen og er avgjørende for næringsutvikling og for at folk skal kunne bo i hele landet. Både distriktenes og byenes behov må ivaretas. Økt framkommelighet, bedre sikkerhet og miljøhensyn skal ligge til grunn for Arbeiderpartiets samferdselspolitikk.

Vi gjennomfører nå tidenes samferdselsløft med rekordhøy utbygging av veg, jernbane og havner. Denne storsatsingen må videreføres i årene som kommer. For å legge til rette for verdiskaping i hele landet skal transportkorridorene prioriteres. Transportbehovene øker, ikke minst som følge av den store forventede befolkningsveksten. Særlig i og rundt de store byområdene vil dette kreve en stor utbygging av kollektivtransporten og tilrettelegging for sykkel og gange. Veksten i persontransporten i de store byområdene må tas med kollektivtrafikk, sykkel og gange. Kommuner og fylkeskommuner må fremdeles ha ansvaret for lokal og regional kollektivtransport. Den store økningen i transportbehovet tilsier likevel at staten som et ledd i en gjensidig avtale med kommuner og fylkeskommuner i større grad enn i dag bidrar til å finansiere kollektivtransporten. Slike avtaler må omfatte en helhetlig areal- og transportplanlegging og effektive virkemidler for å vri transportbruken fra privatbil og over til kollektiv.

Mer godstransport må flyttes fra veg og over til sjø og bane og Arbeiderpartiet vil at det skal utarbeides en nærskipsstrategi for å nå dette målet. Sentrale elementer i denne nærskipsstrategien må være fornyelse av flåten, forenkling av administrative rutiner, forbedrede konkurransevilkår for sjø i forhold til vei, og utvikling av havnene som logistikk-knutepunkter. Vi vil fortsatt satse på utbygging av havner og farleder og av gode omlastingspunkter. Det er nødvendig å utvikle en havnestruktur som bidrar til effektiv lossing og lasting. Samtidig bør flere av havnene samarbeide.

Et godt flytilbud er avgjørende for næringsutvikling og bosetting over hele landet. Ordningen med at overskuddsflyplasser betaler for de ulønnsomme flyplassene skal videreføres.

Den store utbyggingstakten for både veg og jernbane i årene som kommer vil kreve store planleggingsressurser hos kommunene og statlige etater, gode kontraktsformer og en fleksibel organisering som for å sikre god framdrift i prosjektene. Planprosessene både på kommunalt og statlig nivå må gås gjennom slik at plantiden kan kortes ned.

Den vellykkede satsingen på trafikksikkerhet, blant annet ved å bygge møtefrie veger, gjennomføre rassikringstiltak og prioritere fartsbegrensning og -kontroll, må fortsette slik at nedgangen i antallet hardt skadde og drepte på norske veger fortsetter.

Å få flere til å bruke sykkel er bra for miljøet, for folkehelsen og for å få mindre kø på veiene. Arbeiderpartiet har ambisjoner for sykkelsatsingen, og vil derfor legge til rette for at sykkel er et reelt alternativ både for reiser til jobb og skole og på fritiden.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre et nasjonalt løft for investeringer, drift og vedlikehold av veg, jernbane og sjøveg.
- At veksten i persontrafikken i de største byområdene skal tas med buss, bane, tog, sykkel og gange. Vi vil derfor gjennomføre et nasjonalt løft for kollektivtransporten i de største byområdene. Dette vil vi gjøre gjennom gjensidige avtaler mellom staten, fylkeskommunene og kommunene.
- Prioritere transportkorridorene og stamveinettet.
- Sikre forutsigbar prosjektfinansiering av de viktigste samferdselsprosjektene på egne budsjettposter.
- Legge til rette for at større og sammenhengende samferdselsprosjekter kan organiseres som egne prosjekter som sikrer effektiv framdrift og fornuftige kontraktsformer.
- Vurdere planleggingssystemet, blant annet kriterier for bruk av statlig plan, med sikte på å korte ned planleggingstiden for større infrastrukturprosjekter.
- Sikre kommuneøkonomien slik at fylkeskommunene kan ivareta sitt ansvar som vegholder og ansvarlig for lokal og regional kollektivtransport.
- Prioritere jernbaneutbygging i intercity-triangelet i Østlandsområdet og i andre store byområder der jernbanetransporten kan dekke en stor del av økningen i transportbehovet.

- At det skal legges fram en framdriftsplan for utbygging av Intercity-forbindelsen i det sentrale Østlandsområdet, med en tidfesting av når ulike strekninger kan ferdigstilles.
- At det som en oppfølging av Nasjonal transportplan legges fram en handlingsplan for kollektivtransport.
- Gjøre nasjonal sykkelstrategi og satsing på sykkel og gange til en naturlig del av nasjonal transportplan.
- At det skal legges fram en samlet godsstrategi hvor det blant annet legges til rette for overgang for godstransport fra veg til sjø og bane og for en effektiv bruk av sjøvegen.
- Utvikle en nærskipsstrategi for å flytte mer gods fra veg til sjø.
- Ta initiativ til modernisering av lostjenesten og fornying av farledsbevisordningen.
- Bidra til å etablere sammenhengende sykkelveinett, etablere sykkелеkspressveier på utvalgte strekninger og bedre muligheten for sykkelparkering ved kollektivknutepunkt.
- Se syketransport og drosjetilbud og evt. andre transporttilbud i distriktene i sammenheng for å sikre et godt tilbud.
- Sikre drosjenes plass i en helhetlig kollektivtransport.

Ny giv i boligbyggingen

Bolig er – ved siden av arbeid, utdanning og helse – det viktigste for folks velferd. De fleste i Norge bor godt og eier sin egen bolig. Norsk boligpolitikk har vært vellykket. På begynnelsen av 1900-tallet bodde vi trangt og dårlig. I dag har vi verdens høyeste boligstandard. Arbeiderpartiet er opptatt av å bygge videre på det som fungerer godt. I tillegg er det behov for å ta nye grep, fordi situasjonen i boligmarkedet har endret seg. At folk har et godt og trygt sted å bo til en overkommelig pris har vært og er fortsatt et viktig mål for Arbeiderpartiet. I 2009 opplevde vi en kraftig nedbremsing i boligbyggingen som følge av den internasjonale finanskrisen. Kombinert med sterk befolkningsvekst har det ført til ubalanse mellom tilbud og etterspørsel. Økte boligpriser har gjort det vanskeligere for mange – særlig for unge – å etablere seg i egen bolig. Det har også ført til et høyt gjeldsnivå i norske husholdninger.

Arbeiderpartiet mener det er en sentral politisk oppgave å legge til rette for at det bygges nok boliger. Staten må sikre gode rammebetingelser for boligbygging. Kommunene må sikre og regulere nok areal til boligformål, sørge for rask byggesaksbehandling og bygge kommunale utleieboliger. Arbeiderpartiet ønsker at kommuner med en offensiv og fremtidsrettet boligpolitikk skal møte en konstruktiv og samordnet stat.

Arbeiderpartiet vil fortsette å kjempe for at de som i dag fester tomt til bolig eller fritidseiendom, skal bli eiere av sine tomter. Arbeiderpartiet vil derfor gjennomgå lovverket med sikte på å vurdere mulighetene for å styrke festernes innløsningsrett. Arbeiderpartiet vil videre arbeide for at tomtefesteavgiften skal holde seg på et rimelig nivå som ivaretar de boligsosiale hensyn som ligger til grunn for dagens lovgivning.

Gjennom de siste årene er det boligsosiale arbeidet styrket. Regjeringen har forenklet og styrket bostøtten, aldri før har så mange mottatt startlån gjennom Husbanken, og det er nå mer enn 100 000 kommunale utleieboliger i Norge. Den boligsosiale innsatsen må fortsette. Arbeiderpartiet vil likestille boligformål med andre hensyn i pressområder. Generelt skal boligbygging gis større vekt i forhold til andre hensyn. Fylkesmennene må i behandling av kommuneplaner legge større vekt på behovet for tilstrekkelig boligbygging i sentrale strøk. Vi vil gjennomgå plan- og bygningsloven for å fjerne unødige hindre for økt boligbygging, begrense adgangen til å klage i byggesaker der det bygges i samsvar med vedtatt reguleringsplan og utvikle IT løsninger som gjør elektronisk plan- og byggesaksbehandling mulig i alle kommuner slik at søknadsprosessene kan forenkles og strømlinjeformes.

Arbeiderpartiet vil:

- Sette klare mål for boligbyggingen. Vi vil etablere offentlige modeller for beregning av fremtidig byggebehov hvor det beregnes hva som må bygges i ulike regioner for å holde tritt med befolkningsveksten i årene som kommer. Den statlige koordineringen av boligpolitikken må styrkes.

- Styrke Husbankens rolle som det sentrale statlige forvaltningsorganet og virkemidlet for boligbygging blant annet ved å øke Husbankens lånerammer.
- Styrke startlånordningen slik at flere unge kan få lån til etablering i egen bolig.
- Pålegge kommunene å utarbeide boligplaner for langsiktig og helhetlig arealanvendelse, boligbygging og utvikling av infrastruktur og samferdsel basert på forventet befolkningsutvikling og kommunenes tomtetilgang. Vi må utnytte arealet i byene bedre. Planene må også omhandle mulighetene for fortetting og fornyelse av eksisterende boligmasse.
- Unngå målkonflikten mellom ulike offentlige instanser. Kommunene skal møte en stat som er samordnet om sine prioriteringer. Vi vil gjennomgå hvordan det statlige innsigelsesinstituttet praktiseres og se på om det er behov for nye regler.
- Vurdere å åpne for flere varianter av «fra leie til eie» for allmennheten.
- Etablere samarbeid med ulike myndighetsnivåer (fylkesmann, kommuner og fylkeskommuner) hvor man identifiserer areal som det ikke i utgangspunktet finnes byggebegrensninger på og klarere disse for raskere bygging (Vestfold-modellen).
- At kommunene klargjør tilstrekkelig tomteareal, også gjennom tomter i kommunens eie.
- Gjennomgå kommunens innflytelse i boligbygging i tilfeller hvor LNF-områder omreguleres til boligformål.
- Sørge for at kommunene i pressområdene kan regulere store boligprosjekter som også gir mulighet til boligetablering for ungdom.
- Vurdere å innføre en statlig låneordning eller andre verktøy for å legge til rette for at kommunene kan foreta strategiske tomtkjøp. I vurderingen skal blant annet kommunenes gjeldsnivå inngå.
- Fremme økt utbygging av ikke-kommersielle utleieboliger blant annet gjennom boligsamvirket, og utvikle modeller hvor ungdom gradvis kan kjøpe utleieboligen.
- Trappe opp studentboligbyggingen med mål om 3000 bygde boliger i året. Arbeiderpartiet vil øke kostnadsrammen for studentboliger og øke tilskuddet til studentboliger til 50 %.
- Prioritere områder med stort press på studentboligene.
- Gjennomgå kvalitetskravene til studentboliger
- At kommuner kan inngå i partnerskap med lokale boligbyggelag og andre seriøse aktører for å bidra til realisering av ikke-kommersielle utleieboliger.
- Vurdere de samlede virkningene av kvalitetskravene som er stilt til boligbygging på alle nivåer, og vurdere geografisk differensierte krav i byggeforskriftene.
- Bidra til å øke effektivitet i byggebransjen ved å fremme innovasjon, bruken av offentlige byggemodeller (BIM) og satsing på flere lærlinger gjennom skjerpede krav til anbud, innkjøp og kontrahering når offentlige myndigheter er avtalepart.
- Tilrettelegge finansieringsordninger for ombygginger av boliger for å forberede en god alderdom i egen bolig.
- Sikre at Husbanken har virkemidler for å finansiere boliger i griseendte strøk.
- Vurdere tiltak for å begrense prisdrivende formuessplasing.

Et mangfoldig land

Norge er et mangfoldig land. Arbeiderpartiet mener det må være et overordnet mål for all nasjonal politikk å bevare denne nasjonale identiteten, dette berikende mangfoldet, og utnytte ressursene og mulighetene i alle deler av landet. Arbeiderpartiet vil at alle skal kunne bosette seg der de ønsker, og at vi skal ha likeverdige levekår i alle deler av landet. Også for å ivareta våre nasjonale interesser er det viktig å sikre hovedtrekkene i bosettingen.

Tilgang på kompetansearbeidsplasser er avgjørende for å utvikle attraktive bomiljø. Distrikts- og regionalpolitikken må derfor i sterkere grad rettes inn mot etablering av kompetansearbeidsplasser i distriktene, både med grunnlag i kompetansebehov og utviklingsmuligheter i tradisjonelle næringer, i nye næringer og i velferdstjenestene. Lokalisering av nye statlige kompetansearbeidsplasser må bygge opp under livskraftige regioner. Arbeiderpartiets strategiske satsing på nordområdene bidrar også til forsterket innsats i de nordligste områdene.

Arbeiderpartiet mener at videre utvikling i de enkelte distriktene må skje ut fra en målrettet satsing på å utvikle mulighetene som finnes i de enkelte regionene. Dette må gjøres både gjennom generelle tiltak og en politikk tilpasset den enkelte regions særtrekk. Regionale fortrinn er i all hovedsak også nasjonale

fortrinn. Utbyggingen av kompetanse må bygge opp under utviklingsmulighetene som finnes i de enkelte regionene blant annet ved at utdannings- og forskningsinnsats rettes inn mot de regionale fortrinnene.

I områder som har midlertidige omstillingsbehov eller særskilte eller vedvarende utfordringer, må det settes inn særlig innsats.

I tillegg til arbeid er tilgang til gode velferdstjenester og et bredt service- og kulturtilbud viktig for å sørge for attraktive bomiljøer over hele landet. Skal vi sikre dette, må vi se tilbudet i de enkelte regionene i sammenheng. Arbeiderpartiet mener derfor at det er nødvendig å utvikle livskraftige dagpendlerregioner, med sterke regionale sentra for å kunne ivareta slike senterfunksjoner. For oss er det ingen motsetning mellom sterke byer og sterke distrikter – de er gjensidig avhengig av hverandre. Utbyggingen av samferdselstilbudet må bygge opp under en slik regionforstørring.

Arbeiderpartiet vil opprettholde et likeverdig posttilbud til lik pris i hele landet. Posttjenester er en viktig del av infrastrukturen i Norge og en forutsetning for bosetting og næringsutvikling i hele landet. I distriktene skal vi ha postomdeling 6 dager i uken.

Arbeiderpartiet ønsker et levende demokrati både lokalt og regionalt. Kommunene spiller en avgjørende rolle for velferdstilbud og næringsutvikling, og for å sikre et levende lokaldemokrati. Arbeiderpartiet mener det er behov for folkevalgt styring både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Fylkeskommunene skal ha ansvar for å føre en politikk for utvikling i sin region slik at vi kan utnytte mulighetene i alle deler av landet. Kommunestrukturen må sikre funksjonelle, gode og likeverdige velferdstjenester over hele landet.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre hovedtrekkene i bosettingen, legge til rette for utvikling og sikre likeverdige levekår i alle deler av landet.
- Utvikle livskraftige dagpendlerregioner hvor det er tilgang på varierte og spesialiserte arbeids-, handels-, tjeneste-, velferds- og kulturtilbud.
- Utvikle regionale kraftsentra i alle deler av landet.
- Bidra til tilskuddsordninger for lokale studiesentre for å sikre tilgang til livslang læring over hele landet.
- Beholde gradert arbeidsgiveravgift og investeringstilskudd.
- Utvikle virkemidler slik at også fylkeskommuner hvor flere eller alle kommuner er utenfor det distriktpolitiske virkeområdet, skal ha grunnlag for å drive regionalt utviklingsarbeid i hele fylket.
- At ny statlig virksomhet som hovedregel skal legges utenfor Oslo og bidra til å nå de distrikts- og regionalpolitiske målene. Det skal ikke foretas omfattende utflytting av eksisterende statlige virksomheter.
- Opprettholde likeverdige tilbud av posttjenester til lik pris over hele landet.
- Så langt det er mulig, flytte telletidspunkt for nye innbyggere i vekstkommunene slik at disse får økonomiske midler etter faktisk antall innbyggere.

Svalbard

Svalbard er en viktig del av nordområdestrategien. En fortsatt satsing på Svalbard vil bidra til at Norge markerer sin tilstedeværelse i nordområdene. Plassering langt mot nord, med fast bebyggelse og gode muligheter for næringsliv og turisme i samspill med miljøet gjør Svalbard til et rikt og spennende område. Svalbardsamfunnet skal fortsatt basere seg på forskning, kulldrift og reiseliv. I tillegg vil vi at havnevirksomhet skal gi grunnlag for framtidig aktivitet.

Arbeiderpartiet vil sikre sysselsettingen på Svalbard og sørge for at Longyearbyen fortsatt skal være et familiesamfunn som er godt å leve i. Ved bruk av ny og innovativ teknologi og nye løsninger kan vi skape nye arbeidsplasser samtidig som hensynet til miljøet ivaretas.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreutvikle Longyearbyen ved å bidra til økt sysselsetting.
- Starte arbeidet med ny havn som tilrettelegger for framtidig utvikling av Svalbard.

- Videreføre kulldriften på Svalbard.
- Sørge for at rednings- og beredskapskapasiteten er tilpasset behovene i området.

Det gode liv i byen

Sterke byer og regionale bysentre som samarbeider tett med forskning, nærings- og arbeidsliv er kraftfulle lokomotiv for sine regioner og for landet. Dette er roller som Arbeiderpartiet vil styrke med en offensiv storbypolitikk, som legger til rette for infrastruktur, demper presset i boligmarkedet og sikrer kompetanse på arbeidsplasser i næringsliv, kultur og offentlige oppgaver.

Befolkningsveksten i byer og bynære områder skaper trafikkproblemer og kø. Arbeiderpartiet ønsker derfor å flytte mest mulig av veksten i persontrafikken over på buss, bane, tog og sykkel. Folk skal kunne reise effektivt og miljøvennlig til jobb, skole og i fritiden. Utslipp fra veitrafikk påvirker både livskvalitet og miljø. Ved å satse mer på kollektivtransport kan vi legge grunnlaget for grønnere byer samtidig som vi reduserer klimautslippene. Dette vil vi gjøre ved et forpliktende samarbeid mellom stat, fylke, kommunene og byene.

Det bygges i dag for få boliger i de store pressområdene i byregionene. Mange strever med å skaffe seg et sted å bo, enten det er for å eie eller leie. Arbeiderpartiet vil føre en aktiv boligpolitikk for å møte boligbehovet. Vi vil bygge ut flere boliger, bygge tettere der dette er forenlig med et godt bomiljø, og sikre en boligpolitikk som tilpasses livets ulike faser. Men byene trenger også grønne pustehull og sosiale møteplasser, fristeder som gir naturopplevelser og oppfordrer til rekreasjon eller aktivitet.

De største byene møter særlige utfordringer knyttet til kriminalitet. Arbeiderpartiet vil skape trygge bymiljø og arbeide med forebyggende virksomhet ved å utjevne økonomiske og sosiale forskjeller og bekjempe fattigdom og rus. Samtidig vil vi opprettholde et tilstedeværende og handlekraftig politi.

Arbeiderpartiet ser på mangfoldet som en styrke for kreativitet, utveksling av erfaringer og kontakter med andre land og kulturer. Erfaringen unge får ved å vokse opp i et mer mangfoldig Norge gjør oss bedre rustet til å møte et stadig mer globalt fellesskap. Å mestre de norske språklige og kulturelle kodene er nøkkelen til å lykkes i det store norske fellesskapet. Samtidig er det viktig at det skapes og brukes felles møteplasser der vi kan dele et sosialt fellesskap. Et variert kultur- og idrettstilbud er et godt grunnlag for dette fellesskapet.

Levekårsutfordringer, miljøutfordringer og integrering er saker som har andre dimensjoner i storbyer enn andre steder. Arbeiderpartiet mener derfor det er behov for helhetlige områdesatsinger i områder med særskilte utfordringer. Erfaringer fra områdesatsningene i Oslo har vært positive. Disse må videreføres og utvides. Arbeiderpartiet vil overføre relevante erfaringer fra Oslo til andre byer i landet vårt. Det skal satses på byfornyelse og områdeutvikling i områder hvor boligstandarden er lav og de sosiale forskjellene er tydelige.

Arbeiderpartiet mener det er behov for forandringer i kommunestrukturen. Endringer i dagens kommuneinndeling er nødvendig for å sikre like gode velferdstjenester for alle innbyggere, i funksjonelle og bærekraftige kommuner. Der geografiske og samfunnsmessige hensyn tilsier endring av kommunegrenser eller sammenslåing av kommuner, må staten positivt stimulere til det. Endringer i kommunestrukturen bør normalt bygge på lokale ønsker. Arbeiderpartiet mener at enkeltkommuner ikke må kunne stanse endringer som er hensiktsmessige ut fra regionale hensyn.

Dagens administrative inndeling i hovedstadsområdet vanskeliggjør en helhetlig areal- og transportplanlegging. Arbeiderpartiet vil ta initiativ til en særskilt vurdering av inndelingen i hovedstadsområdet, eventuelt også andre storbyområder.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge til rette for økt boligbygging i byene.
- At veksten i persontrafikken i de største byområdene tas av buss, bane, tog, sykkel og gange. Vi vil derfor gjennomføre et nasjonalt løft for kollektivtransporten i de største byområdene. Dette vil vi gjøre gjennom et forpliktende samarbeid mellom staten, fylkeskommunene og kommunene.

- At det gis veksttilskudd til kommuner som opplever sterk befolkningsvekst.
- Beskytte parker og grøntareal til allmennhetens felles benyttelse.
- Videreutvikle urbane lekeplasser til aktivitetsparker og møteplasser for alle.
- Sette inn områdesatsinger i områder av hovedstaden og enkelte større byer der det er særskilte utfordringer med integrering, språk og levekår.
- Videreføre og utvide områdesatsinger i områder av hovedstaden og enkelte større byer der det er særskilte utfordringer med integrering, språk og levekår.
- Utvide forsøket med gratis SFO/aktivitetsskole til å omfatte flere områder med levekårsutfordringer.

Mer trygghet – mindre kriminalitet

Trygge mennesker skaper trygge samfunn. Små forskjeller og like muligheter gjør at vi i Norge har sterk tillit mellom mennesker og mellom mennesker og myndighetene. En velferdspolitik som søker løsninger i fellesskap, utjevner forskjeller og gir like muligheter er derfor også en god politikk for å forebygge og bekjempe kriminalitet. Og har vi en god kriminalpolitikk, som reagerer raskt og effektivt og rehabiliterer, er det en god velferdspolitik. Arbeiderpartiet mener at trygghet er en av de viktigste verdiene et samfunn kan ha. Det er et offentlig ansvar.

Myndighetenes viktigste oppgave er å beskytte befolkningen i landet. Arbeiderpartiet tufter beredskapspolitikken på sentrale prinsipper som ansvar, nærhet, likhet og samvirke. Vi ser på trygghet, rettssikkerhet og tilgjengelighet som sentrale verdier for å nå målene i justispolitikken.

Et nært og sterkt politi

Politiet har hovedansvaret for å bekjempe og forebygge kriminalitet. Politiet skal være effektivt, profesjonelt og yte gode tjenester til befolkningen. Vi trenger et nært og sterkt politi som er tilgjengelig for å drive kriminalitetsbekjempelse og forebygging.

For å skape trygghet lokalt, må politiet være synlig og tilgjengelig lokalt. Det avgjørende er at politiet handler raskt og riktig. Forebygging må også forankres lokalt. Alle relevante sektorer i det offentlige må bidra. Skolen, barnevernet, helsesektoren og politiet må jobbe sammen for å skape trygghet. På mange steder spiller frivillige organisasjoner og andre en viktig rolle i dette arbeidet.

For å nå disse målene kreves en mer effektiv utnyttelse av ressursene enn i dag. Politifolk må brukes til politiarbeid, og arbeidstiden må brukes mer effektivt. Vi må ha et klart bilde av kriminalitet og risiko i samfunnet, av forventningene til hvilke oppgaver politiet skal løse og hvordan det kan settes i stand til å løse dem.

For at mennesker skal føle trygghet, må politiet være synlig og tilgjengelig. Et stekt nærpoliti er viktig for forebygging og bekjempelse av kriminalitet. Lensmannsstrukturen må opprettholdes for å kunne tilby tjenester der folk bor og for å drive effektiv forebygging og sikre lov og orden. Dette skal ikke være til hinder for endringer etter lokalt ønske for å bedre tilbudet til befolkningen.

Politidistriktene må være organisert slik at de er robuste enheter. Det må tas utgangspunkt i geografi, politiets oppgaver og kriminalitetsbildet. Arbeiderpartiet vil ha sterkere og mer kompetente etterforskningsmiljøer og sikre robuste operasjonssentraler. Det vil kreve en reduksjon i antall politidistrikter.

Politiet må avbyråkratiseres, rene administrative stillinger må frigjøres slik at politifolk kan bruke mer tid ute i lokalmiljøene og politiet må ta i bruk ny og mer effektiv teknologi slik at ressursene samlet benyttes bedre.

Arbeiderpartiet vil fortsette med høye opptak til Politihøgskolen for å videreføre styrkingen av grunnbemanningen i politiet. For at politiet skal ha tillit i befolkningen må det speile befolkningen. Særlig er andelen studenter med minoritetsbakgrunn som blir tatt opp ved Politihøgskolen, for lav.

For at politiet skal kunne jobbe mer effektivt og være tilgjengelig for publikum trengs det god og moderne teknologi. Nøkkelen til framtidens politi ligger ikke i teknologien i seg selv, men i politiets evne til å benytte den for å løse sine oppgaver. Ny IKT-plattform må på plass og dagens systemer må benyttes bedre. Det er også avgjørende at politiet har kompetanse på kriminaliteten som foregår over internett. Politiet må gis nødvendig utstyr og kompetanse for å bekjempe og forebygge denne trusselen.

Vold i hjemmet er brudd på grunnleggende menneskerettigheter som det offentlige har et ansvar for å forebygge og bekjempe. Det er en svært alvorlig type kriminalitet som rammer offeret særlig hardt. Vi må bli bedre på å oppdage, oppklare og domfelle denne typen kriminalitet.

Arbeiderpartiet vil forsterke innsatsen mot volden, som særlig rammer kvinner og barn. Politiet må prioritere disse sakene, innsats må intensiveres og kompetansen heves. Ofte oppdages overgrep i kontakten med myndighetene, og både den utsatte og eventuelle barn kan ha behov for bistand fra flere tjenesteytere over lang tid. Det må derfor legges til rette for helhetlig og koordinert bistand. Da må de ansatte ha nødvendig kompetanse og planer for handling slik at de vet hvordan slike alvorlige saker skal håndteres.

Arbeiderpartiet vil:

- Ha et tilgjengelig politi over hele landet.
- Gjennomføre en politianalyse for å få et godt faglig grunnlag for framtidens organisering av politi- og lensmannsetaten.
- Fortsette å øke ressursene til politiet.
- Sikre fortsatt høye opptak til Politihøgskolen for å oppfylle bemanningsmålene i politiet.
- Sikre at politiet utnytter ny teknologi for å tilby gode og effektive tjenester.
- Forsterke innsatsen mot vold i nære relasjoner gjennom å forebygge og bekjempe bedre.
- Arbeide for at alle kommuner har handlingsplaner mot vold i nære relasjoner.
- Øke forskningen på vold i nære relasjoner.
- Redusere antall politidistrikter.
- Ta i bruk etterforskningsplaner for å sikre effektiv behandling og god kvalitet på etterforskningen av voldtektssaker.
- Gå i mot en generell bevæpning av politiet.

Samfunnssikkerhet og beredskap

Arbeiderpartiet vil prioritere arbeidet med samfunnssikkerhet – også i et bredere perspektiv enn justissektoren. Da er det avgjørende at aktuelle etater samarbeider godt og tett. Det gjelder både i det forebyggende arbeidet og i øvelser og opplæring. Vi trenger en sammenhengende behandlingsskjede, fra redningsarbeid via pre-hospitale tjenester til behandling på sykehus. Tverrfaglig innsats vil også kreve tverrfaglig trening. Arbeiderpartiet vil sikre en målrettet innsats av høy kvalitet i hele landet.

Våpenlovgivningen må strammes inn. Forbudet mot halvautomatiske våpen må lovfestes, og muligheten for unntak må strammes inn. Det skal også vurderes om antall tillatte skudd i magasin og kammer skal begrenses. Vilårene for å erverve, eie og inneha slike våpen må bli strengere. Politiets kontroll med våpen må styrkes.

Det ordinære politiet er den viktigste og mest fundamentale ressursen knyttet til øyeblikkelige aksjoner. Derfor må politiets evne til beredskap styrkes. Det krever planverk og øvelser samt samarbeid og samvirke. Kapasiteten i politiet må utnyttes bedre. Dette må ikke gå på bekostning av politiets evne og kapasitet til å drive forbyggende arbeid, etterforske lovbrudd og drive kontakt- og trygghetsskapende arbeid.

Det er avgjørende for vår trygghet at vi har en sikkerhetstjeneste som er godt nok rustet til å løse sitt samfunnsoppdrag. Sikkerhets- og etterretningstjenester skal ha god oversikt over trusselbildet. Tjenestene må være godt rustet slik at de har forutsetninger for å kunne avdekke og avverge mest mulig. Avveiningen av nødvendigheten av å bekjempe kriminalitet mot hensynet til personvern er en sentral problemstilling i arbeidet med å trygge et demokratisk samfunn.

Ved kriser må det være effektive og robuste systemer for varsling og mobilisering mellom distrikter. For å styrke de nasjonale beredskapsressursene skal det etableres et nasjonalt beredskapssenter i Oslo.

Det er viktig å få mest mulig utbytte av samfunnets samlede beredskapsressurser. Samarbeid mellom politi og forsvar vil bidra til dette. Politiet må ha mulighet til å trekke på ressurser og personell fra forsvaret i en krisesituasjon. Retningslinjer og grensegangene for bistand fra Forsvaret må være klare og godt kommunisert.

Arbeiderpartiet vil trekke på ressursene til frivilligheten og det sivile samfunnet i arbeidet med beredskaps- og samfunnssikkerhet. Vi har ikke råd til å la være å bruke gode og effektive ressurser i dette arbeidet. Ofte er det de som er først til stede, og de kan i en tidlig fase operere alene. Nærheten til lokalsamfunnene og lokale forhold, kunnskapen og kompetansen til organisasjonene og engasjementet til de frivillige gjør disse til en kraftfull ressurs som Arbeiderpartiet ønsker å trekke tettere inn i beredskaps- og sikkerhetsarbeidet. Derfor vil vi at frivillige organisasjoner skal inkluderes i kommunale beredskapsplaner.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre arbeidet med landsdekkende nødnett.
- Styrke operasjonssentralene.
- Styrke samordningen og utnyttelsen av alle beredskapsressurser.
- Styrke PST.
- Legge til rette for bedre koordinering og samvirke i redningstjenesten.
- Etablere tydelige felles prosedyrer for innsats i redningstjenesten.
- At frivillige aktører inkluderes i kommunale beredskapsplaner.
- Innføre sms-varsling til nødmeldetjenestene.

Domstol og kriminalomsorg

Det skal ikke lønne seg å begå kriminalitet i Norge. Kriminalitet skal oppdages og oppklares. Rask reaksjon, som viser alvoret i den kriminelle handlingen, er avgjørende for rettssikkerheten og for folks følelse av rettfærdighet. Straffen må kunne gjennomføres raskt. Det krever god kapasitet hos politiet, påtalemyndigheten, domstolen og i kriminalomsorgen.

Arbeiderpartiet vil fortsette å øke kapasiteten ved norske fengsler, for å sikre nok varetektsplasser, få ned soningskøene og legge til rette for et bedre innhold i soninga. Da må vi også styrke bemanningen og utdanne flere fengselsbetjenter, og sørge for at ansatte med realkompetanse gis mulighet for formalkompetanse.

En stadig større andel av de innsatte er utenlandske statsborgere. Det gir nye utfordringer. Mange steder er kommunikasjonen mellom innsatte og de ansatte vanskelig på grunn av språkproblemer. Arbeiderpartiet vil jobbe for at enda flere kan sone sin straff i hjemlandet. Vi vil også fortsette å ta i bruk alternative soningsformer. Dette krever en styrking av friomsorgen.

Arbeiderpartiet vil føre en streng kriminalpolitikk mot gjengangere og organisert kriminalitet og som kan bidra til rask og effektiv rehabilitering for de som ønsker seg tilbake til samfunnet. Dette krever ansatte med fagutdanning og høy kompetanse. Tiltak for førstegangssonere er viktig. Svært mange av de innsatte er rusavhengige og trenger behandling for å kunne føres tilbake til samfunnet og ikke forbli gjengangere. Utdanning og arbeidstrening og god oppfølging etter løslatelse er viktige tiltak for at de innsatte raskt skal komme tilbake til samfunnet. Frivillige organisasjoner sitter mange steder med ressurser og betydelig kompetanse som er viktig i dette arbeidet. Kriminalomsorgen må øke og bedre samarbeidet med andre offentlige etater for å sikre en god tilbakeføring til samfunnet for den enkelte innsatte.

Det er et mål at barn og unge ikke skal i fengsel og at alternative straffegjennomføringsformer skal brukes. Ungdomsstraffen som er vedtatt av Stortinget må iverksettes. Det innebærer at det må ansettes ungdomskoordinatorer ved alle landets 22 konfliktråd. Konfliktrådene bør videreutvikles slik at de kan utvide sitt felt ytterligere.

Det finnes ingen trygghet uten rettssikkerhet. Lovverket må opprettholde den rette balansen mellom personvern, frihet og sikkerhet. Arbeiderpartiet vil ha effektive domstoler, med god kapasitet og høy kompetanse. De skal ha tilgang til moderne teknologi og kompetanse til å bruke den. Strukturen til domstolene må tilpasses disse målene. For å bevare rettssikkerheten i samfunnet må alle ha tilgang til god rettshjelp. Mulighet for fri rettshjelp for alle er viktige bidrag for å sikre dette. Konflikter bør løses på lavest mulig nivå. Satsing på et bedre tilgjengelig rettshjelpstilbud og utenrettslige konfliktløsningsmetoder som konfliktråd vil bidra til det.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke soningskapasiteten ved norske fengsler og sikre nok varetektsplasser.
- Sørge for flere ansatte i norske fengsler og at disse har fagutdanning.
- Bidra til at flere utenlandske innsatte kan sone i hjemlandet.
- Øke bruken av alternative soningsformer, inkludert en utvidelse av ordningen med elektronisk kontroll til hele landet.
- Sette inn særlige tiltak overfor grupper som er sårbare for gjentakelser, som unge og rusavhengige.
- Samordne oppfølgingen av innsatte i fengsel gjennom NAV.
- Innføre ungdomskoordinatorer ved alle konfliktrådene.
- Utvikle et bedre soningstilbud for kvinner.
- At kvinner skal kunne sone adskilt fra menn.
- Utrede løsningen for å innføre lyd og bildeopptak i domstolene.

Frivillig fellesskap

Vi lever og utvikles sammen med andre. Å tilhøre små og store fellesskap bidrar både til trygghet og frihet. Arbeiderpartiet mener at fellesløsningene er selve fundamentet for det norske velferdssamfunnet. De skal sikre alle like muligheter. Men et samfunn er noe mer. Vi kan ikke – og skal ikke – vente at velferdsstaten løser og finansierer alle velferdsbehov. Vi kan ikke – og skal ikke – overlate til det offentlige å ivareta all omsorg, all omtanke, all medvirkning, – det ville fort bli et kaldt og ufølsomt samfunn. Mange ønsker å bidra til en bedre hverdag for sine medmennesker, til utvikling og trivsel i sine lokalsamfunn, til å være aktive sammen med andre i idrett eller kulturliv. Det er dette som er sivilsamfunnet.

Den frivillige sektoren skal ikke overta oppgavene fra det offentlige, selv om de mange ganger kan utføre oppgaver på vegne av det offentlige slik frivillige organisasjoner lenge har gjort innen rusomsorg, ulike helseoppgaver m.v. Men den frivillige sektoren skal utløse og stimulere et menneskelig engasjement utover det offentlige. Organisere en omsorg som går utover den det offentlige kan gi. Organisere idrettsliv og kulturliv som beriker livene både til de som deltar og til de som ellers har glede av aktiviteten. Frivillig engasjement har en egenverdi og bidrar til det gode liv for den enkelte, og Arbeiderpartiet vil at den frivillige sektoren skal utfylle velferdsstaten.

Norge har en aktivt og godt utviklet frivillig sektor. Arbeiderpartiet vil styrke den frivillige sektoren og fremme samspillet mellom det offentlige og den frivillige sektoren slik at samholdet og fellesskapet i samfunnet kan styrkes ytterligere. Arbeiderpartiet mener at det offentlige må støtte opp under dette frivillige arbeidet på en måte som er minst mulig belastende for organisasjonslivet. Vi må passe oss så vi ikke formaliserer det som har sin verdi ved at det er uformelt. Samtidig må vi selvfølgelig ha tilstrekkelig sikkerhet for at offentlige penger blir riktig brukt. Frivillig sektor må ivaretas godt økonomisk også i årene framover.

Det er over 10 millioner medlemmer i de frivillige organisasjonene i Norge, men deltakelsen er sosialt skjev. Folk med høy lønn og høy utdanning deltar i større grad enn andre. Arbeiderpartiet er opptatt av å senke tersklene for å delta og ønsker et godt samarbeid mellom stat, kommune og frivillighet for å legge til rette for det.

Frivillig virksomhet er i endring, blant annet på grunn av en generell individualisering av samfunnet. Dette bidrar til å sette frivillig sektor under press. For å opprettholde og utvikle en omfattende frivillig sektor i Norge er det nødvendig med ulike tiltak for å sikre rekruttering av aktive og tillitsvalgte.

Politikken for frivillig sektor må også tilpasses de nye formene for frivillighet og oppmuntre til engasjement også når den antar nye former.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge til rette for et tettere samarbeid mellom offentlig sektor og de frivillige organisasjonene, slik at det frivillige arbeidet kan forsterke og utfylle det offentlige velferdstilbudet.
- Inngå flere samarbeidsavtaler mellom staten og frivillig sektor på aktuelle områder, som beredskap og inkludering.
- Samordne og forenkle de offentlige ordningene for tilskudd til frivillig arbeid både når det gjelder søknadsfrister, søknadsskjema, rapporteringsrutiner m.v.
- Sikre at frivillighetsregisteret fungerer slik at det bidrar til å forbedre og forenkle samhandlingen mellom frivillig sektor og offentlige myndigheter og bidrar til økt kunnskap om frivillig sektor, og slik at det er enkelt å bruke også for lag og foreninger der alle tillitsvalgte er unge og uerfarne.
- Sikre at momskompensasjonsordningen til frivillige organisasjoner trappes opp til 1,2 milliarder kroner i 2014.
- Legge til rette for at alle barn og unge gis mulighet til å delta i aktiviteter uavhengig av foreldrenes økonomiske og sosiale situasjon ved at barn av familier som lever på sosial stønad, får aktivitetsstøtte.
- Bidra til samarbeid mellom frivillighet og skole for å kunne tilby fritidsaktiviteter tilknyttet skoledagen.
- Styrke det lokale frivillige kulturlivet ved å gjennomføre Kulturløftet og ved å gi det frivillige kulturlivet en større andel av Norsk Tippings overskudd (18 prosent) innen 2015, blant annet gjennom en styrking av Frifond, som gir støtte slik at barn og unge over hele landet kan få et bredere og bedre lokalt fritidstilbud.
- Videreføre støtten til frivillige lag og foreninger gjennom grasrotandelen i Norsk Tipping.
- Fortsette etableringen av flere frivillighetssentraler i kommunene.
- Gjennom kommunene legge til rette for at frivillige organisasjoner kan få lettere tilgang til foreningslokaler, møteplasser og øvingsrom.
- Legge til rette for opprettelse av nettportaler som fører sammen organisasjoner, oppgaver og folk som ønsker å delta i frivillig arbeid.

Kultur – opplevelser og deltakelse

Arbeiderpartiet vil gjennom Kulturløftet sikre folk tilgang på kulturopplevelser over hele landet. Vi vil ha et kulturliv som er mangfoldig og hvor vi har felles møteplasser. Hvor man både kan være forbruker og utøver av kultur. Vi vil ha et kulturliv som appellerer både til massene og til særinteressene, et kulturliv som favner både barn og voksen – altså et kulturliv for alle! Arbeiderpartiet understreker kulturens egenverdi.

Det er samspeillet mellom kulturlivets ulike aktører som gir en helhetlig kulturpolitikk. Ikke minst er det viktig å styrke satsingen i de fylkene som ikke har store kulturinstitusjoner og dermed får en mindre del av den statlige kultursatsingen. Også kunstformer som teater, opera, dans, film og ulike musikksjangre, skal ha gode kår i hele Norge. Samtidig er hverdagskulturen viktig, derfor er vi opptatt av å styrke lavterskeltilbudene, som bibliotekene.

Opplevelser er ujevnt fordelt. Den kulturelle skolesekken og andre ordninger som gir barn tilgang til kunst og kultur, er et viktig satsingsområde for Arbeiderpartiet. Gode oppvekstvilkår handler om mer enn hverdager, det handler om å ha noe å glede seg til og delta i. Derfor ønsker vi et tettere samarbeid mellom barnevern, idrett og kultur og åpning for at kommunal satsing på barnevern også kan bety å ansette en kulturarbeider.

Kultur handler også om deltakelse, om å være en del av et fellesskap, enten det er i korpset, teatergruppa eller som publikum. Frivillig innsats bærer store deler av kultur-Norge. Det er viktig å bygge opp under dette og lage gode koblinger mellom frivillighet og kultur.

Framtidas eldreomsorg må handle enda mer om innhold i omsorgen. Kultur, deltakelse og samarbeid med frivillig sektor er viktig for å få en eldreomsorg som også handler om livsglede.

En aktiv kulturpolitikk bidrar til å styrke næringsutvikling og kreativitet. Den skaper arbeidsplasser og er god distriktpolitikk. Kultur er også næring. Arbeiderpartiet vil satse på norsk kunst og design i større grad enn det gjøres i dag. Særlig med tanke på et internasjonalt marked hvor det i dag er en betydelig interesse for norsk kunst og design er dette viktig.

I tillegg bidrar kultursatsing til større forståelse mellom mennesker, inkludering og integrering. En trygghet på egen kultur og språk er en viktig forutsetning for å kunne forstå andres. Det er viktig at det flerkulturelle perspektivet synliggjøres på alle felter i kulturlivet. Internasjonalt samarbeid er også viktig.

Våre kulturminner er en viktig del av vår kulturarv. Det er derfor viktig å ta vare på historiske bygninger og kultursteder, slik at disse også kan oppleves i framtida.

Arbeiderpartiet vil:

- Utarbeide et Kulturløfte III i samråd med kulturlivet. Kulturløftet I og II har løftet Norge som kulturnasjon. Dette arbeidet skal videreføres.
- Opprettholde 1 % av budsjettet til kulturformål også etter 2014.
- Gi kulturskoletilbud til alle barn som ønsker det – blant annet i samarbeid med SFO og på ettermiddagstid.
- Definere krav til hva kulturskolen skal inneholde.
- Utvide ordningen med kulturkort for ungdom.
- At bibliotekene skal bli enda viktigere kulturelle informasjons-, kunnskaps- og kultursentre enn de er i dag. Bibliotektenester skal være gratis.
- Styrke støtteordningene for internasjonal lansering av norsk design, kunst og kultur.
- Videreutvikle den kulturelle skolesekken, den kulturelle nistepakken og den kulturelle spaserstokken, med sikte på å nå enda flere.
- Føre en offensiv språkpolitikk og sikre norsk språk som et fullverdig og funksjonelt språk på alle områder i samfunnet.
- Bruke de statlige virkemidlene for å stimulere til mangfold i filmbransjen.

Idretts- og aktivitetsglede for alle

Arbeiderpartiet vil gjennomføre et løft for idretten. Idretten er Norges største folkebevegelse. Gjennom tusenvis av aktiviteter gis barn, ungdom og voksne tilbud om personlig utvikling, samspillsmuligheter og sosialt fellesskap gjennom trening, konkurranseaktivitet og dugnadsarbeid. Idretten er en arena for å utvikle gode holdninger, og den har stor samfunnsmessig betydning. Helhetlige oppvekstvilkår, bedret folkehelse, positiv integrering og nyttig organisasjonserfaring er gode eksempler på idrettens viktighet.

Breddeidretten gir trening, glede og fellesskap for mange. Samtidig er det breddeidretten som gir grunnlaget for toppidretten vår. Når Norge klarer å hevde seg så godt internasjonalt, er det nettopp fordi vi har en idrettsbevegelse som er opptatt både av å rekruttere bredt og dyrke talentene. Arbeiderpartiet vil stimulere til videreutvikling av toppidrettens prestasjonskultur, verdier og mangfold, både innenfor idrettsorganisasjonene, men også gjennom å stimulere til samarbeid på tvers av ulike utviklingsmiljøer og prestasjonsmiljøer i offentlig sektor og næringsliv. Arbeiderpartiet vil jobbe for at mangfoldet ikke går tapt gjennom at markedskrefter alene skal understøtte satsingsmuligheter for det enkelte toppidrettsmiljøet.

Arbeiderpartiet vil gi alle mennesker muligheter til å utøve idrett og være i aktivitet ut fra sine egne ønsker og ambisjoner. Vi vil ha gode vilkår for idretten på alle plan, og særlig styrke barne- og ungdomsidretten. Alle barn og unge skal sikres skikkelig svømmeopplæring.

Gode og funksjonelle idrettsanlegg er, sammen med god skolering og lederskap, det viktigste bidraget til idrettens arbeid med å skape gode aktivitetstilbud for barn og unge og for å øke den fysiske aktiviteten i befolkningen. Gapet mellom behovet for idrettsanlegg og tilgjengelige spillemidler har ført til et etterslep på anleggssiden. Derfor har Arbeiderpartiet vedtatt å endre tippemøkkelen for å sørge for mer penger til idretten. Det er særlige utfordringer med anleggsmangel i storbyene og i områder med stor tilvekst, og anlegg med mange brukere må prioriteres.

Den norske idrettsmodellen er basert på frivillig innsats. De medlemsbaserte frivillige organisasjonene gjør en stor innsats for levende lokalmiljø og er en viktig demokratisk ressurs i storsamfunnet. Det frivillige idretts- og organisasjonslivet skaper aktivitet og gir mulighet for deltakelse. Mange mennesker legger ned et stort frivillig arbeid i de medlemsbaserte organisasjonene. Frivillig innsats innenfor idretten er viktige bidrag til å løse viktige samfunnsoppgaver som folkehelse og inkludering. Arbeiderpartiet vil legge til rette for at frivillige innenfor idretten får støtte til å utvikle egen kompetanse og lederegenskaper. At mange er med i organisasjoner, idrett og annet frivillig arbeid er med på å skape et samfunn med sterkere fellesskap og økt tillit.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre en bred satsing på folkehelse og fysisk aktivitet i samarbeid med idretten og friluftsansjonene.
- Følge opp endringen i tippeneøkningen slik at idretten og det lokale frivillige kulturlivet får en større andel av Norsk Tippings overskudd.
- Bygge flere idrettsanlegg, særlig innenfor pressområder, befolkningstette områder og storbyer.
- Arbeide for at lån av offentlige anlegg og skoler til idrettsaktiviteter for barn og ungdom under 18 år i størst mulig grad skal være gratis.
- Legge til rette for at frivillige innenfor idretten får støtte til å utvikle egen kompetanse og lederegenskaper.
- Støtte og oppfordre lag og organisasjoner til å inkludere minoriteter.
- Støtte utvikling av mangfold i toppidretten og motvirke at kun markedskrefter blir styrende for driftsgrunnlaget.
- Stimulere til videreutvikling av toppidrettens prestasjonskultur og verdier.

Tros- og livssynsmangfold

Religion og livssyn spiller en viktig rolle i det norske samfunnet, både for fellesskapet og for enkeltmennesker. Alle har rett til å praktisere religion og livssyn i tråd med trosfriheten og innenfor demokratiske spilleregler. Mangfoldet av tros- og livssynssamfunn er et felles gode som det offentlige bør legge til rette for og bidra økonomisk til, gjennom en aktivt støttende tros- og livssynspolitik. Tros- og livssynssamfunn utgjør en vesentlig del av frivillig sektor.

Vi vil at det offentlige skal stimulere til fellestiltak og til dialog mellom ulike religioner og livssyn, og mellom de ulike konfesjoner innen trosretningene. Dialog og kunnskap øker gjensidig forståelse, og dermed styrkes fellesskapet. Det religiøse mangfoldet gjenspeiler seg i dag på en rekke ulike arenaer i det offentlige rom. Vi skal ha takhøyde og toleranse for at folk har ulike religiøse tilhørighet og ulike måter å leve med sin tro på.

Både historisk og kulturelt står Den norske kirke i en særstilling i Norge. Gjennom Grunnlovsendringene i 2012 slås det fast at den skal være Norges folkekirke. Rundt 78 % av befolkningen er medlemmer av denne, og Arbeiderpartiets mål er at medlemmene skal utgjøre en demokratisk kraft som sikrer en folkekirke som er åpen og inkluderende med plass for ulike religiøse behov.

Det er viktig å videreutvikle ordningene med valg til de styrende organer i kirken, og Arbeiderpartiet mener at valgordningen må sikre at medlemmer til lokalt, regionalt og sentralt nivå må organiseres gjennom direkte valg og gjennomføres samtidig med og i lokaler i umiddelbar nærhet til kommune- og fylkestingsvalgene. For Arbeiderpartiet er det viktig at den skrittvis selvtendighetsgjøringen og demokratiseringen av Den norske kirke fortsetter.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre likebehandling av tros- og livssynssamfunn.
- Skape en mer helhetlig tros- og livssynspolitik i dialog med tros- og livssynssamfunnene.
- Videreføre arbeidet med å opprette flere livssynsnøytrale seremonilokaler.
- Øke tilgangen på borgerlige vigselmenn.
- Bidra til å sikre alle innbyggere likeverdige seremonier ved bryllup og gravferd.
- Støtte Den norske kirke i dens arbeid med å videreutvikle valgordningen.
- Videreføre trosopplæringsreformen.

- Sørge for at pårørende får god nok informasjon om begravelser, blant annet at de uoppfordret får oversikt over kostnader knyttet til begravelsesbyråer, og omfanget av og retten til gravferdsstøtte slik at alle kan bidra til en verdig markering av sine nærmestes liv.
- Endre ekteskapslovens § 16 til å bli livssynsnøytral, og ikke omtale eller regulere vigslere i Den norske kirke spesielt. Trossamfunnene vedtar sin egen liturgi.

Urfolk og nasjonale minoriteter

Arbeiderpartiet mener storsamfunnet har et ansvar for å sikre gode rammevilkår for samiske språk, kultur, næringsliv og samfunnsliv, og bekjempe diskriminering av urfolk og minoriteter.

Arbeiderpartiet har som mål at samene skal ha reell mulighet til å lære seg sitt morsmål, bruke det i hverdagen og overlevere det videre til neste generasjon.

Arbeiderpartiet vil derfor videreføre det offentliges ansvar for å finansiere opplæringen i og på samisk, og styrke arbeidet med å bevare og utvikle de samiske språkene og den samiske identiteten.

Arbeiderpartiet vil i samepolitikken prioritere bruk av de økonomiske og menneskelige ressursene i videregående skole, grunnskole og barnehage, i språkarbeid og i helsevesenet.

For at den samiske kulturen skal kunne utvikle seg videre er det viktig at ungdommen velger å bosette seg i de kjernesamiske områdene. Disse områdene er i dag i stor grad preget av befolkningsnedgang. For Arbeiderpartiet er det viktig å ta vare på de tradisjonelle samiske næringene, men det må i tillegg tas nye og flere grep for næringsutvikling i disse områdene. Vi må utvikle for å bevare samfunnet.

Mange nasjonale minoriteter har lang historisk tilknytning til Norge. Jøder, kvener/norskfinner, rom, romanifolket og skogfinner er nasjonale minoriteter. Arbeiderpartiet vil arbeide for at disse gruppene får videreutvikle sin identitet, kulturhistorie og sitt språk i Norge.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre at det er nok samiske læremidler av tilfredsstillende kvalitet i skolen.
- At tospråklighetskommunene får kompensasjon for sine merutgifter og at tospråklighetsmidlene gjøres mer fleksible.
- At skoleelever i de samiske områdene skal kunne velge samisk i stedet for sidemål.
- Bidra til at mer internasjonal litteratur blir oversatt til samisk, og at barne- og ungdomslitteratur skal prioriteres.
- Utdanne flere samisktalende lærere, førskolelærere og helse- og sosialarbeidere.
- Øke antallet samiske barnehageplasser.
- Styrke bevilgningene til samisk kultur.

Mangfold og muligheter

Arbeiderpartiet mener at mangfoldet er grunnleggende positivt. Med den nyere innvandringen til Norge har vi fått en mer sammensatt befolkning med ulik kulturbakgrunn, ulike tradisjoner og ulik religiøs tilhørighet. Vi ser på mangfoldet som en styrke, for kreativitet, utveksling av erfaringer og kontakter mot andre land og kulturer. Mangfoldet gjør det mulig for enkeltmennesker selv å velge hvordan de vil leve livene sine. Grunnlaget for Arbeiderpartiets integreringspolitikk ligger i det integreringspolitiske dokumentet, «Mangfold og muligheter», som ble vedtatt på landsmøtet i 2011.

Når samfunnet blir mer mangfoldig, må det også være tydelig i sitt fundament. Gjennom mange år har vi bygget opp et sett regler, tradisjoner og verdier som er felles for oss alle og som definerer vårt samfunn. Disse skal ikke rokkes ved. Demokrati, rettsstat, menneskerettigheter, likeverd og likestilling er slike verdier. Innenfor rammene av dette tydelige fundamentet kan mangfoldet vokse.

Arbeiderpartiet ser på fellesskapet som en av enkeltmenneskets viktigste ressurser, også når samfunnet blir mer mangfoldig. Vi skal være tydelige på bærebjelken i den norske samfunnskontrakten, at alle mennesker har plikter og rettigheter.

Nøkkelen til god integrering er gode norskerferdigheter. Norsk språk er inngangsbilletten til økt deltakelse i samfunnet og grunnlaget for sosial mobilitet. Derfor vil Arbeiderpartiet hele tiden vurdere tiltak som bygger opp under dette, blant annet gjennom norskopplæringen på arenaer der innvandrere deltar, som i introduksjonsprogrammene, i skolen og i arbeidslivet. Vi vil ha en god og relevant norskundervisning som er praktisk rettet og setter folk i stand til å delta i ulike deler av samfunnslivet. Arbeiderpartiet stiller krav om bestått prøve etter endt opplæring ved søknad om norsk statsborgerskap.

Språkopplæringen starter allerede i barnehagen. Vi vil styrke språkkartleggingen i fireårskontrollen for å avdekke om barna trenger ekstra språkstimulering for å være rustet til å mestre skolestart. Foreldrene har hovedansvaret for at barna er forberedt til skolestart. En mer helhetlig skoledag der alle også får tilbud om leksehjelp vil være mer sosialt utjevne og inkluderende. Arbeiderpartiet mener det er avgjørende at elever ikke deles inn i klasser på grunnlag av språkbakgrunn. Norsk skal være fellesspråket i skolen og klassene skal legges til rette for dette.

Arbeid er nøkkel til sterke individer, trygge familier og til et velfungerende samfunn. Ett av de viktigste målene i integreringspolitikken er å sikre at innvandrerne raskt kan gå inn i arbeidslivet og være økonomisk selvforsørget.

Hovedregelen i norsk arbeidsliv bør være at man kan kle seg og markere sin religiøse identitet som man vil. Innenfor enkelte offentlige myndighetsroller er det likevel vanskelig å kombinere en nøytral rolle med plagg og symboler som tydeliggjør en identitet eller religiøs tilknytning. Særlig gjelder dette politi, påtalemyndighet og dommere, som utøver makt overfor sivilister. Arbeiderpartiet vil ikke tillate at disse bærer synlige religiøse symboler.

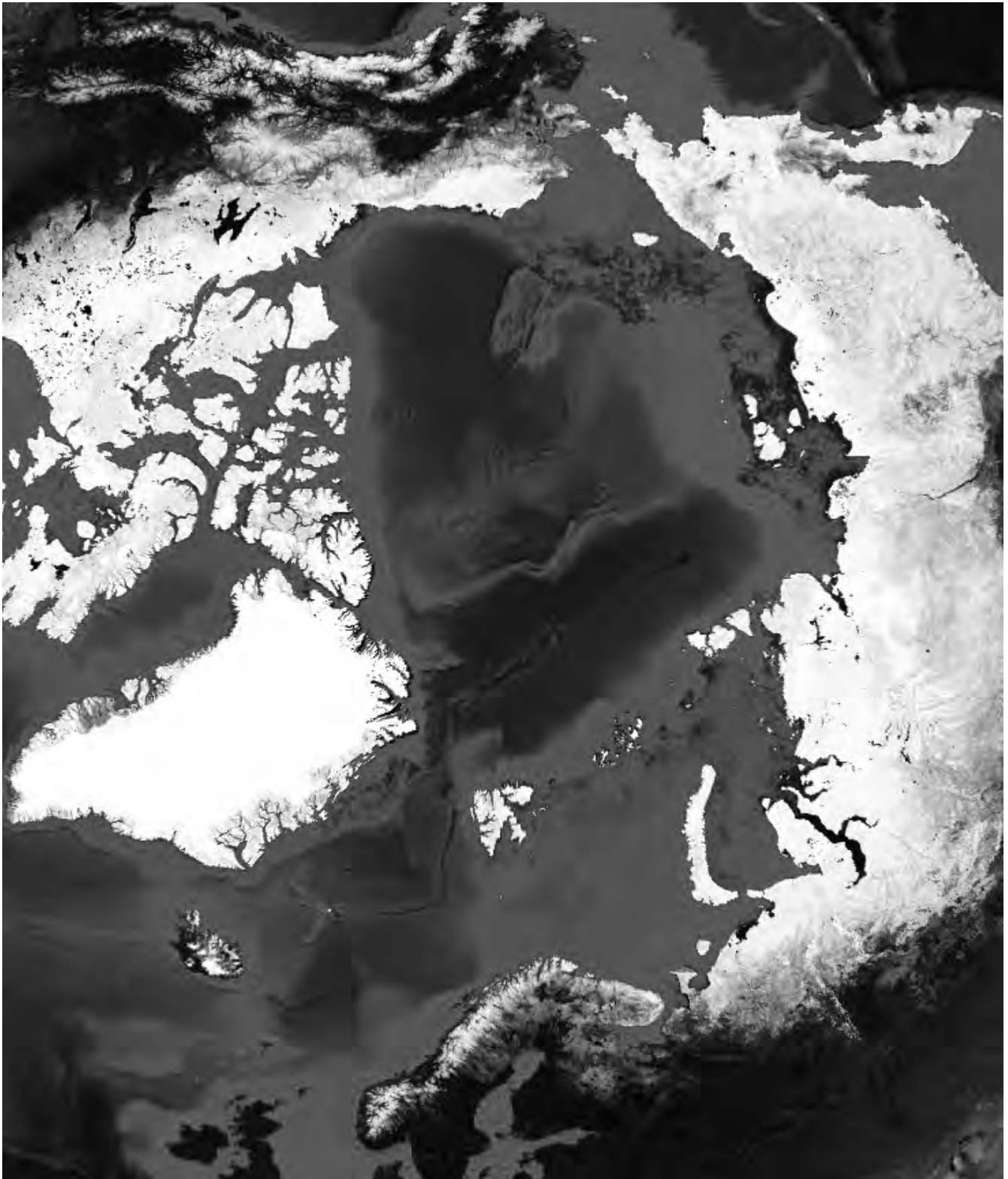
I et arbeidsmarked som blir stadig mer globalt, vil det være et konkurransefortrinn for Norge om vi klarer å få flere med minoritetsbakgrunn inn i arbeidslivet. Vi vet at språk er den viktigste barrieren for å få mange inn i arbeidslivet. En viktig oppgave blir å få innvandrerkvinner med lav kompetanse til å kvalifisere seg for deltakelse i arbeidslivet.

Arbeiderpartiet vil:

- At alle som kommer til Norge for opphold eller arbeid skal få informasjon om plikter og rettigheter i det norske samfunnet.
- Innføre tilbud om 300 timer norsk- og samfunnsopplæring for arbeidsinnvandrere og deres familie fra EØS-området som blir i Norge i mer enn seks måneder.
- At alle som har rett og plikt til norsk- og samfunnsfagsopplæring, skal gjennomføre en avsluttende prøve. Denne må bestås for å få norsk statsborgerskap.
- Sikre at barn ikke brukes som tolk i offentlig sektor.
- Gjøre norskopplæringen mer differensiert og tilpasset den enkeltes behov. Det må legges til rette for alternative læringsmetoder til teori og tavleundervisning, særlig for de som er analfabeter eller har lite skolegang i utgangspunktet.
- Bedre informasjonen til foreldre om mulighetene for utdanning og arbeid i Norge.
- Videreføre og utvide «Ny sjanse» om et kvalifiseringsprogram for innvandrere som etter flere år i Norge fortsatt ikke er i arbeid.
- Jobbe for at offentlige etater speiler befolkningssammensetningen så godt som mulig.
- Gjøre det lettere å få tilpasset sin utenlandske formalkompetanse til norske krav.

7) Norge i Verden

Verdens øyne er rettet mot nord. Aldri før har interessen for nordområdene og Barentsregionen vært større internasjonalt. Nordområdene er Norges viktigste strategiske satsingsområde. Kunnskap og verdiskaping er den røde tråden i nordområdepolitikken og nøkkelen til utvikling, vekst og innflytelse i nord. Innovativ forskning skaper arbeidsplasser. Kunnskap om sikkerhetspolitiske utviklingstrekk eller beredskapsformål kommer til å være avgjørende i fremtiden.

Espen Barth Eide, Utenriksminister

Verden og vi

Som innenrikspolitikken handler utenrikspolitikken om politiske prioriteringer. Arbeiderpartiets utenrikspolitikk skal ivareta norske interesser og bidra til internasjonal solidaritet i en tid preget av økende globalisering, raske kunnskaps- og teknologiskift samt endrede politiske rammevilkår. Arbeiderpartiets verdigrunnlag tuftet på frihet, solidaritet, likeverd, likestilling og folkelig medbestemmelse gir retning til vår politikk både hjemme og ute. Arbeiderbevegelsens grunntanke om å skape og dele er retningsgivende. Med en verden i rask endring utgjør disse grunnprinsippene kompasset vi navigerer etter. Samtidig har vi med oss et styringssystem, en aktiv stat og et velutviklet demokrati med gode konsultasjons- og samarbeidsordninger her hjemmefra. Det gir en verdifull erfaring å dele med andre internasjonalt.

Verdier og rettigheter

Med utgangspunkt i arbeiderbevegelsens historie, og i anerkjennelse av pilarene for den norske modellen, er respekt for menneskerettighetene spesielt viktige for Arbeiderpartiet. Ytringsfrihet, retten til å organisere seg og å forhandle legger grunnlaget for demokrati, framvekst av sterke sivilsamfunn og rettferdig fordeling. Respekt for menneskerettighetene inkludert sosiale, faglige rettigheter og urfolks rettigheter er et viktig premiss for arbeiderbevegelsens engasjement. Det skal prege vår utenrikspolitikk.

Det er en grunnleggende forutsetning for frihet og demokrati at alle skal ha samme muligheter uavhengig av kjønn, etnisk bakgrunn, funksjonsnivå eller seksuell legning. Mange steder ser vi nå økt ekstremisme og økt press på og diskriminering av minoriteter. Arbeiderpartiet vil bidra til at kamp mot diskriminering, og for beskyttelse av minoriteters rettigheter, får økt oppmerksomhet. Kampen mot intoleranse, hatefulle ytringer og ekstremisme må styrkes.

Arbeidet internasjonalt for å sikre menneskerettighetene og barns rettigheter er viktig for Norge. Vi har sluttet oss til barnekonvensjonen og gjort den gjeldende i norsk rett. Norske domstoler retter seg etter barnekonvensjonen i sin behandling. Den tredje valgfrie tilleggsprotokollen til barnekonvensjonen etablerer et rådgivende klageorgan for barns rettigheter i henhold til barnekonvensjonen. Arbeiderpartiet vil vurdere fordeler og ulemper ved å ratifisere konvensjonen basert på utredningen som skal vurdere konvensjonens politiske, juridiske og rettslige konsekvenser.

En rettferdig verden er også en likestilt verden. Kvinners aktive deltakelse i samfunnet skaper utvikling og vekst. Arbeiderpartiet mener at Norge skal være en forkjemper for likestilling, barn og kvinners rettigheter, både i kontakt med andre land og i internasjonale fora. Norge skal ta et internasjonalt ansvar for å styrke arbeidet mot menneskehandel og bekjempe seksualisert vold. Seksuell vold fortsetter å være en integrert del av moderne krigføring, både gjennom strategisk bruk av voldtekt og som en metode for å destruere sosiale normer. Arbeiderpartiet mener Norge fortsatt bør ta på seg et lederansvar for implementering av resolusjonen 1325 i de områdene hvor FN er til stede. Kvinner som blir utsatt for seksuell vold eller voldtekt, må sikres muligheten til aborttjenester og oppfølging også i krigssoner.

Arbeiderpartiet vil fortsette arbeidet mot barne- og mødredødelighet, og fortsatt styrke sitt arbeid for seksuelle og reproduktive helse rettigheter.

Som en del av den internasjonale arbeiderbevegelsen vil vi fortsatt gå i front for å fremme retten til anstendig arbeid. I mange land blir arbeidere utnyttet og er ofre for barnarbeid, tvangsarbeid og elendige arbeidsvilkår. Anerkjennelsen av ILOs kjernekonvensjoner vil fortsatt utgjøre en viktig kampsak for Arbeiderpartiet.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for å forsvare og utbrede de universelle menneskerettighetene, og en verden fri for tortur og dødsstraff.
- Arbeide aktivt for retten til anstendige arbeidsforhold innenfor ILOs kjernekonvensjoner.

- Satse på likestilling i vår utenriks- og utviklingspolitikk. Vi vil arbeide for at kvinner får større makt og innflytelse i samfunnet og i spørsmål knyttet til eget liv og egen helse.
- Arbeide for at voldtekt i krigssoner klassifiseres som våpen / taktikk i krig i Roma-statuttene til Den internasjonale straffedomstol (ICC)
- At Norge skal jobbe for å oppheve de politiske restriksjoner som i dag eksisterer på tilgang til aborttjenester.
- Bekjempe diskriminering av lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LHBT).
- Arbeide for å styrke minoriteters rettigheter i vår utenrikspolitikk.
- Motarbeide intoleranse, hatefulle ytringer og ekstremisme i alle former og avskygninger.

Global styring

De store utfordringene verdenssamfunnet står overfor, sprenger nasjonale grenser og må møtes ved styrket internasjonalt samarbeid. Klimakrisen, den økonomiske krisen, økende ulikhet og sosial uro, terrortruslene og internasjonal kriminalitet kan bare løses i fellesskap. Dagens globale institusjoner må bli mer representative og effektive, og de må ha bedre overvåkings- og sanksjonsmuligheter. Dette krever reformer som reduserer enkeltlands mulighet til å utøve vetorett.

FN og den internasjonale rettsorden er grunnpilaren i norsk utenrikspolitikk. FN må reformeres, effektiviseres og bli mer representativt. FNs sikkerhetsråd må gjenspeile de endrede maktforholdene i verden. Arbeiderpartiet ønsker en grunnleggende reform av FNs sikkerhetsråd. Det må stilles krav til FN og særorganisasjonene om godt styresett og gode resultater. Samordningen mellom de ulike FN-organisasjonene må bli bedre på landnivå, og de må samarbeide tettere med lokale sivilsamfunn for å bli mer relevante og legitime. Verdensbanken og IMF må også bli mer åpne og demokratiske, slik at også utviklingslandene får større innflytelse.

Et åpent og regulert handelssystem gir forutsigbarhet for handel og bedrifter og er en forutsetning for rettferdig handel. Gjennom WTO vil vi arbeide for en videreutvikling av det internasjonale handelssystemet, også på en måte som ivaretar norske interesser. Nye globale handelsavtaler må ha som mål å sikre at også land som arbeider seg ut av fattigdom, kan delta i internasjonal handel. Frihandelsavtaler må ivareta miljøhensyn og arbeidstakerrettigheter. Arbeiderpartiet vil arbeide for å styrke WTO i møte med økende økonomisk nasjonalisme og proteksjonisme.

Arbeiderpartiet vil:

- Reformere FN slik at organisasjonen blir mer effektiv, demokratisk og representativ.
- Gå inn for en grunnleggende reform av FNs sikkerhetsråd slik at det speiler dagens globale maktforhold på en bedre måte. I tillegg vil vi at vetoretten skal innskrenkes.
- Arbeide for en ny, utviklingsorientert WTO-avtale. Den handelsvridende interne støtten i industrialiserte land må reduseres.
- Fjerne de resterende norske eksportsubsidiene og arbeide for et forbud mot eksportsubsidier i WTO. Arbeiderpartiet ønsker at Norge aktivt støtter programmer som for eksempel Aid for Trade som setter utviklingsland i stand til å delta i verdenshandelen.
- Arbeide for at krav til gode arbeidsstandarder og anstendig arbeid inkluderes i en ny WTO-runde.
- Utvide EFTAs nettverk av frihandelsavtaler til nye land med voksende markeder, blant annet i Afrika.
- At Norge skal stille krav til at kriseprogrammer så langt som mulig beskytter de svakest stilte i landene som hjelpes, at de ikke svekker muligheten til å ivareta offentlig velferd og ikke bygger på prinsipper om privatisering av viktige fellesgoder.

Nordområdene

Arbeiderpartiet ser nordområdene som Norges viktigste strategiske satsingsområde i utenrikspolitikken. I disse områdene har vi grunnleggende nasjonale interesser og sikkerhetspolitiske utfordringer. Her står vi også overfor noen av de tydeligste virkningene av klimaendringene. Nordområdene har store petroleumsressurser, noen av verdens rikeste fiskeriressurser og utnyttede mineralressurser. Når nedsmeltingen av isen åpner for nye og kortere internasjonale seilingsleder, venter nye utfordringer og muligheter i området.

Norge må utøve myndighet i nord på en troverdig, konsekvent og forutsigbar måte. Vi må ligge fremst i utvikling og utøvelse av bærekraftig forvaltning av miljøet og naturressursene i området, og må forvalte ressursene som grunnlag for verdiskaping, sysselsetting og bosetting. Da må vi være helt i front internasjonalt når det gjelder å utvikle kunnskap for, om og i nordområdene.

Arbeiderpartiet vil styrke samarbeidet i nord med Russland og med våre nordiske naboer gjennom Barents-samarbeidet, det arktiske samarbeidet og nordkalottsamarbeidet.

Nordområdesatsingen er en nasjonal satsing som skal komme hele landet til gode. Den skal i samvirke med en aktiv næringspolitikk og en offensiv distriktspolitikk bidra til vekst i den nordnorske landsdelen. En politikk for å opprettholde hovedtrekkene i bosettingsmønsteret er viktig av strategiske grunner, og for å kunne utnytte og utvikle naturressursene i området.

Vi vil arbeide for lettere grensepassering, større muligheter for arbeidsinnvandring og en økonomisk og industriell samarbeidssone i nord. Regional involvering, folkelig deltakelse og samarbeid over landegrensene i nord skal være en viktig del av nordområdesatsingen. Vi vil utvikle mellomfolkelig samarbeidet fra folk-til-folk gjennom kulturutveksling, utdanningssamarbeid og samarbeid om næringsutvikling. Vi vil trygge urfolkenes livsgrunnlag, næringsaktivitet og kultur i området.

Arbeiderpartiet vil:

- Sørge for en konsekvent suverenitetshevdelse i nordområdene, blant annet gjennom Kystvaktens nærvær og flyovervåkning.
- Legge til rette for at Norge skal ligge fremst i utvikling av kunnskap om miljø, ressurser og næringsutvikling i nordområdene. En vesentlig del av denne forskningen og kunnskapsutviklingen må skje ved universitet og høyskoler i nord.
- Styrke transportforbindelsen mellom den nordlige og sørlige delen av landet, og over grensene mot øst.
- Styrke overvåknings- og varslingssystemet for havområdene i nord og beredskapen mot forurensning til sjøs. Samarbeidet med andre arktiske kyststater om dette må styrkes.
- Legge til rette for nye arbeidsplasser i nord gjennom utnyttelse av de naturgitte fortrinnene for fiskerivirksomhet, petroleum, vindkraft, bergverk og reiseliv.
- Utvikle det norsk-russiske kultursamarbeidet og samarbeidet fra folk-til-folk i Barentsregionen.
- Involvere de aktuelle fylkeskommunene og Sametinget i utformingen av nordområdepolitikken.
- Øke innsatsen for samarbeid på tvers av grensene som kan sette fokus også på sosiale programmer, likestilling og menneskerettigheter i nordområdepolitikken.
- Åpne for at skoleelever som bor nær grensen, kan ta hele eller deler av skolegangen sin i Finland.
- Inkludere Asia i den strategiske tenkningen rundt nordområdene.

Vårt forhold til Europa

Våre nærmeste samarbeidspartnere finner vi i Norden. Det nordiske samarbeidet er basert på felles verdier. Tross ulike alliansetilknytninger og samarbeidsformer med Europa, har det nordiske samarbeidet aldri vært tettere enn nå.

Europa preges av en dyp krise med alvorlige økonomiske og sosiale konsekvenser. Det er ikke mulig ensidig å spare seg ut av en slik krise gjennom kutt i offentlige utgifter. Europa står overfor et retningsvalg – en sosialdemokratisk politikk hvor satsing på vekst, investeringer, innovasjon og en moderne velferdsstat gjør det mulig for alle å bidra til fellesskapet og realisere sine drømmer, eller en ensidig kuttepolitikk som kan medføre at krisen forverres og at mange risikerer å falle varig utenfor.

Våre europeiske naboland er det viktigste og største eksportmarkedet for norske varer og tjenester. Det er i Norges interesse å bidra til at krisen overvinnes, slik vi har gjort gjennom bidrag til IMF og gjennom EØS-midlene som skal utjevne de sosiale forskjellene i Europa og fremme økonomisk vekst i mottakerlandene. EØS-avtalen er Norges viktigste internasjonale avtale og gir norsk næringsliv tilgang til et stort eksportmarked. Den sikrer at norske bedrifter kan konkurrere på like vilkår, innenfor det samme regelverk som konkurrentene i det indre markedet. EØS-avtalen skaper trygghet for

likebehandling, både for bedrifter og personer som søker arbeid eller bosetting i våre europeiske naboland.

Samarbeid med EU gjennom EØS-avtalen, Schengen-avtalen og en rekke andre samarbeidsavtaler innebærer at Norge er sterkt integrert i det europeiske samarbeidet. Arbeiderpartiet mener dette er viktig for å ivareta norske interesser, økonomisk og sikkerhetspolitisk.

Arbeiderpartiet har ikke endret syn på at medlemskap i EU ville være en fordel for Norge. Samtidig er Arbeiderpartiet et parti hvor det er rom for ulike syn i EU-spørsmålet. Vi mener at Norge må ha handlefrihet til å vurdere om det igjen skal søkes medlemskap i EU, basert på en stabil tilslutning i folket. Et slikt spørsmål skal være gjenstand for ny landsmøtebehandling i Arbeiderpartiet. Vi mener at en eventuell medlemssøknad bør behandles på samme måte som tidligere, og vil respektere utfallet av en folkeavstemning.

Arbeiderpartiet vil:

- Føre en aktiv Europapolitikk som ivaretar norske interesser og bidrar til å nå viktige målsettinger for Europa.
- Utnytte handlingsrommet som ligger i EØS-avtalen gjennom tidlig medvirkning og implementering av regelverk.
- Arbeide for et felles regelverk i det indre markedet som respekterer prinsippene og rettighetene som gjelder i vårt arbeidsmarked.
- Styrke samarbeidet med EU på områder der vi har felles interesser, som klima, miljø, forskning, asyl og flyktningspolitikk.
- Styrke samarbeidet med Europaparlamentet og Europarådet.
- Aktivt benytte vårt medlemskap i Party of European Socialists (PES) til å fremme vårt syn.
- Bygge opp kunnskapen om EU-samarbeidet og EØS-avtalen og stimulere til en løpende Europadebatt.
- Utvikle samarbeidet i Norden videre og ta initiativ til felles nordisk innsats i internasjonale fora.
- Sørge for et godt infrastruktursamarbeid mellom de nordiske landene.

Utviklingspolitikk – et spørsmål om å skape og dele

Økonomisk utvikling, maktforskyvninger, klimaendringer, hurtig befolkningsvekst, press på naturressurser og store migrasjonsstrømmer endrer verden og dermed rammene for vår utviklingspolitikk. En rekke land i sør har nå høyere økonomisk vekst enn vi finner på den nordlige halvkulen. Økonomisk vekst har flere steder løftet store folkegrupper ut av fattigdom. Disse endringene har også et kjønnsperspektiv og 70 prosent av verdens aller mest fattige i dag er kvinner. Samtidig har ulikheten økt innad i en rekke av disse landene. Sosial uro og krav om medbestemmelse, sosiale rettigheter og rettferdig fordeling sprer seg i en rekke land. Lykkes man ikke med å skape sysselsetting og god fordelingspolitikk de neste par tiårene, vil mulighetene som ligger i en voksende ung og arbeidsfør befolkning mange steder utvikle seg til sosiale problemer og politisk ustabilitet. Vekst og fordeling må gå hånd i hånd som grunnlag for bærekraftig utvikling. Samtidig vet vi at forutsetningene for en slik utviklingsmodell er at man har sterke organisasjoner som i samvirke med staten tar ansvar for bærekraftig utvikling. Et land kan ikke utvikles utenfra bare gjennom bistand, det er mottakerlandet selv som må sitte i førersetet. Langsiktig bistand kan bidra til å gi land som fører en fornuftig politikk for å redusere fattigdommen, riktige incentiver til å fortsette.

Fordeling og fattigdomsreduksjon er tett knyttet sammen med styresett og demokrati. Respekt for demokratiske spilleregler, en fri presse, sterke organisasjoner og samarbeid mellom arbeidslivets parter legger til rette for en utviklingsmodell som klarer å skape og dele samtidig. Vår internasjonale innsats må i økende grad knyttes opp til godt styresett og krav om demokrati i mottakerlandene. Demokratiske rettigheter, aktive borgere og sterke organisasjoner er de viktigste pilarene for demokrati og utvikling. Vi vil at det satses mer på partibygging og utvikling av flerpartisystemer som viktig del av demokratibygging.

Flere utviklingsland har de siste 10–15 årene opplevd markant økonomisk vekst, som igjen er av stor betydning for å redusere fattigdom og legge grunnlag for en rettferdig fordeling. Adgang til

eksportmarkeder er viktig for vekst, men også bedre tilgang til nasjonale og regionale markeder. Mange land i sør mangler kapital for næringslivsutvikling, infrastruktur, energi og kompetanse. Næringslivets respekt for faglige rettigheter og kvinners deltakelse i arbeidsmarkedet er avgjørende for bærekraftig utvikling.

Selv om enkelte tidligere «utviklingsland» med høy vekst de siste årene har klart å løfte store grupper ut av fattigdom, er det fortsatt et stort antall fattige igjen. Forskjellene mellom de fattigste og rike gruppene øker dessuten. 70 prosent av verdens fattige bor nå i mellominntektsland. Ulikhet har konsekvenser for både sosial kapital og konflikter, stabilitet, vekst og utvikling. Skjev fordeling av ressursene krever dessuten en global økonomi og politikk som omfordeler.

Arbeiderpartiet vil:

- At norsk bistand skal være minst 1 prosent av brutto nasjonalinntekt (BNI).
- At mottakeransvar skal være framtreddende i vår utviklingspolitikk.
- At vår utviklingspolitikk tydelig og konsekvent skal fremme demokrati, menneskerettigheter, likestilling, rettferdig fordeling og jobbskaping
- Bidra til å styrke utviklingen av og rollen til det sivile samfunnet, fagbevegelsen og frie medier som pilarer for demokratiutvikling.
- At Norge skal ha et spesielt fokus på å fremme retten til organisering og på organiserte gruppers mulighet til å praktisere denne retten.
- At Norge fremmer fordelingspolitikk og deler våre erfaringer med hensyn til omfordeling, likestilling og kvinners yrkesdeltakelse, trepartssamarbeid, skattepolitikk, forvaltning av naturressurser og demokratibyging.
- Bruke GSP-ordningen aktivt til å gi flere land toll- og kvotefri markedsadgang for varer til Norge.
- At det bilaterale samarbeidet med land i sør fremmer utvikling, teknologioverføring og lokal vareproduksjon.
- At vi måler resultater av bistanden både på fattigdomsreduksjon og på redusert ulikhet.
- At nasjonale myndigheter ikke tvinges til å privatisere eller avgiftsbelegge offentlige velferdsgoder.
- Fortsatt være en pådriver for gjeldssanering og nye finansieringsformer for utvikling som for eksempel skatt på finanstransaksjoner.
- At utdanning og likestilling skal prioriteres i bistanden.
- Bidra til at alle barn blir vaksinert og får et grunnleggende helsetilbud.
- At norsk politikk skal være samstemt, dvs. at Norge påser at norsk politikk på ulike områder er gjensidig forsterkende og samlet virker positivt inn på utviklingslandenes muligheter.
- Ha en fortsatt sterk satsing på katastroforebygging og klimatilpassing.
- Aktivt fremme funksjonshemmedes rettigheter, bekjempe diskriminering og arbeide for å gi funksjonshemmedes barn tilgang til utdanning.

Sikkerhet og fred

Arbeiderpartiet mener at norsk fred og sikkerhet best sikres gjennom et forutsigbart internasjonalt samfunn fundert på folkeretten og menneskerettighetene. Dette er både et uttrykk for internasjonal solidaritet og behovet for internasjonal regulering av forholdet mellom stater. Norge vil kun bruke militær makt på en måte som er forenlig med folkeretten. Det betyr i selvforsvar eller med utgangspunkt i et mandat i FNs sikkerhetsråd. Vår sikkerhetspolitikk skal forankres i folkeretten.

På grunn av våre store land- og havområder og vår geografiske beliggenhet trenger vi like fullt et sterkt og moderne forsvar som kan håndheve norsk suverenitet og bidra til stabilitet i våre nærområder.

Arbeiderpartiet ser på NATO som ankerfestet for norsk sikkerhetspolitikk innenfor den overordnede rammen av FN. NATO-medlemskapet har bidratt til å sikre Norges frihet og selvstendighet under skiftende internasjonale forhold siden vi var med på å stifte organisasjonen i 1949.

Det nordiske samarbeidet er i økende grad viktig for norsk sikkerhet. Utfordringer i nord som klimaendringer, kriminalitet, migrasjon og ressursforvaltning forsterker behovet for nordisk samarbeid. Også på forsvarsområdet er det mye å hente på økt samarbeid mellom de nordiske landenes relativt

sett små forsvarssystemer. «Smart forsvar» vil for Norge i mange tilfeller være nordisk samordning. Norden bør derfor arbeide videre for mer samordning, samøving og felles deltakelse i internasjonale fredsoperasjoner.

Bidrag til internasjonal fred og sikkerhet gjennom FN og på annen måte er viktig for et forutsigbart internasjonalt samfunn og for å trygge norsk fred og sikkerhet. Få land i verden er mer avhengige av global stabilitet enn små stater med åpne økonomier som Norge. Arbeiderpartiet vil samarbeide med FN, EU, NATO og andre om sivil og militær innsats for å fremme menneskelig og statlig sikkerhet. Flernasjonale fredsstøttende operasjoner skal være forankret i et klart og utvetydig FN-mandat eller annet anerkjent folkerettslig grunnlag hvis Norge skal delta. Arbeiderpartiet ønsker tett dialog mellom de nordiske landene og andre om hvordan man best mulig kan støtte FNs arbeid for å opprettholde internasjonal fred og sikkerhet. Arbeiderpartiet vil at deltakelse i FN-ledede fredsoperasjoner skal prioriteres.

Arbeiderpartiet vil at Norge skal ha en aktiv freds- og forsoningspolitikk. Vi skal være en solidarisk tilrettelegger i freds- og forsoningsprosesser, men også være til stede sivilt og militært der det er nødvendig. Fredsprosesser er et mål i seg selv. Det forplikter partene og sparer menneskeliv. Det er viktig at Norge samarbeider tett med FN på dette området.

I krig og konflikt vet vi at kvinner er spesielt sårbare. Sikkerhetsrådsresolusjon 1325 om kvinner, fred og sikkerhet peker både på kvinner som ofre i krig, men også på kvinner som viktige aktører for langsiktig fred. Arbeiderpartiet vil styrke den praktiske gjennomføringen av resolusjonen og vil at kvinners rettigheter er på dagsorden i konfliktsituasjoner og støtte NATOs arbeid for styrking av sikkerhetsresolusjon 1325.

Arbeiderpartiet vil bidra til at nedrustning og ikke-spredning av masseødeleggelsesvåpen kommer høyere opp på den internasjonale dagsorden. Vårt mål er en verden fri for både atomvåpen og andre masseødeleggelsesvåpen. Vi vil arbeide for sikkerhet på lavest mulig rustningsnivå gjennom folkerettslig bindende avtaler. Arbeiderpartiet vil styrke arbeidet i NATO med å redusere atomvåpenenes rolle i sikkerhetspolitikken. Vi vil arbeide for avskaffelse av våpen som forårsaker uakseptable humanitære lidelser. Arbeiderpartiet vil at Norge skal søke allianser med likesinnede land og med det sivile samfunnet i dette arbeidet og ta initiativ som kan få i gang nye forhandlingsprosesser.

Hvert år mister for mange livet verden over som følge av manglende kontroll med eksport og salg av våpen. Arbeiderpartiet ønsker strenge internasjonale regler for den internasjonale våpenhandelen. Arbeiderpartiet vil at konvensjonelle våpentyper som har uakseptable humanitære konsekvenser tas ut av bruk.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke NATO–Russland-samarbeidet og bevare den politiske dialogen med Russland.
- Arbeide for en videre utdyping av det nordiske samarbeidet.
- Arbeide aktivt for gjennomføring av FNs sikkerhetsrådsresolusjon 1325 og de fire påfølgende sikkerhetsresolusjonene 1820, 1888, 1889, 1960.
- Arbeide mot seksualisert vold og bruk av voldtekt i krig.
- Arbeide for en verden fri for atomvåpen gjennom gjensidig forpliktende nedrustning.
- At Norge skal arbeide for en ny giv i det internasjonale nedrustningsarbeidet, herunder at det skal legges større vekt på de humanitære konsekvensene av atomvåpen.
- At alle land tar sine atomvåpen ut av høy beredskap (de-alert).
- Arbeide mot lagring av nye atomvåpen i Europa.
- At Norge opprettholder og videreutvikler et strengt regelverk for norsk våpeneksport.
- Arbeide aktivt for å fremme respekt for humanitære prinsipper og tilgang for humanitære aktører i konfliktsituasjoner.
- Arbeide for å styrke beskyttelsen av sivile rammet av væpnet konflikt, herunder helsepersonell og helseinstallasjoner.
- Arbeiderpartiet har som mål å innføre sluttbrukerklæring fra alle land, og arbeide for at dette blir norm i NATO.

Forsvar

Forsvarets grunnleggende funksjon er å beskytte og ivareta Norges sikkerhet, interesser og verdier. Forsvaret skal utøve norsk myndighet og bidra til å forebygge og håndtere episoder og sikkerhetspolitiske kriser. En viktig oppgave for Forsvaret må også være å bidra til flernasjonal krisehåndtering og til arbeidet for internasjonal fred og sikkerhet. Særlig må Forsvaret være i stand til å løse de utfordringer Norge kan komme til å stå overfor i nordområdene. Forsvaret skal være til stede i nordområdene med relevante bidrag fra alle forsvarsgrenene, herunder Kystvakten som spiller en viktig rolle som statens myndighetshåndhever i våre havområder.

Norge utsettes daglig for trusler i det digitale rom. Det er en sikkerhetspolitisk utfordring i et samfunn som i stadig større grad tar i bruk og blir avhengig av teknologi. Norge må styrke arbeidet med digitalsikkerhet så det står i forhold til trusselbildet.

Forsvaret skal også bidra til å ivareta samfunnssikkerheten gjennom bistand til det sivile samfunnet i fredstid. Vi har også sørget for å opprettholde et desentralisert Heimevern som dekker hele landet. Arbeiderpartiet vil fortsatt sikre at Forsvaret har en balanse mellom økonomi, struktur og oppgaver.

Arbeiderpartiet er opptatt av at Forsvaret skal være integrert del av det norske samfunnet. Vi er for et forsvar basert på allmenn verneplikt og mener at innretningen på verneplikt og førstegangstjeneste må utvikles for å være best mulig tilpasset Forsvarets, samfunnets og den enkelte vernepliktiges behov. For Arbeiderpartiet er menneskene i Forsvaret viktigst, og vi ønsker å sikre gode rammevilkår og anerkjennelse av de ansatte i Forsvaret. Målet er at forsvarssektoren bedre kan forvalte, tiltrekke og utvikle den viktige militære og sivile kompetansen til de ansatte. Arbeiderpartiet vil følge opp og prioritere det helhetlige arbeidet for å styrke samfunnets anerkjennelse og ivaretakelse av våre veteraner.

Forsvaret må gjenspeile det samme mangfoldet som preger resten av samfunnet, enten det gjelder etnisk bakgrunn, likestilling mellom kjønnene eller aldersspredning. Økt mangfold gir ny kompetanse og bredere erfaring, noe som vil gjøre Forsvaret bedre rustet til å møte utfordringene både ute og hjemme.

Arbeiderpartiet vil:

- Følge opp Langtidsplanen for Forsvaret 2013–2016, og sørge for en god økonomistyring i Forsvaret og en langsiktig balanse mellom Forsvarets oppgaver, struktur og økonomi.
- Gjennomføre en kompetansereform i Forsvaret. Forsvaret skal satse på medarbeiderne og deres kompetanse, og arbeide aktivt med å rekruttere, beholde og videreutvikle kvalifisert personell. Befallssystemet (herunder systemet for ordninger for vervede og sivile) skal vurderes og tilpasses et moderne innsatsforsvar.
- Videreutvikle forsvarsgrenene i Forsvaret slik at Norge til enhver tid har et moderne Luftforsvar, Sjøforsvar, en moderne Hær og et desentralisert Heimevern som er i stand til å møte våre sikkerhetsutfordringer.
- Sikre trygg kommunikasjon i Forsvaret gjennom en videreutvikling av Cyberforsvaret.
- Ha et godt samvirke mellom Forsvaret og sivil sektor og sørge for at Forsvaret er en aktiv bidragsyter til den sivile delen av samfunnssikkerhetsarbeidet.
- Videreutvikle forsvarssektorens samlede innsats mot trusler fra det digitale rom.
- Øke kvinneandelen i Forsvaret.
- Gå inn for kjønnsnøytral verneplikt.
- Gjennomgå fritaks- og pliktgrunnlaget når verneplikten endres.
- Styrke familiepolitikken i Forsvaret.
- Fortsatt vektlegge veteranenes rettigheter inkludert helsemessig og sosial oppfølging, økonomisk sikkerhet og pårørendearbeid.
- At store anskaffelser til Forsvaret skal bidra til økt verdiskaping i Norge gjennom gode industriavtaler og samarbeid mellom Forsvaret og forsvarsindustrien.
- Vektlegge flernasjonalt samarbeid i forsvarspolitikken, herunder utviklingen av «Smart Defence» og fokus på våre nærområder i NATO.

- Videreutvikle og forsterke det nordiske forsvarssamarbeidet gjennom materiellanskaffelser, deltakelse i internasjonale operasjoner, utdanning, overvåking, beredskap og krisehåndtering og arktiske spørsmål.

Flyktninger og asylpolitikk

Den kanskje største demografiske samfunnsendringen vi har opplevd i vår tid er en følge av internasjonal migrasjon – at mennesker er på flukt eller vandring. Stadig flere bor i et annet land enn der de er født. Arbeiderpartiet mener at innvandring er grunnleggende positivt. At stadig flere ser på Norge som et mulighetsenes land og ønsker å bosette seg her, er noe vi kan være stolte av. Men Norge kan ikke ta i mot alle som ønsker å bosette seg her. Arbeiderpartiet vil føre en helhetlig og konsekvent innvandringspolitikk. Vi vil føre en human, rettferdig og konsekvent flyktning- og asylpolitikk, basert på internasjonale avtaler som Norge har forpliktet seg til å følge.

Utlendingsforvaltningen skal være åpen og forutsigbar. Det er et mål for Arbeiderpartiet å ha en brukervennlig og effektiv forvaltning med rask saksbehandling. De som kommer til Norge, har et ansvar for selv å dokumentere egen identitet og levere inn nødvendige papirer.

Norge har et moralsk ansvar for å ta i mot mennesker som flykter for krig og forfølgelse. De som har behov for beskyttelse fordi de har blitt tvunget til å forlate hjemlandet sitt, skal få den beskyttelsen de har krav på i Norge. Vår politikk skal være basert på menneskerettighetene og flyktningkonvensjonen. Anbefalingene fra FNs høykommissær for flyktninger skal være et viktig grunnlag for vår politikk. Arbeiderpartiet vil jobbe for tiltak rettet mot ofre for menneskehandel. Kriminelle handlinger knyttet til dette skal avdekkes og straffes, men vi trenger også gode forebyggende tiltak. Vi skal beskytte og bistå ofre for menneskehandel som er i Norge.

De som har fått endelig avslag på sin søknad om beskyttelse, etter en grundig og sikker behandling, har plikt til å reise ut av landet. Arbeiderpartiet vil føre en aktiv returpolitikk som både sikrer at flere kan reise tilbake frivillig og gjør det mulig å bruke tvangsmessig returer. Dette er viktig for å opprettholde legitimiteten til asylinstituttet.

Kvoteflyktninger er den sikreste og mest rettferdige ordningen for å sikre mottak av mennesker som skal ha varig beskyttelse. Den bidrar til å redusere antallet flyktninger som risikerer sine liv på ofte farlige ruter inn til Europa. Derfor er det et felles europeisk ansvar å ta i mot kvoteflyktninger. Antallet Norge kan ta i mot påvirkes av hvor mange asylsøkere som kommer til landet. Arbeiderpartiet ønsker å ta i mot minst 1500 kvoteflyktninger i året. Ambisjonen er å øke dette dersom situasjonen tillater det.

Barn som har beskyttelsesbehov eller behov for opphold av sterke humanitære grunner, skal få opphold i Norge. FNs barnekonvensjon står sentralt i arbeidet med barn som søker beskyttelse. Spesielt barnets rett til å bli hørt og en vurdering av barnets beste er viktig ved behandlingen av barnets søknad om beskyttelse i Norge.

Dagens lovverk er et godt utgangspunkt for å kunne utøve en streng, rettferdig og konsekvent asyl- og innvandringspolitikk. Det er samtidig viktig å ivareta de mest utsatte i slike situasjoner. Arbeiderpartiet mener hensynet til barns beste skal være et grunnleggende og sentralt hensyn slik det er på andre samfunnsområder. Derfor vil Arbeiderpartiet følge opp stortingsmeldingen om barn på flukt som tydeliggjør at barns beste og tilknytning til Norge tillegges større vekt og ved evalueringer sikre at reglene fungerer etter intensjonen. Det er forutsatt at UDI og UNE skal redegjøre for sin praksis i saker med lengeværende barn ett år etter at meldingen ble lagt fram. Arbeiderpartiet vil etter denne redegjørelsen vurdere om praksis ivaretar barns beste etter intensjonen og om en justering i regelverket er nødvendig for å ivareta dette.

Alle barn i Norge omfattes av barnevernloven. Enslige mindreårige asylsøkere er en spesielt utsatt gruppe. Det er derfor spesielt viktig at barnevernet aktivt følger opp disse og sikrer nødvendige hjelpetiltak til dem som har behov for det. Alle enslige mindreårige asylsøkere må sikres verge fra dag én, og det må være klart hva som er vergens oppgaver. Hvert år forsvinner enslige mindreårige

asylsøkere fra norske mottak, det må gjøres mer for å finne ut hva som skjer med dem, og hindre at barn blir utnyttet i menneskehandel.

Mottakene for asylsøkere skal være nøkterne og tilpasset til søkerens behov og hvilken fase i asylprosedyren søkeren er i, og de skal være lokalisert over hele landet. Oppholdet i mottak skal være så kort som mulig. Bosetting eller retur skal skje raskest mulig etter at vedtak er fattet. Mottak bør i størst mulig grad drives i offentlig regi eller av ideelle organisasjoner. Det skal uansett driftsoperatør stilles klare kvalitative krav til driften. Det må arbeides for å finne tiltak som kan styrke ideelle aktørers mulighet til å være driftsoperatør.

Det er viktig at flyktninger som får opphold i Norge, får tilbud om et sted å bo så raskt som mulig. Dette er helt nødvendig for å komme i gang med integreringen. Rask bosetting er særlig viktig for barn. Arbeiderpartiets ambisjon er at vedtak om bosetting skal komme samtidig som vedtak om opphold. For å stimulere til økt og raskere bosetting vil vi jobbe for en bedre og mer forpliktende samarbeidsavtale mellom myndighetene og kommunene om bosetting. Kommunen har en nøkkelrolle når det gjelder bosetting av flyktninger. Tilbudet til de som bosettes i kommunen, skal være godt og tilgjengelig.

Arbeiderpartiet vil:

- Støtte arbeidet til FNs høykommissær for flyktninger med å fremme flyktningers rettigheter.
- Øke antallet kvoteflyktninger som Norge tar i mot, til minst 1500.
- Ytterligere styrke returarbeidet gjennom flere returavtaler slik at myndighetene raskt og effektivt kan returnere flere med endelig avslag.
- Styrke arbeidet med identitetsavklaring.
- Styrke samarbeidet med kommunene for etablering og drift av mottak og styrke kompetanse i mottakene.
- Fortsette arbeidet med å redusere saksbehandlingen i Utlendingsdirektoratet og Utlendingsnemnda.
- Gi unge asylsøkere rett til videregående skoletilbud.

Arbeiderpartiet

VI TAR NORGE VIDERE
